

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**NURETTİN TOPÇU’NUN SOSYAL DEĞİŞME YAKLAŞIMININ
ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ömer ÇİÇEK

**Enstitü Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Enstitü Bilim Dalı : Siyaset ve Sosyal Bilimler**

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Dilşad TÜRKMENOĞLU KÖSE

HAZİRAN – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

NURETTİN TOPÇU'NUN SOSYAL DEĞİŞME YAKLAŞIMININ
ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ömer ÇİÇEK

Enstitü Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Enstitü Bilim Dalı : Siyaset ve Sosyal Bilimler

“Bu tez 12/06/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Doç. Dr. H. İ. K. K. K.	Başarılı	
Dr. Öğr. Üyesi D. K. K. K.	Başarılı	
Dr. Öğr. Üyesi A. K. K. K.	Başarılı	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Ömer ÇİÇEK
Öğrenci Numarası	:	1560Y03019
Enstitü Anabilim Dalı	:	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Enstitü Bilim Dalı	:	Siyaset ve Sosyal Bilimler
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	Nurettin Topçu'nun Sosyal Değişme Yaklaşımının Analizi
Benzerlik Oranı	:	%5

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

09/07/2019
Öğrenci İmza

☐ Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Dr.Öğr. Üyesi Dilşad TÜRKMENÖĞLU KÖSE

Tarih: 09.07.2019

İmza:

☐ KABUL EDİLMİŞTİR

☐ REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

İÇİNDEKİLER

ŞEKİL LİSTESİ.....	İV
ÖZET.....	V
SUMMARY.....	VI

GİRİŞ 1

BÖLÜM 1: SOSYAL DEĞİŞME KAVRAMI VE KURAMSAL GELİŞİMİ..... 6

1.1.Sosyal Değişme Kavramı	6
1.2. Sosyal Değişme Kuramları.....	8
1.2.1. 19.Yüzyılda Ortaya Konulan Sosyal Değişme Kuramları	9
1.2.1.1. Auguste Comte (1798-1857).....	9
1.2.1.2. Karl Marx (1818-1883).....	11
1.2.1.3. Max Weber (1864-1920).....	13
1.2.1.4. Vilfredo Pareto (1848-1923).....	14
1.2.1.5. Emile Durkheim (1858-1917).....	16
1.2.2. 20.Yüzyılda Ortaya Konulan Sosyal Değişme Kuramları	18
1.2.2.1. Pitirim Alexandrovich Sorokin (1889-1968)	18
1.2.2.2. Talcott Parsons (1902-1979).....	21
1.2.2.3. Ralf Gustav Dahrendorf (1929-2009).....	23
1.2.2.4. Robert King Merton (1910-2003)	26
1.3. Sosyal Değişme ile İlgili Kavramlar	28
1.3.1. İlerleme	28
1.3.2. Gelişme	30
1.3.3. Modernleşme	32
1.4. Sosyal Değişmeye Etki Eden Faktörler	33
1.4.1. Kültürel Faktörler	33
1.4.2. Fiziksel Çevre	36
1.4.3. Politik Örgütlenme.....	37
1.4.4. Bilgi ve Teknoloji	38

BÖLÜM 2: NURETTİN TOPÇU’NUN HAYATI VE DÜNYA GÖRÜŞÜ 41

2.1.Hayatı	41
------------------	----

2.1.1.Çocukluğu ve Ailesi.....	41
2.1.2. Avrupa'daki Eğitim Süreci.....	43
2.1.3. Öğretmenlik Yılları.....	44
2.1.4. Hayatından Öne Çıkan Diğer Hususlar ve Vefatı	45
2.2. Kişiliği	46
2.3. Bilimsel Kişiliği.....	48
2.3.1. Ahlâk Kuramcısı Yönü	48
2.3.2. Özgürlük Algısı ve İrade Yaklaşımı	51
2.3.3. Mistik Yönü.....	54
2.3.4. Hareket Felsefesine Bağlılığı	54
2.3.5. Anadolu Milliyetçiliği.....	56
2.4. Fikri Hayatını ve Dünya Görüşünü Etkileyen Şahsiyetler	57
2.4.1. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Etkisi	57
2.4.2. Abdülaziz Bekkine'nin Etkisi	60
2.4.3. Mehmet Âkif Ersoy'un Etkisi	63
2.4.4. Hüseyin Avni Ulaş'ın Etkisi.....	66
2.4.5. Henri Bergson'un Etkisi.....	69
2.4.6. Maurice Blondel'in Etkisi	72

BÖLÜM 3: NURETTİN TOPÇU'DA SOSYAL DEĞİŞME DÜŞÜNCESİ 74

3.1. Topçu'nun Sosyal Değişme Yaklaşımı	74
3.1.1. Fert-Toplum İlişkileri Bakımından Sosyal Değişme	76
3.1.1.1. Toplumun Fertler Üzerindeki Etkileri	76
3.1.1.2. Fertlerin Toplum Üzerindeki Etkileri	78
3.1.2. Tarihsel Gelişim Çizgisi Bakımından Sosyal Değişme	80
3.1.2.1. Klanlar	80
3.1.2.2. Boy ve Boy Birlikleri.....	82
3.1.2.3. Siteler	83
3.1.2.4. İmparatorluklar	87
3.1.2.5. Derebeylikler	89
3.1.2.6. Rönesans	91
3.1.2.7. Modern Toplum.....	93
3.1.3. Ahlâk Bakımından	96

3.1.4. Sosyal Değişmenin Kaynağı Olarak Hareket Felsefesi	98
3.2. Topçu'ya Göre Sosyal Değişmenin Nedenleri	100
3.2.1. İrade	100
3.2.2. Demokrasi	102
3.2.3. Laiklik	104
3.3. Anadolu Türk Milleti'nde Sosyal Değişme	105
3.3.1. Felsefe	109
3.3.2. Ekonomi	110
3.3.3. Eğitim	112
3.3.4. Sanat ve Mimari	114
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	117
KAYNAKÇA	124
EKLER	133
ÖZGEÇMİŞ	136

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Pitirim Sorokin'in Devri Sosyal Değişme Kuramı	20
---	----

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐	
Tezin Başlığı: Nurettin Topçu'nun Sosyal Değişme Yaklaşımının Analizi				
Tezin Yazarı: Ömer ÇİÇEK		Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Dilşad TÜRKMENOĞLU KÖSE		
Kabul Tarihi: 12.06.2019		Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) + 136 (tez)		
Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi		Bilim Dalı: Siyaset ve Sosyal Bilimler		
Bu çalışmanın amacı, Türk düşünce hayatında önemli bir yere sahip olan Nurettin Topçu'nun sosyal değişme anlayışını; insanın iç dünyasına, tarihe, topluma ve toplumsal kurumlara yönelik analizlerinden hareketle ortaya koymaktır. Topçu, yoğun siyasi ve toplumsal gelişmelerin gerçekleştiği bir dönemde ve sosyal değişmelerin net bir şekilde görüldüğü bir toplumda yaşamıştır. Avrupa'da aldığı eğitim, çok yönlü entelektüel arka planı ve coşkulu iç dünyasının yansımaları ileri sürdüğü düşüncelerinde de görülmektedir. Topçu, bu düşüncelerinde toplumlarda yaşanan sosyal değişmelere temas ettiği gibi savunduğu belli değerler çerçevesinde sosyal değişme önerilerinde de bulunmuştur. Bu çalışmada öncelikle sosyal değişme kavramı ve kuramsal gelişimi ele alınmış; daha sonra Nurettin Topçu'nun sosyal değişme anlayışında etkili olduğu düşünülen hayatı, düşünce dünyası, kişiliği ve etkilendiği şahsiyetlerin etkilerine değinilmiş, bunların ışığında Topçu'nun sosyal değişme yaklaşımı açıklanmaya çalışılmıştır. Bunun için literatür taraması ve yarı yapılandırılmış mülakat teknikleri kullanılmıştır. "Nurettin Topçu'da sosyal değişme anlayışına şekil veren düşünsel arka plan nasıl oluşmuştur?" ve "Nurettin Topçu sosyal değişmeyi nasıl ele almaktadır?" sorularının cevabı aranmıştır. Çalışma neticesinde Nurettin Topçu'nun sosyal değişme anlayışıyla; toplumların tarihsel süreç içerisinde düz değil döngüsel bir değişim çizgisi izlediğini düşündüğü, ahlâkın tarihsel süreç içerisindeki seyri açısından da bu durumun geçerli olduğu ortaya konulmuştur. Bu çalışmada ayrıca hareket felsefesinin Topçu açısından sosyal değişmenin kaynağı olduğu; irade, demokrasi ve laikliği sosyal değişmeye neden olan etmenler olarak gördüğü sonucuna ulaşılmıştır. Topçu'nun Batılılaşma odaklı değişimlerin Türk milletinin özünü kaybetmesine neden olduğu, çözümün en başta milleti kuran yaratıcı güçlere dayanmak olduğu düşüncesi çalışmanın bir diğer çıktısıdır. Onun sosyal değişme anlayışı; insanı özünden ve Allah'a giden yoldan uzaklaştıran her türlü değişmeye karşıyken, bunun tam tersi değişimleri ise hem memnuniyetle karşılamakta hem de bu değişimleri sağlayacak programı çizmektedir.				
Anahtar Kelimeler: Nurettin Topçu, Sosyal Değişme, Ahlâk, Hareket Felsefesi, Anadoluçuluk				

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☒	Ph.D.	☐	
Title of Thesis: Analysis of Nurettin Topçu's Approach to Social Change				
Author of Thesis: Ömer ÇİÇEK		Supervisor: Assist. Prof. Dilşad TÜRKMENOĞLU KÖSE		
Accepted Date: 12.06.2019		Nu. of Pages: vi (pre text) + 136 (m.body)		
Department: Political Science and Public Administration		Subfield: Politics and Social Sciences		
The aim of this study is to understand Nurettin Topçu's understanding of social change, which has an important place in Turkish thought life; to analyze human internal world, history, society and social institutions. Topçu lived in a period of intense political and social developments and in a society where social changes were clearly seen. The education he received in Europe is seen in his multi-faceted intellectual background and his reflections on his enthusiastic inner world. Topçu also made suggestions for social change within the framework of certain values he advocated as he touched social changes in societies. In this study, firstly, the concept of social change and its theoretical development are discussed. Then, the effects of Nurettin Topçu's life, thought world, personality and influential personalities which are thought to be effective in his understanding of social change were tried to be explained. For this purpose, literature review and semi-structured interview techniques were used. Searched for answer for the questions "How was the intellectual background formed that shapes the idea of social change in Nurettin Topçu?" and "How does Nurettin Topçu discuss the social change?". As a result of the study, Nurettin Topçu's understanding of social change; it is revealed that societies think that they follow a cyclical line of change that is not flat in the historical process. In this study, it was found that the philosophy of action from Topçu's perspective was the source of social change; and will, democracy and secularism as factors that cause social change. The fact that Topçu's Westernization-oriented changes caused the Turkish nation to lose its essence and that the solution was to rely primarily on the inventor forces that established the nation was another outcome of the study. His understanding of social change; while it is against every kind of change that takes man away from the essence and the way that leads to Allah; opposite changes are welcomed and they provide these changes to design the program.				
Keywords: Nurettin Topçu, Social Change, Ethics, Philosophy of Action, Anatolianism				

GİRİŞ

Göçlerin, savaşların, kopuşların, kurtuluş mücadelesinin, cumhuriyetin kuruluşunun ve hem idari, hem de toplumsal hayatta inkılâpların yaşandığı bir dönemi çocukluk ve gençlik yıllarında tecrübe eden bir fikir adamıdır Nurettin Topçu. Dolayısıyla kendisini yıkılmak üzere olan büyük bir imparatorluğu ayakta tutmak için bakışların Batı'ya çevrildiği, bunun yanı sıra memleketi kurtarmanın farklı yollarını önerenlerin de olduğu bir toplumda bulur. Kendisi de fikir hayatını, ülkesini kurtarmak ve daha iyi bir toplum inşası üzerine şekillendirmiştir. Bu nedenle eğitim hayatının büyük bir bölümünü Fransa'da geçirmesine ve doktorasını Sorbonne Üniversitesi'nde tamamlamasına rağmen memlekete dönerek, uzun yıllar öğretmen olarak hizmet etmiştir. Anadolu'dan Avrupa'ya giden aydınların çoğunluğunun aksine ülkeye Batı çerçevesinden bakmamış, terazinin her iki tarafına da aynı hakkaniyetle yaklaşmıştır. Türk düşünce hayatının önemli isimlerinden biri olarak bilinen Topçu, birçok alanda sunduğu düşüncelerle çeşitli camialarda önemli etkiler bırakmıştır.

Batı hayranı olmadığı gibi tam aksine Anadolu'ya büyük bir aşkla bağlıdır. Remzi Oğuz Arık, Mükrimin Halil Yinanç, Cevat Şakir Kabaağaçlı ve Hilmi Ziya Ülken gibi isimlerin de yer aldığı Anadoluculuk düşüncesine önemli katkılar sunmuş, 1930'lu yıllardan 1970'li yıllara kadar bu hareketin adeta ruhi ve toplumsal programını çizmiştir.

Ahlâk, Topçu'nun üzerinde büyük bir ehemmiyetle çalıştığı anahtar kavramlardan biridir. Topçu'ya ilişkin çok sayıda önemli çalışmaya imza atan İsmail Kara, onun ahlâk yaklaşımını şöyle açıklamıştır, “Nurettin Bey teorisini ahlâk üzerine kurmaktadır. Toplum yapısını da, bireyi de, siyasi yapıyı da hatta dini de ahlâkla ilişkilendirmektedir. Teknoloji karşıtlığı alet edevatla ilgili değildir. Felsefi olarak teknolojiye karşıdır. O da isyan ahlâkı ile ilgilidir. Çünkü teknoloji insanı esir alan bir şeydir” (İsmail Kara ile “Nurettin Topçu” üzerine yapılan görüşme, Sakarya, 26 Mayıs 2018).

İsmail Kara'nın sözünü ettiği isyan ahlâkı anlayışı aynı zamanda Nurettin Topçu'nun doktora tezi konusudur. Topçu; ahlâk anlayışının temeline kaynağı şuur olan sorumluluk kavramını koymaktadır. Onda isyan, öncelikli olarak insanın içindeki sonsuzluk iradesinin nefsin sefalet ile tutkularına ve bunlardan ötürü meydana gelen zulümlere bir başkaldırısı anlamını taşımaktadır. İnsanın kendi arzu ve isteklerine karşı yönelttiği bir

harekettir. İçindeki güçlerin zorbalığından kurtulan insan daha sonra evrensel sorumluluğu omuzlayarak zorbaların hâkimiyetine isyan eder.

Topçu'nun İslam yorumu da diğer düşünürlerden farklı bir öze sahiptir. Bir yandan tasavvufu referans alırken bir yandan ise aksiyoner, dinamik bir İslam yorumu getirmiştir. Düşünceye büyük önem vermesine karşın İslam coğrafyasındaki ataleti gözlemlediği için harekete dönüşmeyen düşüncayı anlamsız bulmuştur. Batılı oryantalistlerden Maurice Blondel'in hareket felsefesini tasavvufi bir anlayışla yoğurarak Anadolu insanına bir yol çizmeye çalışmıştır.

Çok yönlü bir düşünür olan Topçu hakkında Felsefe, Sosyoloji, Tarih, Sosyal Bilgiler, Türk Dili ve Edebiyatı, Din Psikolojisi, Uluslararası İlişkiler, İslam Felsefesi ve Siyaset Bilimi gibi alanlarda yüksek lisans tezleri yazılmıştır. Ulusal Tez Merkezi'ne kayıtlı tezler arasında Topçu'yu ele alan iki doktora tezi bulunmaktadır.¹ Son dönemlerde yazılan tezlerde Topçu'nun medeniyet tasavvuru ve medeniyete bakışı, onun eğitim anlayışının felsefi bir dayanağı olan eğitim sistemleri arasındaki görünümü, toplumun hayatına yön veren temel olgulardan dine yönelik yaklaşımı, Albert Camus ile felsefi yönden benzerlikleri ve başkaldırı kavramını ele alış biçimlerinin karşılaştırılması gibi çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmada ise daha önceki tezlerden farklı olarak Topçu'nun daha çok toplumsal alandaki görüşleri ele alınarak kaçınılmaz bir olgu olarak görülen sosyal değişmeyi ne şekilde ele aldığı, sosyal değişimleri nasıl karşıladığı ve değerlendirdiği açıklanmaya çalışılarak literatüre katkı sunmaya gayret edilecektir.

Çalışmanın Konusu

Sosyal bilimler alanında dünyanın en önde gelen üniversiteleri arasında gösterilen Sorbonne Üniversitesi'nde okuyan ve doktorasını tamamlayan Topçu; bu süreçte tanıştığı gerek Türk, gerekse Avrupalı önemli şahsiyetler vesilesiyle hareket, isyan, irade ve mistisizm gibi kavramlar üzerine yoğun bir şekilde eğilmiştir. Anadoluculuk akımının önde gelen isimlerinin de Topçu ile aynı dönemde Fransa'da oldukları düşünüldüğünde bu anlamda da bir etkileşimin söz konusu olduğu ifade edilebilir. Topçu'nun bu kavramlardan birçok alanda olduğu gibi toplumun analiz edilmesi noktasında da

¹ Bu tezlerden birinde Nurettin Topçu'nun yazılarında yer alan milliyetçi terimlerde ifadesini bulan popülist yaklaşım ortaya konulmaya çalışılmıştır. Diğer tezde ise Türk muhafazakârlığı konusu etrafında Nurettin Topçu'nun ileri sürdüğü özgün fikirlerle, ondaki idealizm ve realizm ikileminin meydana getirdiği yarılma ele alınmıştır.

yararlandığı görülmektedir. Sosyal bir varlık olan insanların bir araya gelmesiyle oluşan toplumlar tarihin çok eski çağlarından bugüne kadar gerek organik gerekse değerler açısından tekdüzelik teşkil etmemiş, çeşitli faktörlerin tesirleriyle kimi zaman küçük kimi zaman büyük çaplı sosyal değişimler yaşamışlardır. Nurettin Topçu da kendi düşünsel arka planını oluşturan etmenler çerçevesinde toplum kavramını, toplumsal kurumları ve toplum yaşantısını incelemiş; temas ettiği sosyal değişme noktalarıyla kendisine has bir anlayış geliştirmiştir. Bu çalışmanın konusu Nurettin Topçu'nun ihtiva ettiği değerler çerçevesinde sosyal değişme kavramına nasıl bir yaklaşım sergilediği, bu değerler bağlamında sosyal değişmeyi hangi nedenlere bağlı kıldığı, tarihini Anadolu'da başlattığı Türk milletindeki sosyal değişimleri nasıl tahlil ettiğini ortaya koymaktır.

Çalışmanın Kapsamı

Üç bölümden oluşacak bu çalışmanın ilk bölümünde sosyal değişme kavramı tanıtılmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda sosyal değişme kavramına getirilen tanımlar, 19 ve 20.yüzyıllarda ortaya konulan sosyal değişme kuramları, sosyal değişmenin gerçekleşmesine etki eden çeşitli faktörler ve kimi zaman sosyal değişme yerine kullanılan, kimi zaman da sosyal değişmeyle karıştırılan kavramlara değinilecektir. Çalışmanın teorik çerçevesinin çizilmeye çalışılacağı bu bölümün Nurettin Topçu'nun sosyal değişmeye yönelik görüşlerine bir temel ve arka plan oluşturması bakımından katkı sağlayacağı düşünülmektedir. İkinci bölümde Nurettin Topçu'nun hayatına ve kişiliğine değinilecektir. İlmi şahsiyetinin temelleri ve fikir dünyasında ön plana çıkan kavramlar açıklanmaya çalışılacaktır. Topçu'nun hayatına belirli bir istikamette şekil vermesine ve düşünsel arka planının oluşmasına katkı sağlayan şahsiyetlere ve Topçu'nun bunlara ilişkin görüşlerine yer verilecektir. Bu bölümün Topçu'nun birçok farklı yönü bulunan toplumu ele alırken yaşantısından, şahsiyetinden, ilme bakışından ve tesiri altında kaldığı şahsiyetlerden ne ölçüde ve ne şekilde etkilendiğini göstermek bakımından fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Üçüncü bölümde ilk iki bölümde elde edilen verilerin ışığında Nurettin Topçu'nun sosyal değişme anlayışı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bunu yaparken sosyal değişmeye yaklaşımında Topçu'nun önemle üzerinde durduğu ahlâk ve hareket felsefesi kavramlarının da etkisine değinilecek, sosyal değişme anlayışı fert-toplum etkileşimi bağlamında ve tarihsel süreçteki gelişimi bakımından ele alınacaktır. Topçu açısından sosyal değişmenin nedenleri ve Türk milletindeki sosyal değişimleri ne şekilde değerlendirdiği üzerinde durulacaktır.

Çalışmanın Problematiği

Bu çalışmanın temel problematiği, sıra dışı bir kişiliğe sahip olan ve geniş yelpazedeki donanımıyla topluma yönelik olarak özgün çözümlerler gerçekleştirdiği düşünülen Nurettin Topçu'nun sosyal değişmeye ilişkin ortaya koyduğu düşüncelerin izni sürmek ve asırlardır hakkında çok sayıda kuram geliştirilen sosyal değişmeye bir de Topçu çerçevesinden bakmak olacaktır. Bu problematikten yola çıkarak şu araştırma sorularına cevap aranacaktır:

1. Sosyal değişme kavramı ne anlama gelmektedir?
2. Sosyal değişmeyi açıklamaya çalışan kuramlar ve sosyal değişmelere sebep olan etkenler nelerdir?
3. Nurettin Topçu kimdir?
4. Nurettin Topçu'da sosyal değişme anlayışına şekil veren düşünsel arka plan nasıl oluşmuştur?
5. Nurettin Topçu sosyal değişmeyi nasıl ele almaktadır?

Çalışmanın Amacı

Nurettin Topçu'nun yetiştiği döneme, eğitim hayatına, kavgasını verdiği değerlere ve ortaya koyduğu düşüncelere bakıldığında hak ettiği kıymeti görmediği söylenebilir. Bu anlamda kaleme aldığı eserlerin ve Türk düşünce dünyasına kazandırdığı farklı bakış açısının geniş bir çevreye ulaşamadığı görülmektedir. Uzun yıllar Batı'da yaşayan, oradaki toplumu ve sistemi iyi bilen, bunun yanında Anadolu toplumunu en ince ayrıntısına kadar analiz ettiği görülen Topçu'nun tarafsız bir bakış açısıyla değerlendirmelerini yaptığı ifade edilebilir. Dolayısıyla toplumların hayatında kaçınılmaz bir yeri olan sosyal değişmeye ilişkin hem Batı hem de Anadolu odaklı tahlillerinin ortaya konulmasının önem arz ettiği düşünülmektedir. Çalışmanın amacı da kıymeti yeterince bilinmemiş olan bu fikir adamının sosyal değişme anlayışını insanın iç dünyasına, tarihe, topluma ve toplumsal kurumlara yönelik analizlerinden hareketle açıklamaya çalışmak olacaktır.

Çalışmanın Önemi

Çalışmanın literatürde daha önce böyle bir konunun çalışılmamış olması bakımından ve siyaset bilimi alanında sosyoloji ağırlıklı bir konunun ele alınması bakımından önem arz ettiği düşünülmektedir.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Çalışma, ele alınan konu ve başlıklar etrafında literatür, Topçu hakkında yapılan çalışmalar ve gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış mülakatın güvenilirlik ve geçerliliği ile sınırlıdır. Ayrıca çalışmada yarı yapılandırılmış mülakata yer verilmesi çalışmayı diğerlerinden ayıran önemli bir özellik ve sınırlılık olarak ortaya çıkmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada sosyal değişme kavramının, sosyal değişme kuramlarının, sosyal değişmeye etki eden faktörlerin ve sosyal değişmeyle ilgili kavramların açıklanması amacıyla literatür taraması tekniği kullanılmış, çalışmayı en iyi şekilde yansıtacak başlıkların belirlenmesinde konunun ele alınmasında birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Nurettin Topçu'nun hayatının ve düşünce dünyasının ele alındığı bölümle, sosyal değişme anlayışının ele alındığı bölümde literatür taramasının yanı sıra yarı yapılandırılmış mülakat tekniğine de başvurulmuş, Topçu'nun çevresinde bulunarak onu bizzat tanıyan ve uzun yıllar boyunca Topçu hakkında çalışmalar gerçekleştiren isimlerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Topçu'nun 1939 yılından itibaren çıkarmaya başladığı ve daha sonra hazırlanan derleme kitaplar içerisinde başlıklar halinde yer alan Hareket Dergisi'nin ulaşılabilen sayıları da çalışmada birinci kaynak olarak kullanılmıştır.

BÖLÜM 1: SOSYAL DEĞİŞME KAVRAMI VE KURAMSAL GELİŞİMİ

Sosyal bir varlık olan insanoğlunun içerisinde yaşadığı toplumlar tarih boyunca değişimler yaşayarak bugünkü halini almıştır. Bu anlamda sosyal değişme geniş bir zaman aralığını kapsamaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde toplumlarda geçmişten bugüne kadar etkisi hep olagelen sosyal değişme kavramı üzerinde durulacak, sosyal değişmeyi açıklamaya yönelik olarak geliştirilen teorilere göz atılacak, sosyal değişmeyle ilgili kavramlara ve ona etki eden faktörlere değinilecektir. Ele alınacak bu teorik konuların Nurettin Topçu'nun sosyal değişmeye yönelik yaklaşımını açıklama noktasında faydalı olacağı düşünülmektedir.

1.1.Sosyal Değişme Kavramı

Sürekli bir devinim içerisinde olan evrende, değişim tabii bir netice olarak ortaya çıkmaktadır. Belirli bir toprak parçası üzerinde, birçok temel ihtiyacın karşılanması için işbirliği yapan ve ortak kültürü paylaşan çok sayıda insanın oluşturduğu toplumlar da devamlı bir değişim içerisinde dirler. Sosyal değişme, çeşitli neden ve faktörlerin tesiriyle ortaya çıkar ve farklı tanımları beraberinde getirir.

Her şeyin her zaman değişmekte olduğunu, bunun ise toplumsal değişmeyi tanımlamayı zorlaştırdığını söyleyen Giddens'a göre (2012: 77-79), bir toplumsal sistemin ne derecede ve hangi bakımlardan değişme sürecinde olduğuna karar verebilmek için, belirli bir dönem içerisinde, o toplumun temel kurumlarında hangi ölçüye kadar değişmeler olduğunu göstermek gerekmektedir. Burada önemli olan sadece değişimi değil, aynı zamanda neyin istikrarlı kaldığını da göstermektir. Böylece değişimi kendisiyle kıyaslayabilecek bir ölçü birimi de elde edilmiş olacaktır. Zira değişim hızının çok yüksek olduğu günümüzde bile geçmişten gelen süreklilikler bulunmaktadır.

Kendini değişimlerden ayrı tutamayan toplumun ne olduğundan ziyade, ne gibi temel özelliklere sahip olduğunun önemli olduğu söylenebilir. Yerleşilen arazinin üzerindeki nüfus ve bu nüfusun özellikleri, bu nüfusun doğadan ne şekilde faydalandığı, doğayı değiştirirken kullanılan aletler ve tüm bunların ortaya çıkardığı sosyal örgütlenmenin kendine has olarak oluşturduğu inançları ve değerler sistemi bir bütündür. Bu özellikleri ayrı ayrı ele almak resmin tamamını göstermez. Çünkü toplum denilen o bütünün içerisinde anlam bulurlar. Bu bütünlükte her şey birbiriyle bağlantılıdır ve etkileşim

içerisindedir. Toplumun temel özelliklerinden birisinde meydana gelen bir değişme, diğerlerinde de değişmelere neden olacaktır. Bir toplumda doğadan yararlanma şeklinin değişmesi nüfusun değişmesine neden olabilir. Nüfusun değişmesi yerleşme biçiminin değişmesine yol açabilir. Yerleşme biçiminin değişmesi toplumsal örgütlenmeyi, bu ise değerler sistemini ve inançları değiştirebilir (Kıray, 2006: 312).

Kendisini tamamen değişimin dışında tutmayı başarabilen hiçbir toplum yoktur. Bu değişim çeşitli alanlarda, birbirleriyle ilişkili halde ve kesintisiz bir süreç olarak hızlı bir şekilde devam etmektedir. Toplumsal davranış biçimlerinde, toplumsal sistemlerde, toplumsal kurallarda ve toplumsal yapılarda devamlı bir değişim olduğu gözlenmektedir. Ancak söz konusu bu değişme, her zaman ve her alanda net ve mutlak olmadığı gibi, hız bakımından da her dönemde aynı değildir. Kurallar, ahlaki değerler ve davranış kalıpları, değişime karşı direnen unsurlara örnek olarak gösterilebilir (Bozkurt, 2009: 331; Erol, 2011: 110-111). Sosyal değişme en geniş anlamıyla, toplumların yapısını oluşturan toplumsal ilişkiler ağı ile bunların belirleyicisi olan toplumsal kurumların değişmesi olarak tanımlanabilir. (Bottomore, 2015: 395). Konuya toplumsal bütünleşme açısından yaklaşan ve toplumların bütünleşme tarzlarının tarihsel değişim içinde birer tasarım modeli yerine geçtiklerini ileri süren Mills ise (2007: 83-84), sosyal değişmeyi bir toplumsal bütünleşme tarzından bir diğerine geçiş olarak tanımlamıştır. Toplumbilimciler sosyal değişme ile bir toplumda nelerin değiştiğine yönelik olarak çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşler doğrultusunda genel olarak kurum, kültür, yapı, inanç, tutum ve değer gibi fenomenlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Daha detaylı bir ayrım yapan Tezcan (1984: 3), toplumbilimcilerin üzerinde durdukları değişme konularını şu şekilde sıralamıştır;

- Teknolojik değişmeler
- Statü ve sosyal rollerdeki değişmeler
- Nüfus artış oranındaki değişmeler
- Üretim ilişkilerindeki ve ekonomik varlıklardaki değişmeler
- Kitleli iletişim sistemlerindeki değişmeler
- Dini kurumların değişmesi
- Dilde yaşanan değişmeler
- Gelenek, görenek, tutum ve değerlerdeki değişmeler
- Sanattaki değişmeler

- Kişilik değişimleri
- Cinsel davranışlardaki değişimler
- Aile, akrabalık ilişkileri ve çocuk yetiştirme yöntemlerindeki değişimler

Değişme, tüm toplumlar üzerinde etki sahibi olan önemli bir etmendir. Hemen hemen her toplumda ve her an potansiyel olarak varlığını sürdürür. Her toplum kendine özgü bir dinamığa sahiptir. Az ya da çok bir değişim geçirirler. Bir takım değişimler yavaş bir tempoda gerçekleşirken, diğerleri çok daha süratli hatta sancılı bir şekilde gerçekleşebilir. Değişimin yönü geleneksel bir toplumdan modern bir topluma dönüş şeklinde olabilir. Bu ise cemaat tipi ya da kapalı bir toplumdan açık bir topluma, sözlü bir kültürden yazılı bir kültüre, kırsal yaşamın bulunduğu tarım toplumu modelinden kent yaşamının bulunduğu modern sanayi toplumuna, teknoloji toplumuna ya da başka türlü toplum, kültür yahut medeniyet modellerine geçiş olarak anlaşılabilir (Günay ve Ecer, 1999: 9-10)

Geçmişten günümüze değişim ve sürekliliğe ilişkin bol miktarda veri sağlayan tarih disiplininin toplumların yaşadıkları sosyal değişimlerin seyrini izleme ve inceleme noktasında bilim kolları arasında önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Belirli bir zamanda ve mekânda gerçekleşen bir tarihsel olayın sebep ve sonuçlarını inceleyen tarihçiler, sosyal değişimin etkilerini ortaya koyarken, sosyologlar ise tarihçilerin ortaya koydukları bu verilerden yararlanarak modeller ve kuramlar geliştirmeye çalışırlar (Ata, 2012: 1)

1.2. Sosyal Değişme Kuramları

Toplumbilimciler tarafından toplumları açıklayabilmek amacıyla çok sayıda kuram ortaya konulmuştur. Her bir toplumbilimci toplumsal yaşam içerisinde yer alan çeşitlilik, eylem, değişim ve dönüşümleri açıklamakta başarılı olamayan kuramların yetersiz olacağının bilincindedir. Sosyal değişme birçok toplum kuramındaki temel hareket noktası olarak gösterilebilir. Değişmeye atfedilen bu önem neticesinde Marx, Durkheim ve Weber gibi ünlü kuramcılar da aralarında yer aldığı birçok toplumbilimcinin tüm sosyal değişmeyi içerisine alan bütünlüğe tek bir kuram oluşturulabileceğine yönelik bir inanç taşıdıkları söylenebilir (Ozankaya, 1973: 37; Smith, 2011: 15).

Bu çalışmada 19. ve 20.yüzyıllarda önde gelen toplumbilimciler tarafından toplumsal yapıların açıklanması noktasında ortaya konulan sosyal değişme kuramları ele alınacaktır.

1.2.1. 19.Yüzyılda Ortaya Konulan Sosyal Değişme Kuramları

19.yüzyılda özellikle Auguste Comte, Karl Marx, Max Weber, Vilfredo Pareto ve Emile Durkheim tarafından geliştirilen kuramların ön plana çıktığı görülmektedir. Bu kuramların kısaca analizi çalışmanın ilerleyen bölümleri açısından bir zemin teşkil edebilir.

1.2.1.1. Auguste Comte (1798-1857)

Sosyal değişmeyi açıklamaya çalışan modellerden birisi olan evrimci model, değişimin belirli safhalar içerisinde gerçekleştiği iddiasındadır. Bu modelin doğrusal teorisi sosyal değişmeyi belirli bir doğru üzerinde açıklamaya çalışmakta, geliştirilmiş çoklu doğrusal teorisi ise toplumdaki sosyal değişmelerin tek bir doğru üzerinde izlenmesini yetersiz görmektedir. Evrimci modelin gelişmiş şekillerinden olan genel teori de her toplumdaki değişmelerin aynı şekilde gerçekleşeceğini kabul etmemektedir. Auguste Comte'un ortaya koyduğu üç hal kanununda yer alan safhalar da evrimci modelin örneklerinden birisi olarak gösterilebilir (Doğan, 2003: 44).

Bilimin aklın ötesinde bir yöntem kullanarak tamamen kanıtlanabilir gerçekliğe ulaşmayı sağladığını, felsefecilerin ise sadece düşündüklerini yazdıklarını ileri süren görüş Comte tarafından da savunulmuştur. Comte sanayi devrimi, bilimdeki ilerlemeler ve Fransız İhtilali gibi nedenlerle toplumsal değişimin yoğun olarak yaşandığı bir dönemde yaşamıştır. Bu nedenle sosyoloji terimine yeniden hayat veren Comte, siyasi endişelere sahipti. Söz gelimi Batı toplumlarını Fransız İhtilali'nin ardından ortaya çıkan sistematik yolsuzluktan kurtarmak istiyordu. Ona göre değişim taraftarları Protestanlıktan türetilen olumsuz ve yıkıcı tezlerle dayanıyordu. Mevcut düzenden memnun olanlar ise Katolik ve feodal düzeni savunuyorlardı. Comte sosyolojinin sosyal sorunların çözümünü gerekli eğitimleri almış sınırlı sayıdaki seçkin dehaya devrederek düzen ve ilerlemenin bir arada gerçekleşmesini sağlayacağını ileri sürmektedir. Bu yeni bir manevi güç ortaya çıkaracak, böylece devrim sona erecektir (Gulbenkian Komisyonu, 2003: 19-20). Bu anlamda Comte'un sosyal değişmeye ilişkin olarak uzmanlığa bir yük yüklediği söylenebilir.

Comte, toplumu açıklarken 'sosyal dinamik' ve 'sosyal statik' kavramlarını kullanmıştır. Sosyal dinamik toplumsal ilerleme ve toplumsal değişmeyi ifade etmektedir. İnsan topluluklarının kat ettiği, art arda gelen süreçlerin anlatımıdır. Toplumu meydana getiren

unsurların tarih boyunca gelişmesini ele alıp incelemidir. Sosyal statik ise toplumsal düzen ve sosyal yapıyı ifade eder. Toplumsal uzlaşının incelenmesidir. Toplum canlı bir organizma gibidir. Bir organın işlevlerini anlamak çalışmak için nasıl onun canlı bir varlığın içerisinde yer alması gerekiyorsa; din, devlet ve siyaseti incelemek için de onları belirli bir zaman diliminde toplumun bütünü içine koymak gerekir. Comte, gerek sosyal dinamik, gerekse sosyal statikte temel unsur olarak dini alır. Statik açıdan topluma bakılınca aile, din ve devletin bulunmadığı bir toplum söz konusu olamaz. Ona göre toplumda düzenin sağlanması bunlar arasındaki dengeyle ilişkilidir (Doğan, 2005: 35; Koştaş, 1995: 69).

Sosyal dinamik ile ilgili kuramında Comte, toplumların ilerlemesinin insan düşüncelerinin gelişimine bağlı olarak tahmin edilebilir bir dizi aşamadan geçerek gerçekleştiğini ileri sürmüştür. Ona göre, sosyal değişimin kaynağı düşüncedir. Sosyal değişim, dini düşünceden başlayarak metafizik düşünce vasıtasıyla ifadesini modern bilimde bulan pozitif düşüncenin ve bununla birlikte insanın entelektüel olarak gelişmesinin bir ürünüdür (Erol, 2011: 114-115). Comte sosyal değişmeyi ve ilerlemeyi “üç hal kanunu” ile açıklamaya çalışmıştır. Bunlardan ilki teolojik çağdır. Fetişizm uygarlığın gelişmesini sağlayan ilk inanç şeklidir. Nesnelerin ruha ve zekâyâ sahip olduklarına inanılır. Daha sonra çoktanrıcılık inancı yaygınlık kazanmış, farklılaşmıştır. Tanrılardan her biri belli bir grup olayı idare eder. Eski Mısır’da muhafazakâr çoktanrıcılık, Eski Grekler ’de ise askeri çoktanrıcılık görülmüştür. En sonunda ise tektanrıcılık inancı ortaya çıkmıştır. Nesnelerin ve olayların ardında tek bir tanrı olduğuna inanılmıştır. Teolojik çağı sona erdiren Rönesans olmuş ve metafizik çağ başlamıştır. Bu dönemde insanlar olayları din ile değil bizzat olayların kendi içinde var olduğuna inandıkları fizikötesi sebepler ve gizli kuvvetlerle irdelemeye başlamışlardır. Fransız İhtilali ile başlayan pozitif çağda ise olaylar ve nesneler spekülasyon, doğaüstü güçler ve soyut kavramlara değil ampirik deneylere dayandırılmıştır. Sosyal değişimin son noktası pozitif çağdır (Kösemihal, 2002: 157; Slattery, 2014: 72-73). Üç hal kanununa göre teolojik aşamadan pozitif aşamaya gelinceye kadar sadece entelektüel anlamda değil ahlaki bakımdan da ilerleme kaydedilmiştir. Bencillik yavaş yavaş kırılmış, başkalarını düşünme alışkanlığı gelişmiştir. Teolojik, metafizik ve pozitif çağlarda insan faaliyetleri olarak sırasıyla birbirini takip eden saldırgan savaş, savunmacı savaş ve sanayi aşamaları görülmüştür (Bottomore, 2015: 387).

Tarih disiplini sosyal değişimlerin seyrini izleme ve inceleme açısından sosyologlara önemli veriler sunmaktadır. Comte, sıradan tarihçilerin ortaya koydukları eserleri yetersiz bulmaktadır. Ona göre yüzeysel felsefe tesadüflerin insan yaşamında önemli yerlere sahip olduğu görüntüsünü vermekte, böylelikle sosyal gelişmeyi ortaya çıkaran dinamiklerin sırrını çözmeı zorlaştırmaktadır. Tarihçilerin topladığı malzemeler felsefi bakış açısıyla değerlendirilmemelidir. Pozitif bir tarihsel inceleme soyutta gerçekleştirilmelidir. İlerlemeyi ortaya çıkaran ve onu kontrol eden zihin olduğu için inceleme düşünce tarihi üzerine odaklanmalıdır. Böyle bir yol izleyen Comte, az yetenekli tarihçilerin ortaya koyduğu, kendisi tarafından da kabul edilebilir nitelikteki verileri temel alarak üç hal kanununu ortaya koymuştur (Bock, 2014: 85).

Din, Comte açısından toplumların değişiminde önemli bir yere sahiptir. Tarih boyunca insanları bir araya getiren, toplumsal yaşama ilişkin kuralları belirleyen, dengeı sağlayan unsur hep din olmuştur. Ancak belirli figürleri ya da nesneleri tanrı edinmenin, çok ya da tek tanrıcılığın dönemi Comte'a göre sona ermiştir. Bu nedenle topluma yeni bir din gerektiğini düşünmüştür. Pozitif çağda ise bu din kabul edilebilir olmasının yanında bilimle ispatlanabilecek bir din olmak zorundadır. Comte'un o döneme kadar ki tanrı tanımlarını reddederek, insanlığa tanrı rolünü bıctığı söylenebilir.

1.2.1.2. Karl Marx (1818-1883)

Marksist görüş toplumun ana birimleri olarak kurumları değil, sınıfları kabul etmektedir. Bu görüşte sosyal değişmeyi ortaya çıkaran nedenler bu sınıflar arasındaki çatışmaların altında yatar. Sınıflar arası çatışmalar diyalektiğe uygun bir şekilde toplumu birbirini takip eden aşamalardan geçirmekte ve her bir aşamada çatışan sınıflar değişmektedir.

Denge, evrim ve organizma kavramlarını benimseyen Marksistleri pozitivistlerden ayıran noktaların, ekonomik ilişkiler ile sınıf ve çatışma kavramlarına verdikleri önem olduğu söylenebilir (Kongar, 1971: 68). Marx, felsefeyi toptan reddetmemektedir. Onun içindeki değerleri sosyal bakımdan gerçeğe dönüştürecek; böylelikle kurgusal, soyut ve yabancılaşmış şekillerden kurtaracak bir uygulamaya geçişı öngörmektedir (Swingewood, 1998: 117). İçinde yaşadığı dönemdeki hızlı değişimlere yönelik olarak yerleşik tüm ilişkilerin ve önceden beri gelen değer yargılarının çözölüp dağıldığını, yeni ilişki ve değer yargılarının ise daha oturmadan eskidiğini, kalıcı gözükken her şeyin buharlaştığını, kutsal bilinen şeylerin ise kutsallığını kaybettiğini söylemektedir (Marx ve Engels, 2018: 56)

Marx Fransız İhtilali'nin tarihini inceleyerek siyasi tarihin ileriye gidişini sağlayan etmenin sınıf mücadelesi olduğunu ortaya koymuştur. Marx ve Engels'in bir araya gelerek Hegel'den öğrenmiş oldukları diyalektik yöntemi uygulamaları ve doğayı materyalist bir şekilde açıklamanın yolunu bulmaya çalışan Feuerbach'ın etkisiyle idealizmden materyalizme geçmiş olmaları diyalektik materyalizmin ortaya çıkması için gerekli temeli oluşturmuştur denilebilir. Böylelikle Marx ve Engels için tarihi materyalist bir biçimde açıklamanın anahtarı insanların hayatların idame ettirme şekli yani üretim tarzı olmuştur (Thalheimer, 2013: 95-96). İnsanlar üretim faaliyetinde bulunurken sadece doğa üzerinde değil, birbirleri üzerinde de etkili olur. Aralarındaki işbirliği ve karşılıklı değiş-tokuş ilişkisi üretime yardım eder. Üretim için toplumsal ilişki ve bağlantı sınırları çerçevesinde ilişkiler kurulur. Üreticilerin arasındaki toplumsal ilişkilerin etkinliği, üretim eylemlerine katılma koşullarına ve üretim araçlarının sahip oldukları niteliklere göre farklılık gösterir. Ateşli silahın icadı sadece orduların tüm örgütlenmesini değiştirmemiş, ordu kurabilme ve ordu halinde davranabilme şeklini değişik bir hale sokmuş, aynı zamanda farklı orduların karşılıklı ilişkilerini de değiştirmiştir. Toplumsal üretim ilişkileri, üretimin maddi araçları ve üretici güçlerdeki gelişme ve değişimle beraber değişerek farklı bir şekil almaktadır. Üretim ilişkilerindeki bu değişim sosyal ilişkileriyle beraber özgün ve belirli bir tarihsel gelişim aşamasındaki ayırt edilebilir yapıda bir toplumu meydana getirir. Antik toplum da, feodal toplum da, burjuva toplumu da insanlık tarihinde özel bir gelişim noktasını belirten bu biçimden üretim ilişkileri bütününe oluşturmaktadırlar (Marx, 2012: 37-38). Marksizm'e göre zıt sosyal sınıflar arasında insanlık tarihi boyunca görülen mücadele, geçmişle gelecek arasındaki mücadelenin ifadesidir. Teknik alanda yaşanan yenilik ve ilerlemeler eskiyen üretim gücünün karşısına yeni üretim gücünü çıkarmıştır. Bu, üretim ilişkileri arasında çatışmayı doğurmuştur. Eski üretim gücüne bağlı olan tutucu sınıf ve yeni üretim tekniklerini benimseyen ilerici sınıf arasındaki mücadeleyi ilerici sınıf kazanacaktır. Mücadele tıpkı doğada yaşanan olaylarda görüldüğü gibi bir sentezle sonuçlanacaktır. Toplumsal olaylarda senteze ulaşma konusunda insanların bir irade ortaya koyması gerekmektedir. Bu devrimdir. Kapitalist dönemde sınıflar arasındaki mücadele tez aşamasındadır, proletarya diktatörlüğü döneminde antitez, komünist toplum düzeni içerisinde de sentez gerçekleşecektir. Bu sentez olduğu andan itibaren tekrar bir tez ortaya çıkacak, o kendi antitezini üretecek bu şekildeki gelişme ve değişim tarih boyunca sürüp gidecektir (Göze, 2009: 294).

Marx, sosyal değişmeyi üretim ilişkileri, ekonomi temelli nedenler, sınıf ve çatışma kavramlarını ön plana alarak açıklamaya çalışmış, bu anlamda diğer toplumbilimcilere nazaran farklı bir bakış açısı ortaya koymuştur. Bu farklılıkta değişimin diyalektik açıklaması ve bu kapsamda da antitez aşamasının anahtar konumda olması orijinalliği oluşturmaktadır.

1.2.1.3. Max Weber (1864-1920)

Weber, sosyal değişmeyi tek faktör üzerinden açıklamaya çalışan kuramları reddetmektedir. Tarihin şekillenmesinde maddi ve ekonomik koşulların önemini kabul etmekle beraber, Marx'ta olduğu gibi onları temel etmen olarak görmemiş; çoğulcu bir nedensellik yaklaşımını benimsemiştir (Swingewood, 1998: 190; Bozkurt, 2009: 39).

Weber, toplumsal değişmeyi kültürel ve sosyal olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Kültürel değişme doğrusaldır ve rasyonelliğe doğru gelişir. Zaman ilerledikçe sihirden bilime ya da oktanrıci inanış biçiminden tektanrıci inanışa geçiş buna örnek olarak gösterilebilir. Bu değişme inanç ve değerlerde görölür. Toplumsal değişme ise sosyal kurumların işleyişinde yaşanan sorunlar neticesinde olmaktadır. Sosyal yapı meşruluğunu kaybedince ortaya karizmatik bir lider çıkar.² Bu lider takipçilerinin de desteğini arkasına alarak eski sosyal yapının yıkıntılarının üzerinde yepyeni bir düzen kurar. Sosyal kurumlar her zaman doğrusal bir şekilde gelişen kültürle aynı ölçüde değişim gösterememektedir. Bu iki ayrı kurumun gelişmesindeki paralelliği gerçekleştirmek için kişi faktörü ön plana çıkar. Böylelikle karizmatik lider sosyal değişmenin belirleyici faktörlerinden birisi olmaktadır (Kongar, 1971: 67-68).

Protestan ahlakını inceleyen Weber, evrim teorisini reddetmekte ve rasyonelleşmeyi savunmaktadır. Rasyonelleştirici sürecin Protestanlığın içinde bulunduğunu söylemektedir. Bu sayede rasyonelleşme, modern Batı'nın gelişimindeki anahtar kavram olmuştur. İrrasyonellik ve mitsel örgütlenme biçimi önceki çağların özelliklerindendir. Toplumsal yaşam kademeli olarak giderek rasyonelleşmiş ve idari yapı bürokratikleşmiştir (Swingewood, 1998: 191; Cahoon, 2001: 21). Ona göre; modernleşme ile bilimsel bilgi günlük hayatın her alanında uygulanmaya başlanmış,

² Karizma teriminin Weber'in sosyal değişmeye ilişkin düşüncelerini ortaya koyan önemli bir terim olduğu söylenebilir. Ona göre karizma; insanüstü, doğaüstü ya da herkeste bulunamayacak yetenekleri belirten, bu yönlerle bireyi diğer sıradan insanlardan ayıran bir özelliktir. Sosyal değişme ile bu özelliğe sahip bireylerin ortaya çıkması arasında bir bağlantı kurmaktadır.

büyüklü ve mantık dışı inanç ve uygulamalar bozulmaya uğramış, verimlilik ve hesaplılık prensiplerinin ön plana çıkmasıyla realite değer kaybetmiş, dini değerler sekülerize olmuş, arz ve talebin hassasça ölçüldüğü bir para ekonomisi gelişmiştir (Turner, 2003: 252).

Weber'in, toplumsal statünün de sosyal değişme üzerinde etkili olduğunu ileri sürdüğü söylenebilir. Statü gruplarının farklı yaşam biçimlerine sahip, anlaşılmaya dayanan uzlaşmacı yapıları vardır. Bireylerin toplumsal etkileşimi statü merkezli olarak gerçekleşmektedir. Bu nedenle toplumsal tabakalaşma sistemi içerisinde bireyin hangi konumda yer alacağını belirlemesi oldukça önemlidir. Bireysel mücadele belirli bir sosyal çevre içerisinde ortaya konulmaktadır. İnsanlar toplumsal açıdan kendilerine eşit konumda bulunanlarla dostluk ilişkisi geliştirmekte, yaşam biçimi kendilerine benzeyen bireylerle arkadaşlık yapmakta ve sosyalleşmektedirler. Kendilerine yakın buldukları insanlarla evlenmekte, aynı örgütlenmeler içerisinde yer almaktadırlar. Bu şekilde bir kavramsallaştırma statü grupları ya da herhangi bir toplumsal sınıf içerisinde yer alan bireyler arasında değişme ve dönüşüm fikrini olanaklı hale getirmektedir. Weber, Marx'ta olduğu gibi bir dönüşüm idealine sahip değildir. Fakat Protestanlık ve kapitalizm ile ilgili çalışmasına bakıldığında Avrupa'da feodal toplumun öğeleri içinden kapitalizmin ortaya çıkması statü grupları ve toplumsal sınıflara bağlı sosyal değişme örneklerinden birisi olarak gösterilebilir (Karkıner, 2011: 35-36).

Sosyal değişmeyi açıklamak için karizmatik lider, rasyonelleşme, statü grupları ve toplumsal sınıfların etkisine değinen Weber, bu yönüyle değişme ve gelişmenin hem bireysel, hem dinsel hem de toplumsal ayakları olduğu görüşünü ortaya koymuş; farklı bir yaklaşım sergilemiştir.

1.2.1.4. Vilfredo Pareto (1848-1923)

Pareto'nun sosyal değişme yaklaşımıyla hem aydınlanma düşüncesinden, hem de Marx ve Weber'den farklı olarak içgüdüsel etmenleri ön plana aldığı söylenebilir (Ritzer, 2013: 35). Sosyal değişmeyi açıklamaya çalışan Marx, ekonomik temelli etmenleri ön plana alırken, Weber ise rasyonelleşmenin önemine vurgu yapmaktadır.

Pareto'ya göre, bir toplumun şekli, kendisini etkileyen öğelerin toplamıyla ortaya çıkmaktadır. Toplumun şekli de karşılıklı olarak bu öğeleri etkilemektedir. Bahsedilen bu öğeler toprak, jeolojik koşullar, bitki ve hayvan türleri ve iklim şartları gibi doğal öğeler;

çeşitli toplumların birbirlerine karşı ilişkilerini oluşturan dış ögeler ve belirli bir sosyal yapı içerisinde yer alan ırk, ilgi, ideoloji, duyguların karakteri gibi iç ögeler olmak üzere üç çeşittir. Karşılıklı etkileşim halinde olan bu ögelerin herhangi bir toplumsal zümreyi iyice anlatması için aralarındaki ilişkiler ve etkileri nicel olarak bilinmelidir. Pareto, bu ögeler arasından en önemlilerini ele alarak bunlar arasındaki ilişki ve etkilerin nicel olarak incelenmesi neticesinde bir toplulukla ilgili gerçeğe yakın bir açıklama getirmenin mümkün olabileceğini düşünmektedir. Bu amaçla gerçek toplumsal sistemi; “tortular, türemeler, ekonomi etmenleri, insanların ve insan topluluklarının farklı cinsten oluşu, toplumsal yaşamın hareketliliği ve seçkinlerin dolaşımı” şeklinde beş temel ögeye indirerek yalınlaştırmaktadır. Toplumsal yapının gerçeğe yaklaşan bir kuramını kurmak için kullanılan bu beş öge arasında yer alan seçkinlerin dolaşımı teorisinin, Pareto’nun sosyal değişmeye yönelik yaklaşımının temelini oluşturduğu söylenebilir (Kösemihal, 2002: 315-316).

Seçkinlerin dolaşımı teorisi farklı yönetici grupları arasındaki psikolojik bir ayrıma, yani onların dolaşım ve toplumu yönetme biçimlerine dayanmaktadır. Pareto aslanlar ve tilkiler olmak üzere iki temel seçkin tipinden bahsetmektedir. Aslanlar ile kastettiği güç kullanarak yönetmeyi esas alan, acımasız ve kararlı yöneticilerdir. Askeri diktatörlükleri bunun örneği olarak gösterir. Tilki ise diplomatik ve kurnazdırlar. Avrupa demokrasileri buna örnek gösterilebilir. İktidar için ortaya konulan mücadele sosyal değişimin temel dokusunu oluşturmaktadır. Seçkinlerin dolaşımı teorisine göre büyük başarılar imza atan seçkinler hırçın, geri planda kalmış seçkinler hümanist bir yönetim izler. Her iki politika da iktidarı elde tutmak için güdülse bile, Pareto’nun ileri sürdüğü teoride iki seçkin tip de kendilerini devirecek bir zayıflığa sahiptirler. Hayal gücü ve kurnazlıktan yoksun olan aslanların kendileri adına çalıştırdıkları tilkiler, içeri sızarak gücü hızla ele geçirmeye başlarlar. Ama Tilki de kesin kararlar verme ve güç kullanma yeteneğine sahip değildir. Bu nedenle kararlı ve örgütlenmiş bir genç aslanlar grubuna iktidarı kaptırmaya açıktır. Tarih Pareto’ya göre sonu gelmez bir seçkinlerin dolaşımı öyküsü, aristokrasiler mezarlığıdır. Tüm değişimler iktidar için verilen mücadelenin ve seçkinlerin yönlendirmesinin sonucudur (Slattery, 2014: 89; Erol, 2011: 115). Pareto’nun doğrusal değil döngüsel bir nitelikte ortaya koyduğu insanlığın gelişim çizgisi, toplumun alt katlarından yukarı yükselen seçkinlerin hareketiyle belirlenmektedir. Aristokrasiler çökerek yerine demokrasiyi ön plana koyan idareler gelecek, ardından bunlar da çökecek

ve yerine toplumun alt katlarından çıkacak, maddi gücü elinde bulunduran seçkinlerin yöneteceği plütokrasiler geçecektir (Kongar, 1971: 67).

Oluşturduğu sosyal değişme kuramıyla tarihi doğrusal bir gelişim çizgisi olarak görmek yerine döngüsel bir değişim teorisi ortaya koyan Pareto, insanların içgüdülerinin önemine vurgu yaparak iktidar hırsının değişmelerin gerçekleşmesinde başrol oynadığını belirtmiştir. Sosyal değişimin dinamiği olarak iktidar seçkinlerini göstermesi en önemli ayrıcalığıdır.

1.2.1.5. Emile Durkheim (1858-1917)

Sosyal değişmeye toplumda iş bölümünün gelişen teknolojiyle birlikte artması noktasından bakan Durkheim, değişmeyi sosyal farklılaşmaya bağlamaktadır. Ona göre iş bölümü karmaşık toplum hayatını ortaya çıkarmakta, uzmanlaşma sosyal farklılaşmaya neden olmakta, o da değer hükümlerini etkilemektedir. Modern toplum yaşantısının hızlı bir şekilde değişmesi aslında kapitalizmden değil, tabiatın endüstriyel gayelere hizmet edecek şekilde kullanılması ve üretimi insanların ihtiyaçlarına göre şekillendiren karmaşık işbölümünün canlandırıcı etkisinden kaynaklanmaktadır. Yani Durkheim, kapitalist değil endüstriyel bir toplumsal düzenin oluşumundan hareketle bu konuya yaklaşmaktadır (Doğan, 2005: 35; Giddens, 1994: 18).

Toplumun ve toplumun gelişmesinin kişiler arasında akdedilen bir sözleşmenin eseri olduğu görüşünü reddeden Durkheim, toplumun sözleşmeye dayalı olmak yerine organik olduğu görüşünü savunmuştur. Bireyler arasında içten savunulan inanç ve değerlerle, ahlâk tarafından kutsanan bir gelenek olmadan yapılacak sözleşme anlamsız ve etkisiz olacaktır. Toplumu organik bir bütün olarak gören Durkheim, genellikle yapısal işlevselciliğin kurucusu olarak görülmüştür. Onun tarihsel değişim düşüncesini mekanik ve organik dayanışma arasındaki ikiliğin olgunlaştırdığı söylenebilir (Turner, 2014: 158).

Geleneksel toplumlarda cemaatler ya da gruplar arasındaki ilişkiler yüz yüze gerçekleştiği ve mekanik olduğu için işbölümü de son derece kolaydır. Toplumdaki insanların çoğu genellikle avcılık veya toplayıcılık gibi aynı işlerle meşgul olurlar. Ortak bir yaşam biçimi, herkesçe bilinen ve uygulanan ortak ritüeller, gelenekler vardır. Toplumda ortak bir bilinç, bir konsensüs durumu söz konusudur. Ortak ahlâk ve değerler sosyal yaşamda bireylerin davranışlarını belirlemekte ve kontrol etmektedir. Mekanik yani geleneksel toplumlarda kolektif bilinç hâkim bulunmaktadır. Bireysellik oldukça az görülmekte, özel

mülkiyet neredeyse hiç bilinmemekte, sapsmalar kolektif olarak şiddetli bir şekilde cezalandırılmaktadır. Toplumlar gelişip modern hale gelirken sanayi ekonomileri ve karmaşık işbölümleri gelişim göstermektedir. İnsanlar kırsal yerleşimlerden şehirlere göç ederler. Bu evre mekanik dayanışmanın yetersiz kalmaya başladığı bir dönemdir. Artık meslekler farklılaşmakta, hayat tarzları değişmekte, alt kültürler çoğalarak yasallık kazanmakta, benzerlikler yerini farklılıklara bırakmaktadır. Kolektivizmin yerini bireycilik, ortak mülkiyetin yerini özel mülkiyet, toplumsal sorumlulukların yerini bireysel haklar alır. Sınıf ve statü farklılıkları ortaya çıkar. Böyle bir toplumda güç ve otorite, aile ve kiliseden hukuk ve devlete geçmektedir. Bu denli ciddi düzeyde yaşanan farklılaşmalar toplumsal düzen ve kişisel özgürlüğün başarıyla sağlanabileceği yeni bir düzen ihtiyacını doğurmaktadır. Bu yeni düzen, organik dayanışmayı gerektirmektedir. Durkheim, organik dayanışmanın özünde, modern toplumların endüstriyel ekonomilerini ayakta tutan işbölümü olduğunu öne sürer. Gelişmiş ve sanayileşmiş kentlerde yaşayan modern toplumlarda hiçbir bireyin kendi kendisine yetemediği düşünülebilir. Karşılıklı ekonomik bağımlılığın yanında, karşılıklı çıkarlar, hayatta kalabilmek ve başarılı olabilmek için karşılıklı ihtiyaç duyma durumu iş birliği oluşturma sebeplerinden biridir (Slattery, 2014: 115-116). Dikkat edilirse tüm bunlar sosyal değişimin başlıca göstergeleridir.

Nüfus artışı Durkheim tarafından sosyal değişimin temel nedeni olarak görülmektedir. Nüfus yoğunluğu bireyler arasındaki iş bölümü ve etkileşimi artırır. Bu durum mekanik dayanışmanın yetersiz kalması ve organik dayanışmaya geçilmesinde etkili olmaktadır. Nüfustaki artış bir ülkede kıt kaynaklar için mücadeleyi daha zorlu hale getirmektedir. İş bölümünün farklılaşması bu anlamda olumludur. Farklı mesleklere sahip olan bireylerin hedefleri de farklı olacağı için birbirlerini ortadan kaldırmadan birlikte de var olabilirler. Kalabalık topluluklardaki iş bölümü toplumda yıkıcı çatışmaların yaşanmasının önüne geçmek için gerekli olarak görülmektedir (Çetin, 2011: 53).

Durkheim'a göre (2004: 79-80), toplumlar birbirlerinden bağımsız olarak doğmakta, büyümekte ve ortadan kalkmaktadırlar. Eğer son hallerini almış toplumlar daha önceki toplumların basit bir devamı olsalardı, gelişme bakımından daha ileride bulunan her toplum, kendisinden önce var olan toplum tipinin üzerine yeni bir şeyler eklenmiş tekrardan ibaret olurdu. Durum bu şekilde olsaydı aynı gelişme seviyesindeki toplumlar bir ve aynı olarak düşünülebilir, toplumlar zamansal olarak sıralanabilir, bu şekilde ortaya çıkarılacak bir sıralama insanlığın ilerlemesinin ifadesi olarak kabul edilebilirdi. Fakat

olgular kendilerini bu derecede basit bir şekilde sunmamaktadırlar. Kendisinden önce bulunan toplumun yerini alan bir toplum tipi, daha öncekinin üzerine yeni bir şeyler eklenmiş devamından ibaret değildir. Bu toplum yeni bir takım özellikler kazanıp geçmişte bulunan bazı özellikleri de kaybettiği için daha önce var olandan farklı bir toplum olmaktadır. O nedenle yapılacak zamansal bir sıralamada kaynaşmadan bahsetmek doğru olmayacaktır.

Teknolojik değişkenlerin toplumsal farklılaşmaya, bunun da insan ilişkilerine etki ettiğini söyleyen Durkheim'ın dikkatleri altyapı ilişkilerine çektiği söylenebilir. İşbölümü onun bakımından üretimi arttırmak için değil, rekabeti arttırmak için gelişim gösterir. Yani işbölümünün fonksiyonu toplumsal dayanışmanın korunmasını sağlamaktır (Kongar, 1971: 66). Toplumların bireylerin aralarında yaptıkları bir sözleşme neticesinde oluştukları fikrini reddeden ve toplumca paylaşılan değerler ve gelenek olmadan bireylerin aralarında anlaşmalarının bir anlamı olmayacağını vurgulayan Durkheim'ın sosyal değişmeye yönelik kuramını organik toplum düşüncesi üzerine inşa ettiği söylenebilir.

1.2.2. 20.Yüzyılda Ortaya Konulan Sosyal Değişme Kuramları

Pitirim Alexandrovich Sorokin, Talcott Parsons, Alman-İngiliz Sosyolog Ralf Dahrendorf ve Parsons'ın öğrencilerinden Robert Merton'ın 20.yüzyılda öne çıkan sosyal değişme kuramlarını ortaya koydukları ileri sürülebilir. Ana noktaların yakın plana alınması teorik zeminin oluşması açısından katkı sağlayabilir.

1.2.2.1. Pitirim Alexandrovich Sorokin (1889-1968)

Sorokin sosyal değişmeyi kültür sistemleri üzerinden ele alan bir düşünürdür. Ona göre sosyo-kültürel sistemlerin yapısı üç bileşenden oluşur. Bunlar;

- Maddi olmayan, mekânsız ve zamansız anlamlar, değerler
- Anlamları maddi hale getiren maddi araçlar
- Anlamları maddi araçların yardımıyla işler duruma getiren insanlar

Sosyo-kültürel sistemlerde yer alan beşeri unsur; kendisine, içinde yaşadığı evrene, varlığına ve ilişkilerine anlam vermeye çalışmaktadır. Bireyler arasındaki etkileşim sürecinde ortak faaliyetleri düzenleyecek olan kurallardır. Bu nedenle anlamların kolektif olarak tespit edilmesi ve paylaşılması gerekir. Ortak anlamlar, ilişkileri düzenleyebilmek

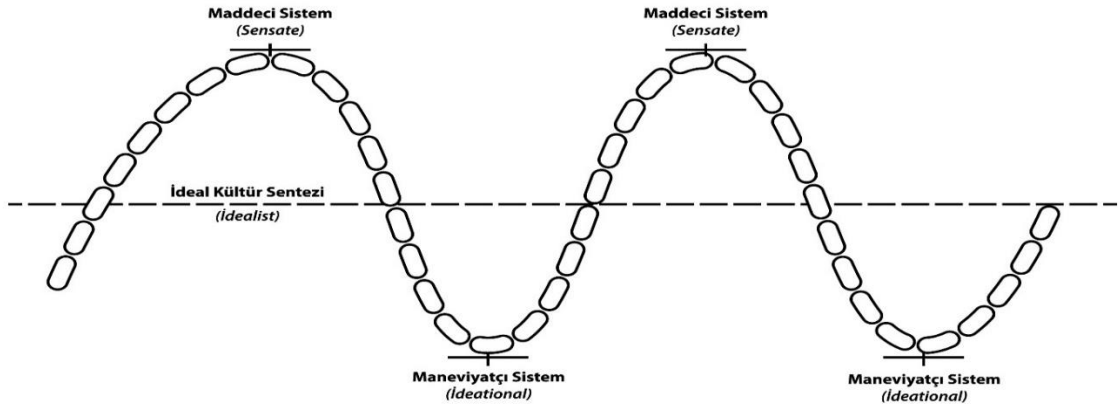
için somut vasıtalarla ifade edilmelidir. Taşlara ve kitaplara yazıldıktan sonra davranışları belirleme gücünü kazanarak gerçekleştirilebilir duruma gelirler. Sorokin getirdiği bu yorumla, insanların içgüdülerine göre değil, varoluşsal kabullerine göre davranan canlılar olduğu görüşüyle hareket etmiştir denilebilir (Erkilet, 2007: 17). Sorokin'in sosyo-kültürel yapıyı oluşturduğunu söylediği bu bileşenler sosyal değişmeye yön veren aktörler olarak görülebilir.

Pitirim A. Sorokin, toplulukları ve sosyo-kültürel sistemleri maddeci (sensative), maneviyatçı (ideational) ve ideal (idealistic) sistemler olmak üzere üç ana safhada toplamaktadır. Maddeci kültürün temelinde gerçeğin duyu organlarıyla algılanabildiği ve bunun dışında başka hiçbir gerçek olmadığı görüşü hâkimdir. Maneviyatçı kültürdeki gerçek ise madde dışıdır. İmanın gerçeği de denilebilir. Anlaşılacağı üzere Sorokin'in ideal olarak adlandırdığı sistem hem maddeci hem de maneviyatçı gerçeklerin akıl yoluyla yapılmış bir sentezidir. Maddeci kültür dünya hayatı üzerine odaklanır. Kişisel refah ve kişisel yararlar ortak çıkarların önüne geçmiştir. Bu anlamda kötü olarak görülür. Manevi kültür ise bu dünyaya odaklanmaz. Dünya bir rüyadan ibarettir. Böyle bir kültürde toplum üyeleri idealist düşüncelere sahiptir (Erkal, 1982: 308; Kongar, 1971: 73).

Sorokin'e göre maddeci, maneviyatçı ve ideal kültür sistemleri tarihsel süreç içerisinde birbirilerini takip etmektedir. Milattan önceki dönemlerden günümüze gelinceye kadarki süreç incelendiğinde ortaya silsileler halinde düzenli safhaların çıktığı görülebilir. Yani bu sistemler tespit edilebilir bir biçimde birbirilerini izlemektedir. Maddeci-maneviyatçı, ideal-maddeci, maneviyatçı-ideal gibi. Sorokin her bir kültür sisteminin tarihin akışı içerisinde bir safha teşkil ettiğini ileri sürer. Her üçlü safha bir ritim oluşturur. Örneğin birbirini takip eden maddeci-maneviyatçı-ideal şeklindeki safhalar bir ritimdir. Üçlülerin aynı sıralama şeklinde arka arkaya gelmesini ritmik dalgalanmaları ortaya çıkarır. Avrupa toplumları tarih süreci boyunca üç dalgalanma geçirmiştir. Her dalga önceki dalgadan bir durak ile ayrılır. Duraktan kasıt sürecin nicel ya da nitel, zaman ya da mekân boyutlarında gözlenebilir bir değişim olmasıdır. Tarihsel süreç içerisinde fark edilebilir olan bu değişimler, akışı çeşitli bölümlere ayırarak bazı düzenliliklerin bulunmasını sağlamaktadırlar (Erkilet, 2007: 42).

Şekil 1

Pitirim Sorokin'in Devri Sosyal Değişme Kuramı

Kaynak: Erkal, 1982: 307

Bu üç kültür sisteminin küçük kültürlerle bir arada yön verdiklerini söyleyen Sorokin, yine de küçük kültürlerin arasında bütünleşmenin tam olarak sağlanamayacağını ifade eder. Yani her bir küçük kültür değişik bir yöne doğru gidebilir. Cinsel hayat maddeciliğe doğru yönelirken, sanat maneviyatçılığa doğru yönelebilir. Bu süper kültür sistemlerinin ritmik olmaları, yani birisi batarken diğerkinin ortaya çıkışı, bunların zamanın belli bir devresi içerisinde birbirilerini belli bir sırayla takip edecekleri anlamına gelmemektedir. Sıra ve zaman her zaman değişiklik gösterebilir. Güçlü olarak bütünleşebilmiş sistemlerde bütün parçalar birlikte değişir. Sistem güçlü bir bütünleşmeye sahip değilse değişme bazı alt sistemlerde gerçekleşir. Diğerlerinde bir değişme görülmez. Şayet kültür sadece gruplardan oluşmaktaysa bunların bir bölümündeki değişme diğerlerini etkilemeyebilir. Kültür birçok sistem ve gruplardan oluşuyorsa, çeşitli parçalarında farklı değişimler gerçekleşir. Tüm önemli parçalar birlikte değişirken, diğer gruplar bağımsız olarak değişim gösterir (Kongar, 1971: 73; Tezcan, 1984: 62).

Sorokin maddeci, maneviyatçı ve ideal süper kültür sistemlerinin çöküşü hakkında da bir varsayımda bulunmaktadır. Bu varsayımda, politik, estetik, ahlaki ve bilgisel değerler alanlarında yaratıcılığını kaybeden, yaratıcılık erdemiyle etkinliğini sürdürmek yerine atıllık, sahtekârlık, zorlama ve sahte değerlerle hâkimiyetine devam etmeye çalışan, verimsiz ve çoğunlukla zehirleyici hale gelen, bu nedenlerle insanlara bir yarar sağlayamayacak süper kültür sistemlerinin çökmeye mahkûm olduğunu söylemektedir (Sorokin ve Toynbee, 1964: 79). Sonuç olarak Sorokin, sosyal değişmeyi doğrusal bir gelişim çizgisiyle değil, devri bir kuramla açıklamaktadır. Bu yönüyle onun Pareto ile

benzeştiği söylenebilir. Ancak Pareto daha çok içgüdülerin önemine vurgu yaparken Sorokin'in dış gerçeklerin algılanışı üzerinde durduğu görülmektedir.

1.2.2.2. Talcott Parsons (1902-1979)

Parsons'ın sosyal değişme teorisinde farklılaşma kavramının önemli bir role sahip olduğu söylenebilir. Toplumda göreceli olarak iyi tanımlanmış yeri bulunan bir birim, hem yapısı hem de yerine getirdiği fonksiyonun önemi bakımından farklılaşma süreci içerisinde ünitelere ya da sistemlere ayrılır. Örneğin, bir zamanlar aile tarafından yerine getirilen imalat ve toplumsal değerlerin bireye aktarılması süreçleri artık fabrika ve okullarda gerçekleştirilmektedir. Devlet yönetimi de farklılaşma noktalarındandır. Burada yaşanacak bir süreç bütün diğer alt sistemler için bir anlam ifade etmektedir. Farklılaşma çoğunlukla uyumlu duruma getirici yükseltmeyi içerir. Buna göre, ekonominin bireylerin istek ve ihtiyaçlarını karşılama hususunda artan yeteneği vasıtasıyla yeni yapılar, eskilerine oranla fonksiyonlarını daha etkin bir şekilde yerine getirirler (Callinicos, 2013: 364, Kongar, 1971: 76). Farklılaşma işbölümünün çeşitlenmesini de beraberinde getirir. Parsons, ilkel işbölümünde sosyal statünün mesleği tayin ettiğini, modern işbölümünde ise mesleğin statüyü tayin ettiğini belirtir (Erkal, 1982: 309).

Tarihsel süreç içerisinde farklılaşma göstermemiş, aile birimlerine ve yaygın ilişkilere dayanan ilkel toplumlardan itibaren sürekli olarak işleyen bir farklılaşma-bütünleşme süreci gözlemlenmektedir. Tabakalaşma evrimin başlaması için bir ön şart olarak görülmektedir. Tabakalaşmayla birlikte gözlenen farklılaşma yeni kurumlarla bütünleştirilmelidir. Bu bütünleşme tabakalaşma sistemini meşru kılacak kültürel kurumlar vasıtasıyla gerçekleştirilmekte, bütünleşme farklılaşmanın ardından gelerek onu dengelemektedir. Daha önce aile tarafından yerine getirilen üretim ve sosyalizasyon fonksiyonlarını yerine getiren fabrika ve okul gibi farklılaşmış birimler, ortaya çıkan bu farklılaşmayı meşru gösteren değerler etrafında bütünleştirilirler. Böylece çözülmenin önüne geçilmiş olunur. Bir yandan ihtiyaçlarını daha iyi bir şekilde karşılarken diğer yandan da bütünlüğünü koruma gayesi, her düzey ve sistemde yer alan temel bir amaçtır. Parsons'a göre bütünleşmenin sağlanması için köprü görevi yapan kurumlar aracılığıyla çeşitli fonksiyonları yerine getiren toplumsal üniteler arasındaki ilişkileri düzenleyen bir normatif sistem de gerekmektedir (Erkilet, 2007: 110; Kongar, 1971: 76).

Parsons, üç temel uygarlık aşamasından bahseder. Bunlar ilkel, ara dönem ve modern uygarlık aşamalarıdır. Aşamalar birbirinden normatif ölçütlerle ayrılmaktadır. Okuma

yazma kültürün toplumdan ayrılığını vurgular, kültürün gücünü ve etkisini daha geniş alana yayar, dini bir sisteme bağlar, eğitimden sağlanan faydaları artırır, anlaşmalar yapılmasına olanak sunar, en önemlisi bilginin kolaylıkla aktarımını ve biriktirilmesini sağlar. Bu nedenle orta aşamaya geçmek için okuma yazma kilit ölçüttür. Modern aşamaya geçmek için dava ve iş görülebilen, akılcılığın üstün olduğu yasal bir sistem gerekir. Böylece normlar siyasi ve iktisadi çıkarlardan olduğu kadar çevresel faktörlerden de bağımsız hale gelirler. Tarihsel süreç içerisinde bakıldığında ara dönem, Mısır ve Mezopotamya'dan Rönesans'a kadar bilinen tüm uygarlık ve imparatorlukları içerisine almaktadır. Oldukça geniş bir süreci kapsadığı ve değerlendirilmesi zor olduğu için Parsons bu dönemi yazının yayılma derecesini dikkate alarak alt bölümlere ayırmıştır. Babil gibi eski ara toplumda yazı küçük bir gruba aittir. Dinsel ve sihirsel amaçlar için kullanılmıştır. Daha gelişmiş ara dönem toplumlarında, esnaf okuryazarlığının yerini üst sınıf okuryazarlığı almıştır. Kozmolojik dinin yerini evrensel felsefi dinin alması ikinci ölçüttür. Bu iki ölçütün de papazlık örgütüyle güçlü bağları bulunmaktadır. Çünkü Mısır ve Mezopotamya'da sadece papazlar okuryazardı. Kozmolojik inanç onların tapınaklarında, yazılı geleneklerinde ve kutsal kitaplarında açıklanmış ve uygulanmıştı. Parsons ilkel aşamayı da çeşitli ölçütlerle alt bölümlere ayırmıştır. Aborjinler gibi bazıları kan bağı, evlilik ve totem inancı vasıtaıyla bütünleşmiş bir yapıya sahiptir. Daha gelişmiş ilkel toplumlarda ise basit bir tabakalaşma sistemiyle merkezileştirilmiş bir politik örgüt görülebilmektedir (Smith, 2011: 57-58).

Parsons'ın toplum modeli, onun farklılaşmaya dayanan analizini daha iyi anlama konusunda yardımcı olabilir. O bir toplumda üç türlü sistem olduğunu ileri sürmüştür. Bunlar kişilik sistemleri, toplumsal sistemler ve kültürel sistemlerdir. Kişilik sistemi en altta bulunan ve davranışı gerçekleştiren organizmayla değil, en üstte yer alan kültürel sistemle temellendirilmektedir. Parsons'ın sosyal aktörü, aksiyonel yaklaşımların işaret ettiği yapıcı aktif aktörden oldukça farklıdır. Bu aktör kendinden beklenen rolleri oynamaktadır. Davranışta bulunan organizma, kişilik sistemi, toplumsal sistem ve kültürel sistem somut hayatta iç içe geçmiş durumdadırlar. Bu sistemler sahip oldukları potansiyellerini bir evrim çizgisi üzerinde yavaş yavaş ortaya çıkarmaktadır. Parsons söz konusu bu sistemleri hareket sistemleri olarak da ifade eder. Her bir hareket sistemi uyarılma, hedefe yönelme, bütünleşme ve örüntü devamlılığı olmak üzere dört işlevsel gerekliliğe sahiptir. Bu işlevsel gereklilikler, gerek her bir sistemi, gerekse tüm toplumu ayakta tutabilmektedir. Sosyal sistem bir kurumlar ağıdır. Toplum sosyal sistemle

eşitlenir. Kültürel sistemse normları, değerleri taşıyarak hem sosyal sisteme hem de kişilik sistemine yönelik işlevler gerçekleştirir. Sosyal sistemdeki kurumlar, kültürel sistemin sunduğu değerlerle hayat bulmakta, kurumların işlevlerini yöneltceği hedeflerin ufkunu da kültürel sistem belirlemektedir. Kültürel sistem ayrıca aktörlerin kişilik sistemlerine de tesir eder. Aktörlerin hayatlarını devam ettirirken dikkate alacakları normları, kuralları yönlendirir (Çelebi, 2007: 207-208).

Hareket sistemleri dört yapısal kategoriyle ilişiktir. Uyarılma; rolün, hedefe yönelme; kolektivitelerin, bütünleşme; normların, örüntü devamlılığı ise değerlerin işlevidir. Hareket sistemleri yapı ve süreç arasındaki bağlardır. Değişim ve süreç farklı şeylerdir. Her süreçte bir tür değişme gözlenebilir ama bunlardan sadece bazıları sosyal yapıyı değiştirebilirler. Parsons birbiriyle bağlantılı dört tür süreç olduğunu söyler. Denge, sistemin sınırlarını koruyucu süreçleri ifade eder. Yapısal değişim, normatif kültürdeki değişimlerin süreci olarak tanımlanabilir. En üstte yer alan değer sisteminde olduğu kadar, alt sistemler ve toplumsal roller arasındaki değişimleri de anlatır. Yapısal farklılaşma sürecinde toplumdaki değerlerin içeriği farklılaşmanın bir neticesi olarak değişir. Ancak model değişmez. Toplumsal evrim sürecinin genel yönü uyum kabiliyetinin arttırılmasına ilişkindir. Evrim farklılaşmayla başlar. Farklılaşma hem yapıyı hem de fonksiyonel anlamı değişik olan yeni birimleri kapsar. Eğer bir süreç gerçekten toplumsal evrim niteliği taşıyorsa yeni birimler işlevlerini eskilerini göre daha etkili biçimde gerçekleştireceklerdir (Tezcan, 1984: 68-69). Toplumsal tabakalaşmayı farklılaşmanın gerçekleşmesi için öncelik olarak gören Parsons'ın ortaya çıkan sosyal değişmelerle toplumun sürekli daha iyiye doğru gittiğini iddia ettiği ileri sürülebilir. Bu iyiye gidişi sağlayan faktörlerinse hareket sistemlerinin sahip olduğu ve değişim dönemlerinde bütünleşmeyi sağlayan işlevler olduğu söylenebilir.

1.2.2.3. Ralf Gustav Dahrendorf (1929-2009)

Toplumun ayrışmacı ve uzlaşmacı olarak ifade edilebilecek iki yüze sahip olduğunu belirten Dahrendorf'un, bu nedenden dolayı sosyoloji teorisinin çatışma kuramı ve görüş birliği kuramı olmak üzere ikiye ayrılması gerektiğini savunanlar arasında yer aldığı söylenebilir. Dahrendorf, çatışma ve görüş birliği olmadan toplumun var olamayacağını fark etmiştir. Ortada bir görüş birliği olmadan çatışma çıkması zordur. Örneğin, aralarında bir temas ya da çatışmanın temeli biçiminde işleyen bir ön bütünleşme olmayan Alman ev kadınlarıyla, Perulu satranç oyuncularının çatışması olası bir durum değildir.

Çatışma, bütünleşmeye ve görüş birliğine olanak sağlayabilir. Amerika Birleşik Devletleri ile Japonya arasında Birinci Dünya Savaşı'nın ardından gerçekleşen ittifak buna örnek olarak gösterilebilir.

Dahrendorf çatışma ve görüş birliği arasında karşılıklı bir ilişki olduğu düşüncesinde olsa da her iki süreci de kuşatıcı bir sosyoloji teorisinin geliştirilmesi konusunda iyimser sayılmaz. O, işlevselci düşünürlerin toplum yaşamının sadece uyum içerisinde anlaşmanın olduğu yönlerini dikkate aldıklarını, ancak çatışma ile bölünmenin öne çıktığı alanların da aynı derecede, hatta daha da fazla önemli olduğu görüşünü taşıdığı söylenebilir. Dahrendorf, çatışmanın esasında birey ve grupların farklı çıkarlarından kaynaklandığını ifade etmektedir. Marx, çıkar farklılıklarını sınıflar açısından ele alırken, Dahrendorf daha büyük toplumsal yapılar üzerine yoğunlaşarak çıkar çatışmalarını otorite ve güçle ilişkilendirmiştir. Tüm toplumlarda otoriteyi elinde tutanlarla bundan büyük oranda dışlanmış olanlar arasında bir çatışma vardır (Ritzer, 2012: 126-127; Giddens, 2012: 57).

Otorite dağılımının ortaya çıkardığı egemen ve tabi konumlar fikri, Dahrendorf'u çıkar ilişkileri ve çıkar grupları kavramlarını geliştirmeye yönlendirmiştir. Her ilişkide ya da organizasyonda otorite konumunda bulunanlar bu durumu sürdürmeye, tabi konumda yer alanlar ise değiştirmeye çalışırlar. Bu ilişkinin temelinde sürekli bir çıkar çatışması söz konusudur. Bu çıkar çatışması bazı durumlarda ilişkileri zayıflatabilir. Çoğu zaman gizli olabilir. Fakat otoritenin ya da otorite konumunda yer alan kişinin meşruluğu sorgulanmaya başladığında çatışma açık bir hal alır. Açık savaşa da dönüşebilir. Dahrendorf üç grup tipi ayrımı yapmaktadır. Bunlar, yarı gruplar, çıkar grupları ve çatışma gruplarıdır. Aynı zamanda bu grup tiplerini gevşek ilişkiler, ortak çıkarlar ve toplum düzenine fiilen meydan okuyan gruplar şeklinde yeniden sınıflandırmaya tabi tutar. Çıkar grupları bir kez kurulduklarında artık yarı gruplar olmaktan çıkarak sosyal değişmeye neden olan çatışmalara girerler. Marx'ın önemle üzerinde durduğu işletme ve emek arasındaki çatışma sendikalarla birlikte kurumsal bir hale gelmiştir. Sendikalar yasal ve iktisadi alanlardaki çatışmaları başarılı bir şekilde sürdürerek toplumun tabakalaşma sisteminde değişiklikler gerçekleşmesini sağlamışlardır. Marx, proletaryanın en sonunda ve kaçınılmaz bir şekilde devrimci bir sınıfa dönüşeceğini öngörürken, Dahrendorf buna inanmaz. Koşulların elverişli olması gerektiği üzerinde durur. Bu nedenle Dahrendorf'un kuramında çatışma, devamlı var olan bir güç dengesiyle statükonun temelini oluştururken, diğer yandan da sosyal değişme ve gelişme

yaşanmasını sağlayacak potansiyel barındırmaktadır. Çatışmanın yoğun bir şekilde gerçekleştiği yer ve zamanlarda köklü değişimler olabilir, buna şiddet eşlik ederse değişimin ani bir şekilde gerçekleşmesi de mümkündür (Slattery, 2014: 183; Polama, 1996: 122-123).

Kongar (1971: 80), Dahrendorf'un çatışma hususundaki fikirlerini şu maddelerle özetlemiştir;

- Çatışma, toplumsal hayatın var olduğu her yerde bulunmaktadır.
- Bu çatışmaların derecesi iç savaştan meclis tartışmalarına kadar değişebilir.
- Çatışmanın yok edilmesi mümkün değildir.
- Çatışma geçici bir zaman için bastırılabilir, kontrol altına alınabilir ve kanalize edilebilir. Toplumdaki zorlamalar çatışma durumunu, çatışma ise sosyal değişmeyi meydana getirir.

Sanayi toplumları zamanla çoğulcu demokratik bir yapı kazanmıştır. Dahrendorf, bu tür toplumlarda demokratik kurallar altında ortaya çıkan her kesimden gruplar arasındaki çatışmaları normal karşılamaktadır. Bu çatışmalar geliştirilen çeşitli mekanizmalarla uzlaşa sağlanacak hale getirilebilecektir. Çatışmacı model, sosyal değişimin toplumu oluşturan unsurlar arasındaki düzenlenmiş çatışmalı ilişkiler vesilesiyle gerçekleşebileceği düşüncesine dayanmaktadır. Ancak, çatışmalara sahne olan ilişkiler uzlaşılabilir ilişkiler haline gelmekte ve toplumsal denge yeniden sağlanabilmektedir. (Erkal, 1982: 312).

Sosyal değişimin toplumdaki unsurların çatışmaları neticelerinde gerçekleştiğini ifade eden Dahrendorf, özellikle demokrasinin hâkim olduğu modern sanayi toplumlarında çeşitli mekanizmalar aracılığıyla çatışmaların giderildiğini ve uzlaşmanın sağlandığını söylemektedir. Bu açıdan bakıldığında çatışmaların toplum yaşantısında bir işlev yerine getirdiği ve gerekli etmenlerden birisi olduğu düşüncesine ulaşılabilir. Yapısal-işlevselci bir kuram ortaya koyan Parsons toplumda yaşanan farklılaşmaların çeşitli kurumlar vasıtasıyla bütünleşme sağlanarak dengelendiğini belirtmektedir. Dahrendorf'ta çatışmaların ardından uzlaşma sağlanabilecek zeminin oluştuğunu ifade ederek bu anlamda yapısal-işlevselci görüşle bir benzerlik göstermektedir.

1.2.2.4. Robert King Merton (1910-2003)

Yapısal-işlevselcilikte uyum, fonksiyon ve değer gibi kavramlara çokça vurgu yapılmıştır. Bu nedenle yapısal-işlevselciler sosyal gerilimleri görmezden geldikleri için eleştirilmişlerdir. Eleştirileri dikkate alan Merton, modern işlevselci gelenek dâhilinde toplumsal çatışmaları ve gerilimleri de incelemiştir. Gerilimleri ortaya çıkaran mekanizmaları incelediği bir şema geliştirerek modern işlevselci ekol içerisinde toplumsal tabakalaşma konusuna dolaylı olarak temas etmiştir (Aydın, 2014: 227).

Açık ve gizil işlevler kavramlarını öne süren Merton'un bu kavramlarla işlevsel çözümlemeye önemli katkılar sağladığı kabul edilmektedir. Açık işlevler amaçlanmış olanlar, gizil işlevler ise amaçlanmamış olanlardır denilebilir. Örneklendirmek gerekirse, Amerika'nın güneyinin ekonomik üretkenliğini arttırmak köleliğin açık işleviydi. Ancak bu durum güneyde yaşayan hem zengin hem de fakir beyazlara, onların sosyal statülerini yükseltmelerine hizmet eden geniş bir alt tabaka sağlayan gizil bir işlev barındırıyordu. Bu düşünce Merton'un kavramlarından bir diğeri olan beklenmeyen sonuçlar kavramıyla da ilişkilidir. Fiiller hem amaçlanmış, hem de amaçlanmamış sonuçlar ortaya çıkarabilmektedirler (Ritzer, 2012: 116-117).

Merton, sosyal değişmeyi esas itibarıyla anomi kavramıyla açıklar. O anomi durumunun ortaya çıkmasında kültürel ve sosyal sistemler arasındaki ayrıma vurgu yapar. Kültürel amaçlarla bunların kurumsallaşmasına vesile olan normların aynı oranda vurgulanması toplumsal dengenin sağlanmasının koşuludur. Bireylerin hem kültürel amaçları, hem de bu amaçlara ulaşmak için meşru kabul edilen yolları benimsemeleri gerekmektedir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde parasal başarı temel kültürel amaçlardan birisidir. Bu başarıya ulaşmak kadar onu sağlamanın meşru yolu olan yarışma ve rekabete katılım da bireylerde tatmin sağlamalıdır. Yarışmacı faaliyet kendi içerisinde bir değer değilse, kaybedenler yarışmanın kurallarını değiştirmek ve içinde bulundukları pozisyondan kendilerini kurtarmak isteyeceklerdir. Böyle bir durum toplumsal normların yerini teknik normların aldığını ifade etmekte, toplumsal dengenin kaybolduğu anlamını taşımaktadır. Merton, anomi kavramıyla bu göreceli normsuzluk durumuna işaret eder. Bu durumda, ilişkilerden hangilerinin istenilir olduğunu gösteren toplumsal normlar ortalıktan kaybolur. Bir oyuna ait kurallar, o oyunda araç-hedef ilişkisi bakımından etkiye sahip meşru olmayan araçların kullanımının sınırlandırıldığı anlamını taşımaktadır. Böylelikle tabakalaşma kaçınılmaz bir olgu olur. Amaçlara ulaşmak için herkesin eşit

fırsatlara sahip olmadığını gösterir. Fırsatlara ulaşma noktasındaki olanakların farklı olması, sapmanın ortaya çıkmasına neden olan temel etmendir. Bu durumda sapmalar, bireylerin sosyal ve kültürel sistemler arasındaki açıklığı yer aldıkları statünün şartlarına bağlı bir şekilde azaltma gayretlerinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Erkilet, 2007: 239). Anomi kavramının modern sanayi toplumlarındaki hızlı sosyal değişmelerle alakalı temel toplumsal bir probleme ışık tuttuğu, genel olarak toplumun, özel olaraksa bireyin mutlu olması için ahlaki rehberliğin önemini vurguladığı söylenebilir. İnsanlar değerlerini, topluma ait olma hislerini, toplumsal dayanışma ve büyük bir yapının parçası olma duygularını kaybettiklerinde toplum çökecek, kargaşa hâkim olacak, herkes kendisini kaybolmuş, yardıma muhtaç ve yalnız hissedecektir (Slattery, 2014: 38).

Anominin belli başlı göstergeleri vardır ve Merton onları şöyle açıklamıştır (Kongar, 1981: 164);

- Topluma liderlik eden kişilerin şahsi gereksinimlere karşı ilgisiz oldukları algısı vardır.
- Temelinde düzensiz ve kuralsız olarak gözüken bir toplumda çok az şeyin başarılabileceğine yönelik bir bilinç gelişir.
- Hayattaki amaçların gerçekleşmesinin yaklaştığına yönelik bir inanç yerine, daha da uzaklaştığına dair bir karamsarlık oluşur.
- Bireyde bir boşluk ve hiçlik duygusu ortaya çıkar.
- İnsanlar toplumsal ve psikolojik destek için kişisel ilişkilerine güven duyamayacaklarına yönelik bir inanca sahip olurlar.

Tüm bunlara ek olarak birey topluma tamamen yabancılaşır. Kendisini dışlanmış hisseder. Maddi ve zihinsel yaratıcılığı engellenir.

Merton, toplumsal bakımdan öne çıkarılan değerler ve bu değerlere ulaştıracak araçların sınırlı olması arasındaki gerilimlere gösterilen beş olası tepki belirlemiştir. Bunların ilki uyum göstermektir. Uyum gösterenler; başarılı olsunlar ya da olmasınlar hem genel olarak kabul görmüş değerleri, hem de bunları gerçekleştirmek için kullanılacak geleneksel araçları kabul ederler. Nüfusun çoğunluğunu bunlar oluşturmaktadır. İkinci tepki icat çıkarmaktır. Yenilikçiler, toplumda kabul gören değerleri onaylarlar. Fakat bunları izlemek için yasadışı ve gayrimeşru araçlar kullanırlar. Yasadışı faaliyetlerle servet sahibi olan suçlular bunlara örnek olarak verilebilir. Üçüncü tepki şekilciliktir.

Törenciler, kültürel amaçlara yönelik sıcaklıklarını yitirmelerine rağmen, toplumsal olarak kabul edilen değerlere uyum göstermektedirler. Toplumsal normları görünürde daha genel bir hedef olmamasına rağmen sırf bunlara uymak için takıntılı bir biçimde izlerler. Dördüncü tepki geri çekilmektir. Geriye çekilenler rekabetçi bakış açılarını tamamen kaybetmişlerdir. Bu nedenle hem toplumun kültürel amaçlarını, hem de bunlara ulaşmak için gerekli olan araçları yadsımaaktadırlar. Kendi kendine yeterli olan bir komün buna örnektir. Beşinci tepki isyandır. Başkaldıranlar, hem toplumun değerlerini, hem de araçlarını yadsırlar ve toplumsal düzeni yeniden kurarak bu değerlerle araçların yerine yenilerini getirmek isterler (Giddens, 2012: 845-846).

Merton, belirlediği bu beş olası tepkinin kaynaklarını toplumun kuramsal sistemine, sosyal ve kültürel yapılar arasındaki gerilime, zıtlığa ve boşluklara bağlamaktadır. Ona göre bu tip gerilimler, mevcut toplumsal sistem içerisinde işlevsiz olsalar dahi sistem içindeki değişimlere öncü olabilirler. Merton, bu tip gerilimleri ve bunların sonucunda ortaya çıkan davranışları kontrol eden mekanizmaların etkin bir biçimde işlediklerinde anominin doğmasına engel olabileceklerini ve değişmelerin ana yapısal değişimlere geçmeden toplumsal sistem etrafında kalabileceğini ileri sürmektedir. Anomi büyüdüğünde ve devamlılık kazandığında ise değişimin ana yapıya ineceğini, toplum ve grup üyelerini yöneten normların değişeceğini söylemektedir (Kongar, 1971: 79).

1.3. Sosyal Değişme ile İlgili Kavramlar

Sosyal değişmeyi “ilerleme”, “gelişme”, “çağdaşlaşma”, “büyüme”, “kalkınma” gibi kavramlarla karıştırmamak gerekmektedir. Sosyal değişimde kalkınma, gelişme, büyüme, gerileme gibi değer yargıları ya da ölçütler bulunmamaktadır. Değer yargıları sadece sosyal değişimin şeklini ve özelliklerini ortaya koymak açısından faydalıdır (Bahar, 2009: 77). Bu başlık altında ilerleme, gelişme ve modernleşme kavramları açıklanmaya ve sosyal değişimle aralarındaki ilişki netleştirilmeye çalışılacaktır.

1.3.1. İlerleme

Bilgilerin gün geçtikçe gelişip daha derin bir hal alması ve yaşam kalitesinin yükselmesi olarak anlaşılan ilerleme düşüncesinin en azından üç yüz yıllık bir süre zarfı boyunca batının itici gücü olduğu söylenebilir. İlerleme düşüncesi 20.yüzyıl süresince dünyadaki çoğu kültür tarafından benimsenmiştir denilebilir. Az gelişmiş ülkelerde modernleşme ve gelişme kavramlarıyla eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir.

Düşünce adamları 18 ve 19.yüzyıllarda ilerleme kuramı üzerinde oldukça durmuştur. Dinin etkinliğinin görece azaldığı bu dönemlerde, insanların ilerleme vasıtasıyla ulaşılacaklarını düşündükleri dünyadaki cennet hayaline yöneldikleri söylenebilir. 18.yüzyıl düşüncesinde beş öge yer almaktadır. İnsan hayatı ve kaderle ilgili olarak içten bir iyimserlik sunan yardımsever yaratıcıya duyulan inanç bunlardan ilkidir. Tarihin bir kargaşadan ibaret olmadığı, önceden tahmin edilebilir aşamalarla ilerlediğine yönelik düşünce bir diğer ögedir. Gelecek kuşaklara duyulan güven ilerleme vaadinin tamamlanması ve bunun temellerini hazırlayan öncülerin onurlandırılması bakımından motive edici bir etkidir. Bilgi merkezi bir hale gelerek ilerlemenin itici gücü olmaya başlamıştır. Son öge ise insanoğlunun tarihin bir döneminde kusursuzlaşabileceğine yönelik beklentidir. Fransız İhtilali'nin, bu iyimser 18.yüzyıl felsefesine geriletici bir darbe vurduğu söylenebilir. Buna rağmen seküler iki öge olan bilginin merkeziliği ve tarihin kanunları arayışı 19.yüzyıl düşünürlerinin de etkin ilerleme teorileri geliştirmelerini sağlamıştır. 20.yüzyılın önemli bir bölümünde ilerleme teorileri iyimser, ussal ve gittikçe materyalist bir hal alan 19.yüzyıl modelini takip etmiştir. Sosyoloji bilimi de ilerleme düşüncesine temelleri bilimsel olarak atılan gelecekteki bir ahenk ile bolluk ve mutluluk içerisindeki bir toplumu öngören kuramlarla katkı sağlamıştır. Ama 20.yüzyılın sonunda ilerleme düşüncesinin biraz gerilediği söylenebilir. Çünkü bilim insanlığın büyük bir çoğunluğunu kapsayacak ahlâki bir ütopya ortaya koyamazken, gelecek ise çevresel sorunlar nedeniyle kirlenmiş gözükmetedir (Marshall, 2005: 335-336).

Klasik anlatımı Aristoteles, Saint Pierre, Augustinus, Bernard De Fontenelle, Marquis De Condorcet, Auguste Comte, Herbert Spencer ve Edward Burnett Tylor gibi isimlerde bulunan ilerleme düşüncesi ve bu isimlerin ortaya koyduğu fikirler yığını, detaylı ve kapsamlı bir değişme imgesi içermektedir. Tarihe bazı belli yönelimler verilmesini beraberinde getirir. İlerleme düşüncesi, sosyal ve kültürel değişme teorileri oluşturulurken farklılıklardan yararlanılabileceği anlamını taşır. Eşyanın belli bir doğasını ön doğru kabul edip ortaya atarak, bir evrensellik varsayımında bulunur ve insanların hayatlarında işlerin ne şekilde gerçekleştiğine ilişkin zengin ve detaylı bir resim veren birbirleriyle bağlantılıklar sistemi oluşturur. Rastlantısala, önemli, normal ya da doğal olmayana özgü bir kategoriye gerçek bir birim şeklinde tanılar. Zaman içerisindeki gidişatları izlenebilen birimlere şahsiyet ithaf etmek veya onları şey haline getirmek için oldukça karmaşık bir yöntem sağlar. Bu ise varlığa ve varoluşa dair ilkel

organik kavramlar vasıtasıyla ortaya konulmuştur denilebilir (Bock, 2014: 61). Hızlı değişme ve ilerleme eş anlamlı kavramlar değildir. Modern dünyada en hızlı değişimi endüstriyel, teknolojik ve maddi alanlarda büyük ilerleme kaydedenler göstermektedir. Sanayide beş yıllık planlar aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılan kasıtlı değişmeler, bazen ekonomik olmayan kurumların ortadan kalkmasına neden olmuştur. Bu tür deneyimlerin toplumun kurumlarındaki değişimin yönünün ve oranının dikkatli bir şekilde incelenmesi gerekliliğine işaret ettiği söylenebilir (Fichter, 2001: 172).

1.3.2. Gelişme

Sosyal değişmeyle ilgili ilk sosyolojik çalışmaların Aydınlanma, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali neticesinde Batı Avrupa toplumlarında gerçekleşen değişimleri açıklama amacıyla ortaya konduğu ifade edilebilir. Aydınlanma fikri, esasında dünyanın batıl inanışlarla ve metafizik güçlerle açıklanamayacağını, dünyayı anlama ve açıklamanın yegâne yolunun akılcı düşünce ve bilim olduğunu ileri sürmektedir. Aydınlanmacılara göre ilerleme, akıl ve bilimin kullanılmasıyla birlikte gelecektir. Bu açıdan bakıldığında ilerleme kavramı, toplumlar için her daim daha iyiye ve daha güzel olana doğru gidiş anlamını taşımış, sosyal değişme ise Aydınlanma fikrinin etkisiyle daha iyi ve ideal olan bir toplum düzenine doğru ilerleme olarak değerlendirilmiştir. Gelişme kavramı ilerleme fikrini de içerisinde barındırmaktadır ve daha sonraki dönemlerde, özellikle üçüncü dünya toplumlarının analiz edilmesinde kullanılmış bir kavramdır. Gelişme kavramı geri kalmış olarak ifade edilebilecek bu tür toplumların da modernleşme ve kapitalist sanayileşme sürecine katılarak, gelişmiş toplumların bulundukları aşamaya ulaşabileceklerini belirtmektedir (Yeşildal, 2013: 55).

Gündelik kullanımda gelişme kavramı, herhangi bir şeyin detaylarının derece derece açılarak ortaya konması, daha tam bir biçimde uygulanabilir hale gelmesi, tohumda var olanların büyümesi gibi anlamlar taşımaktadır. Fakat sosyal gelişme kavramını bu anlam çerçevesi dâhilinde kullanmanın zor olduğu söylenebilir. Çünkü herhangi bir toplumsal olguyu başlangıç anındaki haliyle birlikte düşünebilmek veya bir olgunun belirli bir andaki durumunun gerileme olarak mı yoksa gelişme olarak mı sayılması gerektiğini kestirebilmek zordur. Gelişme kavramının bir oranda doğrulukla uygulanabileceği iki sosyal süreç bulunmaktadır. İlki bilginin artması ve büyümesi, ikincisiyse teknolojik ve iktisadi alanlardaki etkinliğin artmasıyla doğal çevre üzerindeki insan kontrolünün fazlalaşmasıdır. Daha yakın dönemlerde yayınlanan toplumbilim çalışmalarında gelişme

kavramının çok farklı bir şekilde kullanıldığını gözlemlemek mümkündür. Kavram öncelikle iki genel toplum tipini birbirinden ayırt etmek için kullanılmakta, bir tarafta zenginlik kazanmış sanayi toplumları, diğer tarafta daha çok kırsal ve tarımsal düzene dayalı yoksul toplumlar yer almaktadır. Sanayileşme ya da modernleşmeyi belirtmek için de gelişme kavramı kullanılmıştır. Yakın dönemlerde kullanılan gelişme kavramı bazı belirli özelliklere sahiptir. İlk olarak insanlığın bütün tarihini kapsayan bir genel gelişme veya evrim kuramına dayanmamakta, günümüzde ya da yakın bir gelecekte gerçekleşmiş belli türden değişimlerle ilgilenmekte; geleneksel, geçiş durumunda ve modern toplum olmak üzere üç aşamalı tarihsel bir modele dayanmaktadır. İkinci olaraksa gelişme konusunda yapılan araştırmalarda genellikle ekonomi üzerinde yoğunlaşmakta, böylelikle daha evvelki kuramlarda üstü kapalı olarak söylenenleri daha açık bir biçimde ifade etmektedir. Özellikle bilgiye dayalı olarak insanoğlunun doğa üzerindeki kontrolünün artmasını, yani üretim güçlerinin gelişmesinin sosyal değişimin gerçekleşmesinde en önemli etmen sayılması düşüncesini açıklığa kavuşturmaktadır (Bottomore, 2015: 378-379).

Çoğunlukla büyüme, teknolojik ilerleme ve sanayileşme gibi kavramlarla eş anlamlı olarak kullanılan gelişme kavramı, bu kavramlarla ilişkili olsa bile aynı anlama gelmemektedir. Büyüme ve sanayileşme gibi süreçler herhangi bir toplumsal biçimlenmede çok ileri düzeyde bulunabilirler, fakat onların var olması o toplumsal biçimlenmenin gelişmiş olduğu anlamını taşımaz. Çünkü gelişme, sosyal hayatın tüm sahalarında insanın fikri ve yaratıcı güçlerinin ve toplumsal hayattaki özgürleşme sürecinin gelişmesi olarak ifade edilebilir. Aydınlanma veya modernleşme sürecinde gelişme kavramı çarpıcı ve etkili bir biçimde ortaya konularak ekonomik gelişme süreci ile özdeşleştirilmiştir. Bu süreç sosyal yapının ekonomik kaynakları verimli ve etkin bir şekilde kullanmasını sağlayacak şekilde organize edilmesini gerektirmektedir. Gelişme kavramına olumlu bir içerik yüklenmesi, kısa sürede kapitalizmin kendisine ait içsel dinamikleri ile değişmiş, daha fazla üretim ve daha fazla satışa yönelik olarak şekillenen örgütlenme nedeniyle bu olumlu içerik kaybolmuştur. Başlangıçta insanların özgürleşmesini amaç edinen hedef, insanları robotlaştıran veya köleleştiren bir anlama gelmiş; insanın sahip olduğu her türlü kabiliyeti daha üst boyuta taşımak yerine onu tek boyutlu bir hale getirmiştir (Erbaş, 1999: 11). Sonuç olarak gelişme kavramının farklı dönemlerde farklı anlamlara gelebilecek şekillerde kullanıldığı, hem olumlu hem de

olumsuz anlam ifade edebilecek biçimler aldığı, sosyal değişimle aynı anlama gelmese de onu somutlaştıran ölçütlerden biri olduğu söylenebilir.

1.3.3. Modernleşme

Kavram olarak modernleşme, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bir grup gelişme uzmanı tarafından Marksist sosyal gelişme değerlendirmesine alternatif bir seçenek ortaya koyma uğraşlarının bir neticesi olarak 1960'lı yılların başında yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Modernleşme çok çeşitli yollarla başlatılabilen bir süreçtir. En muhtemeli teknoloji ve değerlerde gerçekleşen değişimlerle başlatılmasıdır. Modernleşmeye giden değişim süreciyle kurumların sayısı artar, geleneksel toplumlarda bulunan basit yapılar, modern toplumların karmaşık yapıları haline gelir (Marshall, 2005: 508-509). Modernleşme süreci boyunca toplum bünyesinde, kültürel, sosyal, ekolojik, teknolojik, ekonomik, hukuki ve siyasi birçok değişim ve gelişmeler meydana gelir. Bunlardan ekonomik ve teknolojik anlamda olanlar iktisadi gelişme ve sanayileşmeyi; sosyal, kültürel ve siyasi anlamda olanlar ise sosyal değişimi ve bütünüyle modernleşmeyi belirtmektedir. Söz konusu bu değişim ve gelişmelerin önemli bir özelliği, modernleşme sürecini hızlandıracak veya yavaşlatacak biçimde karşılıklı olarak birbirlerine etkide bulunmalarıdır. Bu durumun modernleşmeyi karmaşık ve dinamik bir süreç haline getirdiğini ifade edebiliriz (Baransel, 1974: 77).

Teknoloji ve toplumsal değerlerdeki değişimler modernleşmenin itici gücüdür. Geleneksel toplumlarda değerler homojendir. Karşı kültür ve alt kültür sayısı oldukça azdır. Buna karşın modern kültürlerin seküler bir karakteri olduğu söylenebilir. Çok sayıda alt kültür ve karşı kültür bulunur. Geleneksel toplumlarda, toplumların modernleşmesinde önemli rol oynayan faktörlerden olan farklılığa hoşgörü oldukça azdır. Toplumsal statü ve roller sınırlı sayıdadır. Yüz yüze ve ilk düzeyden ilişkiler hâkimdir. Toplumsal eşitsizlik katıdır. Sosyal hareketlilik azdır. Kadınların yaşamı daha çok ev merkezlidir. Modern toplumlardaysa gerek doğuştan, gerekse sonradan kazanılmış birçok rol ve statü olduğu söylenebilir. İletişimi daha kolay ve hızlıdır. Toplumsal denetimin sağlanmasında yasalar ve polis temel bir yere sahiptir. Sosyal hareketlilik mevcuttur. Modernleşmeyle birlikte toplumsal eşitsizliğe yol açan faktörlerde azalma görülmektedir. Kadınların iş hayatına katılması yaygınlık kazanmaktadır. Ekonomik faktörler açısından bakıldığında geleneksel toplumlarda ekonomi tarımsal üretime dayanmaktadır. Üretimin önemli bir kısmı evlerde gerçekleştirilirken beyaz yakalı işlerin sayısı çok azdır. Devlet

küçük ölçekteki bir hükümet tarafından yönetilir. Devletin topluma müdahalesi fazla değildir. Modern toplumların ekonomisinde fabrikalar aracılığıyla geniş çaplı üretim yapılmaktadır. Beyaz yakalı işlerin sayısı çoktur. Geniş ölçekli hükümetler tarafından idare edilir. Devlet topluma müdahalede bulunur. Geniş aile geleneksel toplumlarda üretim ve toplumsallaşma gibi önemli fonksiyonları yerine getirmektedir. Modern toplumlarda bunun yerini çekirdek aile almıştır. Temel eğitim daha küresel bir şekle bürünmüş, ileri seviyedeki eğitimden istifade edenlerin sayısı artmıştır. Tıpta yaşanan gelişmeler geleneksel toplumlarda yaşam süresinin uzamasına neden olmuştur. Köylerde ve kasabalarda sürdürülen küçük ölçekli yerleşime nazaran geniş ölçekli şehirlerde yoğunlaşan bir nüfus ortaya çıkmıştır. Sosyal, ekonomik ve siyasi altyapısı hazırlanmayan şehirlere yaşanan hızlı göç, işsizlik ve suç gibi problemlerin artmasına sebep olmaktadır (Bahar, 2009: 86-87). Sosyal değişimle karıştırılan kavramlardan birisi olan modernleşme kavramı, birçok alandaki değişimleri içerisinde barındıran, toplumların tarih çizgisi boyunca geçirdikleri sürecin daha çok son döneminde ortaya çıkan ve bu dönemdeki sosyal değişimlerin göstergesi olabilecek bir kavram olarak değerlendirilebilir.

1.4. Sosyal Değişmeye Etki Eden Faktörler

Toplum kuramcıları neredeyse iki yüz yılı aşkın süredir sosyal değişimin doğasını açıklayacak kapsayıcı bir teori ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Bu noktada tek etkene dayanan hiçbir teorinin insanlığın sosyal gelişiminde avcı ve toplayıcı ilkel toplumlardan kırsal toplumlara, geleneksel toplumlardan çağın karmaşık sosyal düzenlerine kadar gelen değişimi açıklayamayacağını vurgulamak gerekir (Giddens, 2012: 79). Bu sebeple konu çok boyutlu olarak ele alınmakta ve sosyal değişmeyi önemli ölçüde etkileyen kültürel faktörler, fiziksel çevre, siyasal yapılanma, bilgi ve teknoloji gibi etkenlerden bahsedilmektedir.

1.4.1. Kültürel Faktörler

Çok sayıda tanıma sahip olan kültür kavramı, esasında terim olarak Latince *colore* fiilinden türemiştir. *Colore* fiili, yetiştirmek, işlemek, onarmak, düzenlemek, özen göstermek, ekip biçmek, iyileştirmek ve inşa etmek gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bu fiilden türetilen *cultura* terimi ise ilk olarak tarımsal faaliyetleri tanımlamak için kullanılmıştır. Romalılar insanların eli ve emeğiyle toprağa ekilerek yetiştirilen ekinleri

cultura terimiyle isimlendirmişlerdir. Yine Romalılar tarım teriminin karşılığı olarak toprağı işlemek anlamına gelen *agri-cultura* terimini türetmişlerdir. Kültür teriminin günümüzde de Romalılar tarafından yüklenen bu anlamı taşıdığı söylenebilir. Nitekim bugün biraz özelleşmiş bir anlama sahip olsa da tarla, sera ve laboratuvar ortamlarında yetiştirilen ekinlere kültür bitkisi denilmektedir. Kültür teriminin tarıma yönelik bu kök anlamının daha sonraki diğer anlam ve kullanımlarına da sirayet ettiği söylenebilir. Romalı filozoflar Cicero ve Horatius kültürü insanın eğitilmesi ve yetiştirilmesi anlamlarında kullanan ilk isimlerdir. Cicero, *cultura animi* terimini insan nefsinin terbiye edilmesi manasında kullanmıştır. Böylelikle kültür terimini başlangıçta doğal bir malzeme, hammadde, iştiha varlığı ve nefesine düşkün bir hayvan olarak değerlendirdiği insanın yetiştirilmesi, işlenmesi ve eğitilmesi manasına gelecek şekilde kullanarak terimin temel yönlerinden birini ilk kez vurgulamıştır (Özlem, 2008: 153).

Toplum sistemlerden oluşmaktadır. Bu sistemlerin en önemlilerinden birisiyse kültürel sistemdir. Kültürel sistemin örf, ahlâk, sanat, aile, liderlik, iletişim ve din gibi boyutları bulunmaktadır. Toplumsal sorunlara çözümler üretme konusunda her toplum hazırlıklı ve eşit kapasiteye sahip değildir. Bir toplumun muhitinde değişiklikler olduğunda, o toplumdaki bazı birey ya da grupların istekleri ve ihtiyaçları ait oldukları kültür tarafından ancak bir aşamaya kadar karşılanabilmektedir. İsteklerin karşılanamadığı, ihtiyaçların giderilemediği dönemlerde ve özellikle daha iyi gibi görünen yabancı bir kültürle temas edildiğinde; toplumda memnuniyetsizlik ve huzursuzluk durumları ortaya çıkabilir. İşte böyle zamanlarda eğer toplum üyeleri kendi kültürlerinin yetersizliğini hissetmeye başlarlar veya temas edilen yabancı medeniyet ya da kültürün etkisine maruz kalırlarsa kendi kültürlerinde esaslı değişimler gerçekleşebilir. Diğer yandan yabancı kültürlerle bu şekilde temas olmadan da kültürde değişimlerin yaşanması mümkündür. Değişme, uyum yoluyla vuku bulur. Doğal şartlar kültürel özellikleri belirleyecek derecede etkinliğe ya da güce sahip olmasalar da kültürler zamanla doğal çevreye uyum gösterirler. Değişen şartlar karşısında geleneksel çözüm yollarının sağladığı tatmin düzeyi de azalır ve değişiklik gösterir. Ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar bilinç düzeyine yükselir. Yeni ihtiyaçları giderecek, problemleri çözüme kavuşturacak düzeltme ve denemeler yapılır; yeni kurum ve kuruluşlar oluşur. Kültürel sistemler sadece ileri giden, evrimci değişimlere değil, genel gelişme çizgisine ters biçimde geri giden değişimlere de uyum sağlamaktadırlar. Sistemin belirli bir bölümündeki kültürel değişimler, geri kalan kurumları bu duruma uymaları için zorlar. Bazen geri kalan kurumlar değişmeyi durdurup yavaşlatma, bazen

de destekleyip hızlandırma gayreti içerisinde olur. Ancak hemen hemen her kültürel değişimde kurumlar arası bir farklılaşma yaşanacaktır. Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında değişimin hız kazanmasına önemli ölçüde katkıda bulunan milli eğitimin, sosyal değişimin hızlandığı 1955 ve 1970 yılları arasındaki dönemde sosyal ve kültürel değişimin gerisinde kaldığı söylenebilir (Turhan, 1969: 56; Güvenç, 1979: 105-106).

Giddens (2012: 79), sosyal değişim üzerindeki ilk önemli etkinin dinsel etkileri, iletişim sistemlerini ve liderliği içinde bulunduran kültürel etkenlerden oluştuğunu vurgulamaktadır. Din bir toplumun yaşamında tutucu ya da ilerletici bir etkiye sahip olabilir. Kimi dinsel inanç ve bunları uygulama yöntemleri, geleneksel değer ve törenlere önem vererek, değişimin karşısında frenleyici bir rol oynamışlardır. Buna rağmen Max Weber'in de ifade ettiği gibi, dini inançlar genellikle sosyal değişimin gerçekleşmesi için gerekli baskı mekanizmasını harekete geçirmektedirler.

Sosyal değişimin yönünü ve niteliğini etkileyen önemli kültürel etkenlerden birisi de iletişim sistemlerinin yapısıdır. Örneğin yazının bulunması, kayıtların tutulmasını sağlamış, bu ise maddi kaynakları daha etkin bir şekilde kontrol etmeye ve büyük ölçekli örgütlerin gelişmesine vesile olmuştur. Yazının bulunması insanların dün, bugün ve gelecek arasındaki ilişkileri kavrayışlarını da değiştirmiştir. Yazıyı kullanmaya başlayan toplumlar geçmişlerine yönelik olayları kayıt altına almış, kendilerine ait bir tarih olduğunun bilincine varmışlardır. Geçmişin bilinmesi ve tarihin anlaşılması, bir toplumun hareketleri ve gelişim çizgisinin nasıl olacağı yolunda düşüncelerin filizlenmesine ve gelişmesine katkıda bulunabilir. Bu gelişim daha sonra etkin bir biçimde daha da ileri noktalara taşınabilir (Giddens, 2012: 79-80).

Liderlik kavramı da kültürel etkenlerden birisi olarak değerlendirilebilir. Dünya tarihinde politik, dini, askeri ve bilimsel liderlerin toplumsal değişim anlamında çok fazla etkiye sahip olduğu söylenebilir. Dinamik politikalar yürüten, önceden var olan düşünce şekillerini izleyen ya da bunları kökten değiştirecek niteliğe sahip bir kitle oluşturabilen bir lider, daha önce kurulmuş bir düzeni ortadan kaldırabilir. Bireyler ancak koşullar elverişli olduğunda ve uygun bir ortam olduğunda liderlik konumuna gelerek etkili olabilirler. Örneğin Adolf Hitler, 1930'lu yıllarda dönemin Almanya'sında yaşanan gerilim ve krizler neticesinde iktidarı ele geçirmiştir. Eğer Almanya'da böyle durumlar yaşanmasaydı, Hitler muhtemeldir ki küçük bir siyasi fraksiyon içerisinde kalan

unutulmuş bir isim olacaktı (Giddens, 2012: 80). Görüldüğü gibi kültürel etkenler sosyal değişmeye etki eden önemli faktörlerden birisi olarak ön plana çıkmaktadır.

1.4.2. Fiziksel Çevre

Tabii ya da fiziksel çevre ile insanın dışında ve onun iradesinden bağımsız bir şekilde dış kaynaklı tesirlerin geldiği muhit kastedilmektedir. Fiziksel çevreden gelen etkiler, toplumların bünyesinde büyük değişimlerin yaşanmasına neden olmakta, bazen toplumların tamamen çözülmesini hazırlamaktadır. Seller, heyelanlar, yanardağ patlamaları, depremler, yer altı kaynaklarının tükenmesi, toprakların verimsizleşmesi gibi etkenler sosyal değişmelere yol açmaktadırlar (Öksüz, 1974: 136).

İnsanların, hayat şekillerini hava şartlarına uygun bir şekilde düzenlemek zorunda oldukları daha aşırı çevre koşullarında, fiziksel çevrenin toplumsal örgütlenmenin gelişimindeki etkisi açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Kışların uzun ve soğuk olduğu Alaska’da hayatlarını sürdüren insanlar, ister istemez sıcaklığın çok daha yüksek olduğu Akdeniz ülkelerinde yaşayan insanlardan farklı sosyal yaşam kalıplarına sahip olacaklardır. Alaskalılar hayatlarının çok daha büyük kısmını evlerinde geçirecekler, yaşadıkları zorlu çevre dolayısıyla kısa olan yaz mevsimi dışında, dışarıda gerçekleştirecekleri faaliyetleri çok daha dikkatli bir şekilde planlayacaklardır (Giddens, 2012: 80).

Daha az aşırı fiziksel çevre şartları da toplumsal yaşamı etkilemektedir. Avustralya’nın yerlileri, kıtada düzenli tarıma uygun olan yerli bitkilerin ya da tarımsal bir üretim yapmak için evcil hale getirilebilecek hayvanların çok fazla olmaması gibi nedenlerle avcılık ve toplayıcılığı hiç bırakmamışlardır. Dünyanın ilk uygarlıklarına bakıldığında bunların genellikle toprakların verimli olduğu bölgelerde ortaya çıktıkları görülebilir. Toplumların yerleştikleri yerlerdeki iletişimin kolaylığı ve deniz yollarına sahip olunması da önemli faktörlerdir. Diğer toplumlardan sıradağlarla, geçilmesi zor ormanlarla ya da çöllerle ayrılan toplumlar çoğunlukla uzun bir süre boyunca diğer toplumlara nazaran değişme yaşamayacaklardır (Giddens, 2012: 80).

Bütün sosyal değişimleri fiziksel çevre ve iklimle açıklamaya çalışan, diğer faktörlerin etkisini hesaba katmayan bazı coğrafyacı deterministler bulunmaktadır. Bunlar Ege medeniyetlerini Akdeniz iklimi ve çevrenin özelliklerinden yola çıkarak anlatırlar. Babil, eski Mısır ve bazı toplumların çökmesinde fiziksel çevrenin önemli bir rol oynadığı

söylenebilir ama bunu bütün toplumlara genişletmek ve tek faktör olarak kabul etmek hatalı olacaktır. Modern çağda insanlık barajlar, suni sulama yöntemleri, kanallar, yollar ve benzeri şekillerde doğaya hükmedilebilmekte, fiziksel çevreyi kontrol altında tutabilmektedir. İnsanoğlu fiziksel çevreye hâkim olduğu müddetçe yeni medeniyetler inşa edebilir. Aynı fiziki çevre üzerinde tarihin farklı dönemlerinde yaşamış olan toplumların siyasi sistemleri, sosyal ve kültürel yapıları ile uygarlıkları farklı olmuştur. Fiziksel çevrenin sosyal değişme üzerindeki etkilerini Le Play ve İbni Haldun da ele almışlardır. Le Play fiziksel çevrenin aile yapısı üzerinde etkisi bulunduğunu söylemiştir. İbni Haldun ise her iklimin kendine has bir insan topluluğundan söz etmiştir (Öksüz, 1974: 136-137; Erkal, 1982: 318).

1.4.3. Politik Örgütlenme

Bir toplumun siyasal örgütlenmesinin sosyal değişme üzerindeki etkisine değinilmeden önce siyasal sosyalleşme kavramı üzerinde durmanın yararlı olacağı düşünülmektedir. Siyasal sosyalleşme kavramı, işlemekte olan siyasi sistem tarafından yürütülen ve kabul gören norm, tutum ve davranışların derece derece birey tarafından öğrenilmesi sürecidir. Yurttaşların siyasal dünyaya yönelik olarak kendi bakış açılarını edindikleri sürece verdikleri isim, siyasallaşmış bireyi oluşturan süreçtir. Birey, yaşadığı toplumdaki siyasal sistemin nasıl işlediğini bu şekilde anlar. Siyasal sosyalleşmenin öneminin bireyler açısından büyük olduğu söylenebilir. Çünkü siyasal sosyalleşmenin amacı bireyleri eğitip geliştirerek siyasal toplumun işlevsel birer üyesi yapmaktır. Bu noktada eğitim sistemleri etkili bir siyasal sosyalleşme aracı ve sosyal değişme dinamiği olarak ifade edilebilir. Siyasal sosyalleşmeye ait diğer tüm görünümeler ‘yeniden siyasal sosyalleşme’ şeklindedir. Çünkü bireylerin yaşamlarının geri kalan bölümlerinde yaptıkları şey, siyasi sembollerini tekrar anlamlandırmaktır. Bu husus sosyal değişmeyi mümkün kılmaktadır (Doğan, 2005: 38-39).

Siyasal örgütlenmenin avcı ve toplayıcı toplumlarda etkisi fazla değildir. Çünkü topluluğu harekete geçirebilecek bir siyasi yaptırım gücü yoktur. Ancak diğer tüm toplum türlerinde, şefler, lordlar, krallar, hükümetler gibi ayrı siyasi kuvvetlerin var olması, bir toplumun gelişim çizgisini önemli ölçüde etkileyebilir. Toplumlarda siyasal düzenleri Marx’ın ileri sürdüğü gibi temeldeki ekonomik örgütlenmelerin doğrudan bir izdüşümü değildir. Benzer üretim düzenlerine sahip toplumlarda siyasi düzenin oldukça farklı türleri görülebilir. Örneğin endüstri kapitalizmine dayanan Nazi Almanyası otoriter bir

siyasal düzene sahipken; Amerika Birleşik Devletleri, Britanya ve İsveç'in çok daha demokratik olduğu söylenebilir. Toplumlarda siyasal ve sosyal değişimin meydana gelmesi, esnek yapıya sahip ve yeniliklere uyum sağlayabilecek bir zihniyetin topluma hâkim kılınmasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu ise halkını iyi tanıyan yönetimleri ve uzun vadeli planları gerektirmektedir. Kendisine iletilen talepleri karşılayabilen bir siyasal sistemin bulunduğu toplumlarda, değişimlere yönelik tepkilere rastlanmaz. Siyasal sistemin değişen talepler karşısında kendisini ayarlayabilmesi için, toplumdan gelen sürekli taleplere karar alma sürecinde yer vermesi gerekmektedir. Otoriter ve totaliter sistemlerde toplumdan gelen talepler baskı uygulanarak kontrol altına alınırken, demokratik sistemlerdeyse ikna yolu kullanılmaktadır (Giddens, 2012: 81; İşçi, 1998: 15).

Tezcan (1984: 12-13), askerlerin de, özellikle az gelişmiş ülkelerde gerçekleşen sosyal değişimlerde önemli bir yere sahip olduklarını söylemektedir. Ekseriyetle toplumun alt ve orta tabakalarından gelen genç subaylar, eğitimle birlikte ülke meselelerine geniş ölçüde ilgi duyarlar. Bunların önemli bir kısmıysa toplumsal yapıda köklü değişiklikler yapılması taraftarıdır. Ortadoğu'daki askerlerin yaklaşımı bu yönde olmuştur. Bu duruma Almanya'da Prusya ordusu, Japonya'da Samuray ve Türkiye'de Atatürk önderliğinde oluşturulan ordu örnek olarak gösterilebilir. Bu örneklerin yanı sıra bazı gelişmekte olan ülkelerde askerlerin diktatörlüklere ve kurulu düzenlere müdahale etmeyen tutucu niteliklere sahip olduğu da görülmüştür. Askere gelen genç köylüler de sağlık bilgisi, okuma yazma, motorlu araç ve askeri silahların kullanımı gibi birçok alanda eğitim görmekte, bunları öğrenerek yeniliklere daha açık bir şekilde memleketlerine dönmektedirler.

1.4.4. Bilgi ve Teknoloji

Sanayi devrimiyle birlikte büyük çaplı sosyal değişimler yaşandığı ifade edilebilir. Kadınlar daha yoğun bir şekilde iş hayatında yer alarak büro ve fabrika gibi yerlerde çalışmaya başlamış; aileler yoğunlukla anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelere dönüşmüşlerdir. Makineleşmenin tarımsal alanda kullanımı köylerde işsizler kitlesinin ortaya çıkmasına neden olmuş, köyden kente göç hız kazanmıştır. Sanayileşme ve köylerden gelen nüfus neticesinde büyük kentler ve gecekondu mahalleleri kurulmuştur. Teknoloji ve buna bağlı olarak gelişen yeni üretim yöntemleri, sanayileşme, kentleşme, verimlilikte artış, ulaşımında sağlanan gelişmeler yönünden sunduğu

avantajların yanı sıra aile hayatı, düşünceler, inançlar, edebiyat, sanat ve siyasal davranışlar gibi faktörler üzerinde de önemli etkilere sahiptir. Yani teknolojik devrimle, sosyal bir toplumdaki daha farklı bir sosyal topluma geçiş sağlanmıştır. Göçlerin az, verimin düşük olduğu bir toplumdaki verimin yüksek, göçün gittikçe arttığı bir topluma geçilmiştir (Öksüz, 1974: 138; Özgüven, 1983: 170).

Modern sanayi üretim sistemine geçiş işçi hakları kavramının öncesinde gerçekleşmiştir. Başta işçi hakları düzenlenerek daha sonra fabrikalarda modern üretime başlanmamıştır. Fabrikaların doğaya zarar vermesi neticesinde çevre hukuku kavramı doğmuştur. Arabaların üretiminin ve kullanımının artması trafik sorununu da beraberinde getirmiş, bunun sonucunda trafik hukuku ortaya çıkmıştır. Toplumlar kendileri tarafından üretilen teknolojilere daha kolay uyum sağlarlar. Diğer toplumlardan ithal edilen veya toplumların başka toplumlara dayattığı teknolojiler karşısında kaynağı toplumun kültürü olan bir direnç görülür. Toplumların teknolojiyi ve onun getirdiklerini ne şekilde değerlendirecekleri kültüre bağlı bir tercihtir. Bankamatik kartı kullanmayarak sıra beklemek, faturaları otomatik ödeme talimatıyla ya da internet bankacılığı gibi bir yöntemi kullanarak ödememek, bunun için ilgili kurumlara gitmek, modern tıbbın imkânlarından faydalanmak yerine geleneksel yöntemlerle şifa bulmaya çalışmak kültürel tercihlerdir. Teknolojik tercihlere yön veren kültürdür (Bahar, 2009: 79-80).

Peter Drucker, 1750'den 1900 yılına kadar olan süreçte kapitalizmin dünyada yeni bir uygarlık ortaya çıkardığını vurgulamaktadır. Ancak ona göre kapitalizm ve teknik yenilikler zaten gerek Doğu'da gerekse Batı'da sürekli tekrarlanmaktadır. Yeni olan bunların kültürleri, coğrafyaları aşarak dünyanın her yanına yayılmış olmasıdır. Bu değişimin dinamosuysa "bilgi" kavramında yaşanan anlam değişikliğidir. Bilgi her dönemde *var olmaya* uygulanan bir değerken ani bir şekilde *var olmaktan* ziyade *yapmaya* uygulanır hale gelmiştir. Özel bir iyilikten toplumsal bir iyiliğe dönüşen bilgi, bir alet halini almıştır. Bilgi hızlı bir şekilde üretimin tek etmeni haline gelerek sermaye ve emeği kenara itmektedir (Drucker, 1994: 33-34). Etkin bir konuma gelen bilginin toplumsal düzeyde de etkisini gösterdiği söylenebilir. Böylelikle teknolojik alanda yaşanan gelişmelerle bilgi sektörünün, bilgi sermayesinin ve kalifiye insan faktörünün ön plana çıktığı; iletişim teknolojileri, robot sistemleri, bilgi dolaşımı, e-ticaret gibi yeniliklerle toplumun kültürel, ekonomik, sosyal, siyasal ve birçok yönden değişikliğe uğradığı bilgi toplumunun ortaya çıktığı ifade edilebilir.

Sosyal bilimcilerin üzerinde önemle durduğu sosyal değişme kavramı daha birçok yönden ele alınabilir. Fakat ele alınan bu başlıkların konunun temelini oluşturma açısından yeterli olacağı düşünölmektedir. Toplumların hayatında gerçekleşmesi kaçınılmaz olarak görölen ve birçok alana sirayet eden sosyal değişme; modernleşme sürecine girilmesiyle birlikte hızlanmış, hakkında çok sayıda teori geliştirilmiş, yakın ama farklı kavramlarla karıştırılmış ve tarih boyunca çeşitli faktörlerin etkisiyle gerçekleşmiştir. Bu çalışmanın ikinci bölümünde sosyal değişmeye ilişkin önemli düşönceler ileri süren Nurettin Topçu'ya ve fikri arka planına yer verilecektir.

BÖLÜM 2: NURETTİN TOPÇU’NUN HAYATI VE DÜNYA GÖRÜŞÜ

Türk düşünce tarihinin önemli mütefekkirlerinden birisi olan Nurettin Topçu, 66 yıllık yaşantısında savaflara, ciddi kırılma noktalarına, siyasi, ekonomik ve sosyal birçok önemli olaya tanıklık etmiştir. Sosyal değişmeye temas ettiği düşüncelerin ve fikri dünyasının şekillenmesinde yaşadığı dönemin yanı sıra aile hayatı, zekâsı, kişiliği, Avrupa’daki öğrencilik yılları ve yolunun kesiştiği farklı kesimlerden önemli şahsiyetlerin etkisi olmuştur. Ayrıca bu bölümde Topçu’nun düşüncesinde öne çıkan yönleri açıklamak amacıyla bilimsel yönü de ele alınacaktır.

2.1.Hayati

II. Meşrutiyet’in ilanından kısa bir süre sonra dünyaya gelen Nurettin Topçu, çocukluk yıllarını yıkılmak üzere olan bir devlette, büyük savaşların cereyan ettiği, önemli sosyal değişimlerin yaşandığı bir dönemde geçirir. Liseyi tamamladıktan sonra yurtdışı bursluluk sınavını kazanarak Fransa’ya gider. Üniversiteyi ve doktorasını burada tamamlar. Yurda döndükten sonra öğretmenlik yapmaya başlar. Öğretmenliği sırasında çeşitli nedenlerle başka okullara tayin edilir. İstanbul dışında İzmir’de ve Denizli’de de görev yapar. Hareket Dergisi’ni çıkarır. Çeşitli derneklerde fikri ve siyasi faaliyetlere katılır. Doçentlik unvanını almasına rağmen üniversite kadrosuna alınmaz. Bir dönem Adalet Partisi’nden siyasete atılır ama çok uzun sürmez. Yazdığı eserler, savunduğu değerler ve ortaya koyduğu fikirlerle Türk düşünce hayatında önemli bir yere sahip olan Topçu, 1975 yılında kanser hastalığına yakalanarak hayata gözlerini yumar.

2.1.1.Çocukluğu ve Ailesi

Baba tarafından Erzurumlu olan Nurettin Topçu’nun ailesi, Topçuzâdeler³ adıyla bilinmektedir. Babası Topçuzâde Ahmet Efendi ailenin tek çocuğudur. Küçük yaşlarda yetim kalmış; tahıl ticareti yaparak ailesine bakmaya çalışmıştır. Bu sırada Erzurum’un önde gelen zenginlerinden Gülü Bey ona yardımcı olmuş; canlı hayvan ticaretine başlamıştır. Doğu Anadolu yöresinden ve özellikle de Erzurum’dan topladığı küçükbaş hayvanları İstanbul’a götürerek işini gün geçtikçe büyütür. İstanbul’da bir yazıhane tutar. Zamanla Tahtakale’de bir han satın alarak İstanbul’da ikamet etmeye başlar. Oturdıkları

³ Dedesi Osman Efendi, Rus ordusunun Erzurum’u işgali esnasında Türk ordusunda topçu olarak görev yapmış; ailenin lakabı buradan gelmiştir (Kara, 2012: 248).

ilk ev Süleymaniye Deveoğlu Yokuşu, Hatap Kapı sokağında bulunan ahşap binadır. Nurettin Topçu 7 Kasım 1909 tarihinde bu evde dünyaya gelir. Topçu'nun ninesi Eğilidir. Topçuzâde Ahmet Efendi İstanbul'da ikamet etmeye başladıktan sonra ilk eşi vefat eder. Bu eşinden olma iki oğlu da Balkan Savaşı'nda şehit olur. Ahmet Efendi daha sonra yine Eğinli olan Kasap Hasan Ağa'nın kızı Fatma Hanım ile yuva kurar. Topçu'nun annesi de Fatma Hanımdır (Erverdi, 1992: 11).

Topçuzâde Ahmet Efendi'nin işleri Birinci Dünya Savaşı'na kadar yolunda gider. Fakat daha sonra savaş nedeniyle yaşanan buhranlar işlerin bozulmasına ve iflas etmesine sebep olur. Bir kasap dükkânı açan Ahmet Efendi, ailesiyle birlikte Süleymaniye'deki evden taşınarak Çemberlitaş'ta mütevazı bir hayat sürmeye başlar (Erverdi, 1992: 11; Ögün, 1992: 46).

Nurettin Topçu altı yaşındayken Bezmiâlem Valide Sultan Mektebi'ne yazılarak okul hayatına başlamıştır. Bu okulu tamamlamasının ardından Büyük Reşit Paşa Numune Mektebi'ne geçer. Mektebi 1922 yılında birincilikle tamamlar. Reşit Paşa Mektebi'nin sarıklı hocası Osman Efendi bir gün Topçuzâde Ahmet Efendi'ye “Osman Nuri⁴ büyük adam olacak” der. Bunun üzerine çok az gülen Ahmet Efendi duygulanır. Topçu o yaşlarda sakin bir mizaca sahiptir. İçer dönük yapısı onun erken yaşta olgunlaşmasını ve ahlakçı eğilimlerinin yavaş yavaş belirginleşmesini sağlamıştır. Ufak bir sandıkta dergi ve gazete biriktirmek gibi bir merakı sahiptir (Kara, 2009: 13).

Vefa İdadisi'ne başlayan Topçu, birinci sınıfa giderken babası Ahmet Efendi'yi kaybeder. Evlerinin bir katını kiraya vermek durumunda kalırlar. Abisi Hayrettin Topçu, okuldan ayrılarak ailesine maddi anlamda destek sağlamak için çalışmaya başlar. Topçu Vefa İdadisi'nde de sınıflarını birinci olarak bitirir. Bu sıralarda felsefeye ilgi duymaya başlar. Hocaları arasında Celâl Ferdi, etkileyici bir tarih hocası olan Memduh Bey, Edip Bey ve din bilgileri hocası Şerafettin Yaltkaya bulunmaktadır. Son sınıfta Arapça hocası Salih Bey'den (Sıfırcı) bütünleme sınavına kalır. Bu olay kendisini çok etkiler. Bütün yaz çalışarak lise öğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde tamamlar (Ögün, 1992: 46; Kara: 2009: 13-14).

⁴ Nurettin Topçu'nun ismi nüfus kâğıdında bu şekilde geçmektedir (Kara, 2009: 13).

2.1.2. Avrupa'daki Eğitim Süreci

Liseyi tamamlayan ve daha iyi bir eğitim için tahsil hayatını Avrupa'da sürdürmesi gerektiğinin farkında olan Topçu, 1928 yılında kendi imkânlarıyla girdiği sınavlar neticesinde Avrupa burslarından birisini kazanarak Fransa'ya gider. Daha önceleri Fransa'ya giden Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Cevdet Perin, Remzi Oğuz Arık, Bedrettin Tuncer gibi isimler Paris'tedirler. Bu isimlerle; özellikle Remzi Oğuz Arık ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'yla görüşmeler yapacaktır. İlk olarak Bordeaux Lisesi'ne nakledilir. Burada psikoloji okur. İlk yazı denemelerini bu okuldayken gerçekleştirir. Maurice Blondel'den dersler alır. Mektuplaşırlar ve zamanla aralarındaki dostluk gelişir (Şehsuvaroğlu, 2002: 14; Kutlu, 2006: 10).

Bordeaux Lisesi'ni bitirmesinin ardından Strasbourg Üniversitesi'ne geçer. Burada ahlâk, felsefe ve sanat tarihi eğitimleri alır. Üye olduğu Sosyoloji Cemiyeti'nin yayınlarına çeşitli yazılarını gönderir. Nurettin Topçu'nun üniversitenin lisans döneminde yaptığı çalışmalar şu şekildedir:

- Ruhیات ve güzel sanatlar (Haziran 1930)
- Genel felsefe ve mantık (Kasım 1932)
- Muasır sanat tarihi (Kasım 1932)
- Sosyoloji ve ahlâk (Haziran 1933)
- İlk zaman sanat ve arkeolojisi (Kasım 1933)

Topçu, Fransa'daki günlerinin büyük bir kısmını ev, kütüphane ve okul arasında geçirir. Hafta sonu tatillerinde dernekler tarafından düzenlenen etkinliklerde yer alır. Aynı etkinliklerde Ömer Lütfi Barkan, Samet Ağaoğlu, Besim Darkot gibi isimler de bulunmaktadır. Topçu bu esnada Louis Massignon'la tanışır. Dr. Adnan Adıvar'dan Türkçe dersleri alan Massignon, artık bu dersleri Nurettin Topçu'dan alacaktır. Fransa'daki çevresini daha çok Batı medeniyetinin ahlâkî toplumsal yönlerini eleştiren Hristiyan mistik düşünür ve yazarlar oluşturmaktadır. Fakülteyi bitirip doktora tezini Strasbourg'da hazırlayan Topçu, *Comformisme Et Revolte* isimli doktorasını Sorbonne Üniversitesi'nde verir. Sorbonne'da felsefe doktorası veren ilk Türk öğrenci olarak tarihe geçer. Hazırladığı tez Paris'te kitap haline getirilerek 1934 yılında yayınlanır. Daha sonra *İsyan Ahlâkı* ismiyle Türkçe 'ye de çevrilir (Erverdi, 1992: 12; Ögün, 1992: 47).

2.1.3. Öğretmenlik Yılları

Doktora tezini tamamladıktan sonra 1934 yılı yazında yurda dönen Nurettin Topçu, Galatasaray Lisesi'nde felsefe öğretmeni olarak göreve başlar. Burada Sosyoloji dersleri de verir. I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Erzurum Milletvekili olarak görev yapan ve muhalefet grubunun lideri olan Hüseyin Avni Ulaş aile dostlarındandır. Topçuzâdeler'in Çemberlitaş'ta bulunan evlerine sıklıkla uğrar. Topçu küçüklüğünden itibaren Ulaş'ın düşünce dünyası, tavırları ve hitabet yeteneğinin etkisi altında kalmıştır. 1935 yılında Hüseyin Avni Ulaş'ın üvey kızı Fethiye Hanım ile evlenir. Bu evlilik 2 yıl sürer. Düğün gününün akşamı İzmir Erkek Lisesi felsefe öğretmenliği görevine atandığına yönelik evrak gelir. Topçu'dan nakledildiğine göre Galatasaray Lisesi Müdürü Behçet Bey, hatırlı ailelerin çocuklarından altı kişilik bir öğrenci listesi hazırlayarak bunların Haziran ayında yapılacak sınavdan geçmelerini ister. Topçu, bunlar çalışkan öğrencilerse sınavı zaten geçebileceklerini söyler. Neticede öğrencilerin bir kısmı bütünleme sınavından da kalır. Bu hadisenin ardından Müdür Behçet Bey'in olumsuz raporu üzerine Topçu İzmir'e tayin edilir. İzmir Erkek Lisesi'nde Yurtbilgisi derslerine de girer (Kara, 2009: 15).

İzmir'de öğretmenlik yaptığı yıllarda Şubat 1939'dan itibaren *Hareket Dergisi*'ni yayımlamaya başlar. Dergi İstanbul'da basılır. İlk sayılarındaki "Rönesans Hareketleri", "Asrımızın Hareket Adamları", "Siyaset ve Mesuliyet", "Zorba-Esir Medeniyetleri", "Mabet ve Tabiat", "Neslimizin Tarihi" ve "İki Mezar" gibi yazıları ömrü boyunca izini süreceği fikirlere hazırlıklı olduğunu göstermektedir. Hareket'in 4.sayısında yayımlanan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrolarını eleştirdiği iddia edilen "Çalgıcılar Yine Toplandı" başlıklı yazısı nedeniyle hakkında soruşturma açılır ve İstanbul Vefa Lisesi felsefe öğretmenliğine tayin edilir (Kara, 2012: 249). Topçu'nun kaleme aldığı bu hikâyede Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarda bir önderin nasıl put haline getirildiğini yazdığını aktaran Öğün (1992: 48), bunun Topçu'nun kaleminin ilk ve son defa bu kadar keskin olduğu bir durum olduğunu; eleştirilerin Kemalizme karşı yoğunlaşsa da polemige sebep olacak keskinlikte olmadığını söylemektedir.

İstanbul Vefa Lisesi'nde 4 yıl süreyle görev yaptıktan sonra 1943 yılında Denizli İsmet İnönü Lisesi'ne atanır.⁵ Bir yıl sonra 4 Ekim 1944 tarihinde liseyi okuduğu İstanbul Erkek

⁵ Denizli'de görev yaptığı yıllarda Said-i Nursi ile tanıştığı ve onun mahkemelerinin bir bölümünü takip ettiğine ilişkin rivayetler bulunmaktadır (Erverdi, 1992: 12).

Lisesi'ne tayin edilir. 1946-1955 yılları arasında tekrar İstanbul Vefa Lisesi'nde, 1955-1956 yılları arasındaysa Haydarpaşa Lisesi'nde görev yapar. Son olarak 1974 yılında kendi isteğiyle emekli oluncaya kadar aralıksız 18 yıl boyunca İstanbul Erkek Lisesi'nde çalışır. Öğretmenliği süresince 27 Mayıs 1960 Darbesi'ne kadar ek görevlerde de bulunur. 1946-1961 yılları arasında Robert Koleji'nde tarih, 1955-1960 yılları arasında İstanbul İmam-Hatip Ortaokulu'nda psikoloji, dinler tarihi, din psikolojisi ve felsefe derslerini verir. Darbe sonrası devrim karşıtı olduğuna yönelik değerlendirme neticesinde ek görevleri sonlandırılır. Robert Koleji'ndeki görevinden alınmasında Behçet Kemal Çağlar'ın etkisinin olduğu da iddia edilmektedir (Kutlu, 2006: 13; Kara, 2009: 17).

2.1.4. Hayatından Öne Çıkan Diğer Hususlar ve Vefatı

Fransa'dan yurda dönen Topçu, çocukluk arkadaşlarından Sırrı Tüzeer aracılığıyla dönemin manevi büyüklerinden Nakşi Hasib Efendi ve Abdülaziz Efendi ile tanışır. Bu zatlar onda hayatı boyunca sürecektir etkiler bırakır. Nakşi Şeyhi Abdülaziz Bekkine'ye bağlanır. Mahmut Celalettin Ökten'den İslam tarihi, kelâm, İslami ilimler ve felsefe yönlerinden faydalanır. Daha sonraları İmam-Hatip okulları kurulurken programların hazırlanması esnasında da Celalettin Ökten ile birlikte çalışır (Erverdi, 1992: 12; Kara, 2012: 249).

Henri Bergson'la ilgili teziyle felsefe doçenti unvanını alır. Bir süre İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde eylemsiz doçentlik yapar. Hilmi Ziya Ülken'in kürsüsünde ahlâk dersleri verir. Fakat kendisine kadro verilmez ve çeşitli entrikalarla üniversiteye alınmaz. Doçentlik tezi *Bergson*, daha sonra kitap halinde yayınlanır (Erverdi, 1992: 13; Kara, 2012: 249).

Fikri ve siyasi faaliyetlerini Türk Milliyetçiler Cemiyeti, Milliyetçiler Derneği, Türk Kültür Ocağı ve Türkiye Milliyetçiler Derneği'nde devam ettiren Topçu, Milli Türk Talebe Birliği, Türkiye Milli Kültür Vakfı ve Aydınlar Ocağı'nın bazı etkinliklerinde de yer almış, konferans ve seminerler vermiş; fetih-Fatih, Mehmet Akif ve Çanakkale anma toplantılarının gerçekleştirilmesi noktasında önemli çabalarda bulunmuştur (Erverdi, 1992: 13; Kara, 2012: 249).

Erzurum Atatürk Üniversitesi'nin kuruluş yıllarında kendisine hocalık teklif edilir. Bu teklifi annesine bakmak zorunda oluşunu ve sağlığını gerekçe göstererek geri çevirir. Ali Fuat Başgil'le birlikte 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin olumsuz etkilerinin en kısa süre

içerisinde telafi edilmesi gayesiyle gayri resmi olarak Adalet Partisi'nin kuruluş çalışmalarında yer alır. 1961 seçimlerinde kazanamayacağı düşünülen bir yerden Konya ilinin senato adayı olmayı kabul eder. Gerek cumhurbaşkanlığı seçimi esnasında Ali Fuat Başgil'e yapılanlar⁶, gerekse Süleyman Demirel'in partinin genel başkanlığına getirilmesi esnasında partinin takındığı tavırlar nedeniyle bu çevreyle ilişkilerine son verir (Kara, 2009: 20).

1975 yılının Nisan ayında hastalanan Topçu'nun hastalığının teşhisinde zorlanır. Cerrahpaşa Hastanesi'ne kaldırılır. Katlanılmaz seviyeye gelen sancıları sebebiyle ameliyata alınır. Ameliyat neticesinde pankreas kanseri olduğu anlaşılır. 9 Temmuz 10 Temmuzla bağlayan Recep ayının ilk gecesi saat 00.20'de vefat eder. 11 Temmuz Cuma günü Fatih Cami'nde kılınan cenaze namazının ardından Kozlu'daki mezarlığa defnedilir (Özer, 1992:200; Kutlu, 2006: 13).

2.2. Kişiliği

İşgal yıllarında büyüyen Topçu, memleket meselelerine karşı duyarlılığı daha çok küçük yaşlardayken kazanmış; entelektüel hayatı süresince memleket meseleleri kendisi için son derece önemli bir yere sahip olmuştur. Okuldaki hocaları tarafından takdir edilen bir zekâya sahiptir. Sınıflarının çoğunu birincilikle bitirmiştir. Romantik duyarlılığı sayesinde felsefi olarak aşkı zekâya tercih etmiştir. Topçu, zamanın önemini kavrayan ve bu nedenle dakikliğe önem veren; modern, düzenli, programlı ve titiz bir kişiliğe sahiptir (Kara, 2006: 149; Mollaer, 2009a: 25).

Topçu'yu anlamanın ve anlatmanın tıpkı aşkı anlatmak gibi zor olduğunu ve bu durumun tüm insanlar için geçerli olduğunu söyleyen Yücel (1992: 17), insanın anlaşılması güç bir varlık olduğunu ifade eder. Yücel'e göre âşık insanın anlaşılması daha da zordur. Nurettin Topçu bahsi geçen âşıklardan birisidir. O, tabiatı, tabiatın parçalarından birisi olan insana, uçsuz bucaksız kâinata, onun düzenine ve hikmetine âşıktır. Dünyayı, insanları, etrafında olup bitenleri takip edip hükümler çıkararak sonunda bir hikmete varmaktadır. Bunu basit bir düşünce zinciri olarak yapmaz. Düşünce sırasında kavramları, olayları tam

⁶ Adalet Partisi'nin Samsun listesinden bağımsız aday olarak senatör seçilen Başgil, seçmen kitlesinden ve vekillerden gelen talepler üzerine 23 Ekim 1961 tarihinde Cumhurbaşkanlığı adaylığını ilan eder. Bunun üzerine 27 Mayıs Darbesi'nin komutanlarından General Sıtkı Ulay tarafından cuntanın Cemal Gürsel karşısında bir aday istemediği, aksi bir durumda meclisin dağıtılacağı, seçimlerin iptal edileceği, partilerin kapatılacağı, askeri idarenin devam edeceği ve kendisinin hayatının ise garanti edilmediği Başgil'e iletilir. Bunun üzerine Başgil, ölümle tehdit edildiği için değil meclisin kapatılacağı ve askeri idarenin devam edeceği endişesiyle adaylıktan çekilir. Senatörlükten istifa ederek İsviçre'ye gider (Gül: 2014).

anlamıyla hissederek onları içindeki hüznün ve hazla birlikte yaşamakta; düşüncelerini coşkulu bir şekilde çevresindekilere ya da yazılarına aktarmaktadır.

İmam-Hatip okullarının açılması ve yaygınlaşması için uzun yıllar mücadele eden ve Topçu'nun birçok ilim yönünden faydalandığı Celalettin Ökten'in oğlu Sadettin Ökten, Topçu'yu şöyle anlatmaktadır:

“Kendisi önce insanlık diyordu. Biz insanlığı muhabbet, şefkat, aşk, hizmet böyle anlıyoruz. Topçu için bunları engelleyen her şey haramdır. Fıkıh cevazını verse bile onun için önemli değildir. Kendisi çok duygusal bir insandı. Ekstremist yaşıyordu. Hayatı da öyle geçmiştir. Ciddi çilesi olan bir adamdır ve bunun bedelini hiç gözünü kırpmadan ödemiştir. Çok duygusal bir insan. Zaman zaman ne söylediğini de bilmezdi. Ama o da güzel bir şeydir. Çok coşkulu bir insandır. Yaşanılan toprak onun gördüğü bir çerçeve, bir sembol. Esasında bizi insan olma vasıflarımızdan vazgeçmeyelim. Temel gayesi budur (Sadettin Ökten ile “Nurettin Topçu” üzerine yapılan görüşme, Sakarya, 4 Nisan 2018).”

Nurettin Topçu'nun yapmadığı şeyi söylemediğini, söylemediği şeyi yapmadığını ifade eden Ökten;

“Özü sözü bir, 5 vakit namazında bir adamdı. Yalnız, kıldığı namazı herkese göstermezdi. Maliyeti ne olursa olsun inandığını yaşadı. Çok şedid, ateşli, cevval, müthiş enerjik bir ruha sahipti. Nurettin Bey ile uğraşmak biraz çetindir. Karşıtları var, taraftarları var. Çok saf, çok temiz, çok acul, hakkı savunan ve bunun bedelini ödeyen bir Müslümandı. Acayip, ateş gibi bir adamdı. Soruları bitmezdi. Şarkta böylesi bir adama pek rastlanmaz. Üzerinde büyük himmet var hocanın. Ruhaniyeti sizinle beraberdir (Sadettin Ökten ile “Nurettin Topçu” üzerine yapılan görüşme, İstanbul, 5 Mayıs 2018)”

Vefa Lisesi'nde öğrenci olduğu 1949-1950 yıllarında Topçu'dan felsefe dersi aldığını söyleyen ve onun öğretmenlik yönünden bahseden Okay'a göre (2006: 450-451), öğretmen olarak ilk anlarda Topçu'nun biraz haşın, sert ve müsamaha göstermeyen bir yapısı vardır. Fakat zamanla öğrencilerine derin ve gerçek bir sevgi beslediği anlaşılmaktadır. Müsamahayı kabul etmeyen disiplinli yapısının altında öğrencisini seven, onun dünyasına girebilen ve sıkıcı felsefe derslerini bile sevdirebilen bir yön bulunmaktadır. Ülkede tek parti devrinin ve tek kitap döneminin son yılında; parti hükümetlerinin, parti tarihinin ve parti görüşlerinin propagandasını yapan resmi sosyoloji kitabını değil; kendisinin birçok konuda ufuk açan kitabını okutmuştur. Okay, o kitap vesilesiyle Türk milliyetçiliğinin eski ya da yeni birçok meselesini ve problemini öğrendiklerini ifade etmektedir. Müfredata çok bağlı ve programlanmış bir tekrar sisteminden ziyade; öğrencileri heyecanlandıran, rüyalara daldıran, insanı her daim alıp götüren ve sürükleyen etkileyici bir ifade bulduklarından bahsetmektedir.

Topçu'yu müsait olduğu zamanlarda arkadaş gruplarıyla birlikte Sultanahmet'te bulunan evinde ziyaret ettiklerini aktaran Ayhan (2006: 455-456), Topçu'nun sohbetleriyle düşüncelerinin berraklaştığını ve gönüllerinin aydınlandığını söylemektedir. Sohbetler genellikle Yunus Emre, Mevlana ve Mehmet Akif Ersoy gibi manevi dünyayı aydınlatan; bu toprakların önderleri ve gönülden bağlı olduğu hocası Abdulaziz Bekkine ile yaptığı sohbetleri üzerinedir. Soruları sabırla cevaplandıran bir yapıya sahiptir. Başkalarını incitecek sözler söylemekten sakınır. Ayhan, Topçu'nun yanında kendilerini rahat hissettiklerini belirtmektedir.

2.3. Bilimsel Kişiliği

II. Meşrutiyet'in ilanının ikinci yılında, başkent İstanbul'da o dönemin havası içerisinde dünyaya gelen Nurettin Topçu, ilk ve orta öğrenimini Osmanlı Devleti'nin son yıllarında, lise öğrenimini Türkiye Cumhuriyeti döneminde, üniversite öğrenimini ve felsefe doktorasını ise Fransa'da tamamlamıştır. Topçu'nun coğrafi olarak Anadolu'yu, kültür ve medeniyet olarak Selçuklu ve Osmanlı deneyimini merkeze alan bir düşünce dünyasına sahip olduğunu söyleyen Kara (2016: 15), bu düşünce dünyasının en geniş ve belirleyici dairesinin İslâm olduğunu söyler. Kara'ya göre; Mevlana, Yunus Emre ve Hallac-ı Mansur gibi isimler üzerinden inşa edilen tasavvuf, bu dünyanın üzerini örten bir çatı olarak değerlendirilebilir. Topçu'nun insanlığın yaşadığı tecrübeler ve Batı dünyasına bu coğrafya ve bu kültür üzerinden kompleksiz bir şekilde baktığı söylenebilir. Topçu, Türkiye'nin batılılaşma tarihinin tamamını etkileyen kültür ve medeniyet ayrımı meselesini farklı bir biçimde ele alan ender düşünürlerden birisidir. Konuya yönelik olarak en önemli vurgusu bu ayrımın yüzeyselliğine ilişkin olandır. Evrensel olarak ifade edilen ve genellikle bilim ve teknoloji ekseninde tanımlanan medeniyet, Topçu'ya göre içinde bulunan zorba ruhtan ve kapitalist yönünden ayrı bir biçimde düşünülemez. Bu başlık altında Nurettin Topçu'nun fikri dünyasından ön plana çıkan düşünceleri ele alınacaktır.

2.3.1. Ahlâk Kuramcısı Yönü

Düşünür, öğretmen, yayıncı, hatip ve her ne kadar üniversite kadrosuna alınmamış olsa da akademisyen gibi birçok kimliğe sahip olan Topçu, dinden sanata, ekonomiden felsefeye birçok alanda kendisine has tahlillerde bulunmuş, konulara farklı bakış açıları getirmiştir. Tüm bunların yanında Topçu'nun esasında bir ahlâk kuramcısı olduğu

söylenbilir. İsyân ahlakî düşüncesi onun Türk-İslâm düşünce tarihine kazandırdığı özgün tezlerden birisidir. Bunun yanında kendi felsefî sisteminin de merkezi kavramlarındandır. Sorbonne Üniversitesi'nde yazdığı doktora çalışmasının ve ilk eserinin ismi İsyân Ahlâkî'dir.

Topçu, ahlâk kuramlarını akılcı (rationalist), deneyci (emprist) ve sosyal dayanışmacılar (sosyolojiste) olarak üç gruba ayırmakta ve bunları analiz etmektedir. Ona göre, bilgi ve aklı ahlâk için yeterli gören; iyyinin bilgisini bilen kimsenin kötülük etmeyeceğini savunan akılcılar ahlakî idealde, ahlakî olguların bilgisini birbiriyle karıştırmıştır. Oysa bilgi ahlakî hareketin bir sonucu ve ondan arta kalan şeydir (Topçu, 2006a: 34; Karaman, 2009: 80-81).

İyyinin ne olduğu bilgisinin yetmediğini, bu bilginin aynı zamanda uygulanması gerektiğini söyleyen deneyci ahlak görüşü önceden bir deneyi şart koşar. Örneğin: acı çekmeyen başkasının acısına ortak olamaz. Yani iyyinin deneyimlenmesi onun bilinmesinden önce gelir. Deneyciler, emirlerin koyulması ve onların uygulanması için pratik aklın yani vicdanın ahlakî bir vazife yerine getirdiğini söyleyen Kant'ı vazife fikrinin insanı harekete geçiremeyeceği görüşünü ileri sürerek yetersiz bulmuşlardır. Gerek akılcılar gerek deneyciler “İnsanı ne mutlu eder?” sorusuna cevap arayarak insanın mutluluğunu gözetmişlerdir. Topçu'ya göre tecrübe gerektiren bir unsur temel almak onları yanıltmıştır. Ahlakî gerçekler olgu hakikatleri değildir. Zorunluluk gerektirmektedir. Önemli olan hareketi ortaya çıkaran iradedir. Hareketin sonuçları değildir. Fayda, zevk ve benzerleri insani hareketin gerçek amaçları olamaz. Hareketin amacı tüm canlı türleri için aynıdır. Bu kendi mükemmeline ulaşmaktır. İnsanın hareketleri de kendini mükemmelleştirmek içindir. İnsanın acıdan kaçtığı ve zevki aradığı doğru değildir. Zevk kadar acı da hayat içerisinde bir zaruret olarak insanın karşısına çıkabilir ve aranabilir. Nihayetinde amaç mükemmele ulaşmaktır (Topçu, 2006a: 35; Karaman, 2009: 81).

Sosyal dayanışmacı ahlakçılar fayda ve mutluluğu sosyal dayanışmaya bağlamak istemişlerdir. Ancak dayanışma, iyilik için de kötülük için de yapılabilir. Toplumlar ve uluslararası ittifaklarda bunun örnekleri çokça bulunmaktadır. Sosyal dayanışmacıların deneyimi akılla, iyiyi de vazifeyle uzlaştırmaları ortaya melez bir ilke çıkarmıştır. İyilik ağır basarsa faydacılığın hatasına düşülür. Vazifenin tercih edilmesi ise soyut ve belirsiz bir duruma sebep olur. Bir toplumun ahlak ideali o toplumun istekleriyle sınırlandığında

bireysel şuurlar kör olur. Toplumda *konformizm* doğar. Vazifesini düşünüp taşınmadan yerine getiren namuslu adam iyi vatandaş ve iyi insandır. Gözlerimi kaparım vazifemi yaparım anlayışını ortaya çıkaran bu durumu gayriahlaki bulan Topçu, bu üç çeşit ahlak anlayışı karşısında isyan ahlakı düşüncesini ileri sürmüştür (Topçu, 2006a: 35-36; Karaman, 2009: 81).

Ahlâk meselesinin merkezine *sorumluluk* kavramını koyan Topçu, bütün ahlak öğretilerinin sorumluluğu olumsuz yönüyle ele aldıklarını; kötü eylemlerin gerçekleşmesinden kaynaklanan sorumluluktan bahsettiklerini söyler. Yani onlar için sorumluluk bir hareket sebebi değil; insanın kendisini korumasını sağlayan bir güçtür. Topçu sorumluluk kavramını olumlu yönüyle ele almakta, sorumluluğu hareketin bizzat sebebi yapmaktadır. Bu tarz bir sorumluluk düşüncesinin kaynağı şurardır. Sorumluluk karşısında harekete geçmeyen şuur kendini suçlar. Topçu'daki sorumluluk kavramının bir iç hali olan vicdan azabıyla ilgisi bulunmamaktadır. Çünkü vicdan azabı ahlaki davranışı gerçekleştiren bireyde hiçbir yapıcı tesirde bulunmaz. Hareketi evrensel düzeye çıkaran insani endişedir. Düşünce de hareket gibi insani endişeden doğmaktadır. Evrensel sorumluluk anlayışı, ruhsal yaşantımızda yer alan bir inanç hayatı içerisinde oluşmaktadır. Ruhi hayat bir yandan endişeyle beslenirken, diğer yandan kendisini ortaya çıkaran endişeyi arttırır. Sorumluluk düşünme faaliyetine neden olur. Düşünen insanın yapacağı harekete ilişkin sorumluluk hissi daha da artar. Öyleyse kaynağına bakıldığında düşünce hayatının ahlaki hayattan doğduğu görülmektedir. Menfaat, içgüdü, mutluluk, vazife, iyilik gibi kavramlar insani duygulardır. Ama aynı zamanda pasifliği ifade ederler. Ahlak bu duyguların ötesinde ve üstünde bulunur. Biri diğerine baskın gibi görünün bu duyguların analizini yapmak ahlakın alanını tanımak için hiçbir şekilde yeterli olamaz. Sonlu olanda durmayarak, daima sonsuzluğa yönelen hareketin derinlemesine analiz edilmesi gerekir. Sonsuzluğa yönelen irade, ahlak sistemleri tarafından ileri sürülen sözde ahlak prensipleriyle engellenmiştir. Mutluluk, fayda, içgüdü, toplum ve benzerleri insanların kurtulması gereken insani tutsaklık biçimleridir. Hayattaki tüm kuvvetler hareketi gerçekleştirenin içinde ve dışındaki bu çarpışmaya harcandığı oranda ahlaklıdır. İnsan çarpışmanın sonunda evreni kuşatan hayalleri küçük görmeye başlar ve kendisini evrenden daha büyük hisseder. Kendisi ve sonsuza, yani Allah'a yönelen hareketinden başka var olan her şey onun için bir hayal ve kuruntu haline gelir. Varılan bu hâl, kendi birliğine ulaşmak için bir tür din değiştirmedir. Böylece benlik kemâlâta erer. Birliğin yolunun üzerine çıkan her engeli aşar. İşte bu mücadeleden isyan hareketi ve "Hakikat

benim: Ene'l Hakk" sözünde anlamını bulan bir ahlaki hareket ortaya çıkar (Topçu, 2006a: 37-38).

İsyan ahlâkı kavramı Nurettin Topçu'nun düşünce sisteminin önemli bir unsurunu oluşturmaktadır. Onun isyandan kastı darbe ya da anarşizm değildir. Anarşist ve menfaatlerin esiri olan insanın benimsediği ruh, isyanı kaybetmiştir. İşte Topçu'nun kastettiği isyan bunun tam tersidir. İnsandaki evrensel düzeni ortaya çıkaran bir etken ve evrensel merhamet düzenine bağlılıktır. İnsanları mutlak esenliğe taşıyacak bir unsur olarak ortaya konulduğu söylenebilir. O, isyanı; insanın içinde yer alan sonsuzluk iradesinin nefsin sefaletleriyle tutkularına ve bunların doğurduğu zulümlere bir başkaldırı olarak tanımlar. Diğer bir ifadeyle düzen yıkan ihtilal anlamındaki isyanla Topçu'daki isyan birbiriyle bağdaşmamaktadır. Topçu'ya göre isyanın; determinizme karşı bir savaş olduğu ifade edilebilir. İnsanın ilk olarak kendi doğasına, kendi egoist arzu ve isteklerine, kendi iç kuvvetlerine, tutkularına karşı yaptığı bir harekettir. Bu yönüyle isyan hareketi, insanı bunların tutsaklığından azat edecek bir nitelik taşır (Karaman, 2000: 113; Topçu, 2016a: 53).

2.3.2. Özgürlük Algısı ve İrade Yaklaşımı

Dinin ve ahlakın tüm meselelerinin insanların özgür olup olmadıkları hususunda kilitlendiği söylenebilir. Topçu'ya göre kendi iradesiyle yaşayan benlik tutsaktır. Kendinden geçmeden özgür olunamaz. O, özgürlük havasının sanat, ilim ve ahlâk içerisinde yakalanabileceğini söyler. Ona göre ruh tam özgürlüğüne sanatın, ilmin ve ahlakın üst basamaklarıyla ruhun yükseldiği sonsuzluk âleminde, yani dinin dünyasında kavuşmaktadır. (Kök, 1995: 23; Topçu, 1998a: 76). İnsanın maddeyi gerisinde bırakarak manaya yükselmesi en önemli başarısıdır. Büyük dinler aynı anda büyük ahlak sistemleridirler. Topçu birbirinden farklı inanç sistemleri arasında değerlilik açısından bir mukayeseye razı olmaz. Konfüçyüs'ten Buda'ya, Hz. İsa'dan Hz. Muhammed'e bu anlamda bir değişim yoktur. Topçu için din, ahlâk anlamına gelmektedir. Dinin ruhsal hayatın belirleyicisi olma niteliği onun toplumsal kurum olmasından daha mühimdir (Öğün, 1992: 60; Topçu, 1997: 32).

Topçu'nun irade anlayışının özgürlük problemiyle ilişkili olduğu söylenebilir (Karaman, 2000: 45). Topçu'ya göre irade, insanın dış dünyadan etkiler aldıktan sonra ona karşılık olarak zihninde tepkiler vermesi, düşüncenin ortaya koyduğu bir amaca doğru gitme hareketi (2008a: 205) ve insanın dışında hareket olmadan evvel içinden gelen bir itilme

(1998b: 80) gibi anlamlar ifade etmektedir. Bu tanımlardan hareketle Topçu'nun irade seçmek ve yapmak şeklinde iki unsur tayin ettiği ifade edilebilir. Özgür olan irade yalnız itici kuvvetlerin harekete geçmesinden ibaret değildir. Onda itici ve frenleyici olmak üzere iki kuvvet hâkimdir. İnsanı içinden dışarı doğru yönelen itici kuvvetlerle frenleyici kuvvetlerin mükemmel bir uyum içinde işlemesi özgür kılar. Sözü geçen itici kuvvetler; menfaat endişesi, aşk, sempati, yaşamsal hazlar, ilim ve sanata ilişkin idealler gibi insanın taşıdığı çeşitli hislerdir. İnsanı kontrol altına alan frenleyici kuvvetler ise bireye dışardan yüklenen emirler ve zorlamalardır. İnsan hareketleri bu iki zıt kuvvet arasında gerçekleşmektedir (Topçu, 1998b: 67).

Topçu için hakikatte tek irade bulunmaktadır. O da Allah'ın iradesidir. İnsan bu evrensel iradeyi yalnızca iştirak halinde yaşayabilmektedir. Dini irade insanı bu sonsuz kudretin iradesine iştirak ettirir (Topçu, 2004: 14). Tüm kültür ve terbiye, iradenin güçlenmesine, değer kazanmasına ve hatalardan korunmasına yardımcı olur. İradenin mahiyeti ferdi oluşu, insanda meydana gelerek dış dünyaya yayılması ve hiçbir beşeri gayede istediğini bulamayarak sonsuzluğa uzanmasıdır (Topçu, 2008b: 241). Kısacası Topçu, iradenin gayesini Allah'a ulaşmak olarak ifade etmektedir.

Sürekli olarak Allah'a doğru bir istikamet üzerinde olan iradenin hareket noktası insandır. İnsan bu yolculuğun ilk durağıdır. Birçok alanda çekilen ıstıraplar bireyi ruhla bütünleştirerek Allah'ın iradesine yakınlaştırır ve olgunlaştırır. Topçu'nun ıstırap ile kastettiği şey insanın yaşam enerjisinin yükselmesi, güçlüklerle göğüs germesi, ideallerini gerçeğe dönüştürmek için savaşıması ve sıkıntılara katlanmasıdır. Tüm sosyal ve siyasi hareketler, dinler, sanatlar ve önemli felsefe akımları bu anlamdaki ıstırapın eseridirler (Topçu, 1947a: 2-3).

Topçu iradenin şuur, millet, devlet ve sanat ile olan ilişkisi üzerinde de durmuştur. İrade, tıpkı atlıyı kovalayan bir kasırga halinde ileriye doğru yol alan şuuru istediği doğrultuda yönlendirir. Ona göre şuurun ana kaynağı iradedir. İradeden bağımsız haldeki şuura sahip olanlar her gün değiştirdikleri düşüncelerle kanaat yolları arasında bunalmış, şüpheler arasında ve şaşkın durumdadırlar (Topçu, 1947a: 1-2).

Allah'a doğru yönelen iradenin insandan sonraki durağı millettir. Millete hayat veren ve hareketlerini ortaya çıkaran şey tıpkı insanda olduğu gibi onun iradesidir. Milletin ruhunu meydana getiren bu irade her millette farklı bir kaynaktan güç almaktadır. Türk milletini oluşturan irade ise gücünü İslâm dininden almaktadır. Bir milletin mukaddesatı onun

hayatını desteklemektedir. Tam tersi durumda yani millet iradesi zayıfladığında ise toplumun dini yönü ortadan kaybolmaya başlar. Hem millet iradesinin yok olması hem de mukaddesatın sosyal hayattan çekilmesi o toplumda ve millette ahlaki yönden bozulmaların başlaması anlamına gelmektedir (Topçu, 1948a: 6; Topçu, 1948b: 6; Karaman, 2000: 51).

Bireyden harekete başlayarak Allah'a ulaşmayı gaye edinen iradenin millettten sonraki durağı devlettir. Topçu için devlet, belirli bir toprak parçası üzerinde hâkimiyetle yaşayan insanların oluşturduğu manevi birliğin, millet varlığının ruhunun ve millet iradesinin görüldüğü yerdir. Millet iradesi ancak böyle bir toprak parçası üzerinde ortaya çıkabilir. Kişisel iradeler devletle beraber oldukları vakit bir anlam kazanırlar ve ancak onun iradesinde tamamlanırlar. Burada bahsedilen devlet otoriter ve sorumluluğunun farkında olan bir devlettir. Sorumluluk iradesine sahip olan devlet, vatandaşlarına karşı yaptığı eylemlerde daha duyarlı ve hassas hareket eder. Yönetimi altındaki insanları gerek maddi, gerekse ahlaki yönden daha ileri seviyelere taşımak için gayret gösterir. İnsanların dini yönden eğitilmesi ve ahlaki bir toplumun ortaya çıkması için katkı sunan devlet Allah'la insanlar arasında bir köprü görevi görür. Devletin değeri kendisinin ve o devlette yaşayan halkın Allah'a yakınlığıyla ölçülebilir (Karaman, 2000: 53; Topçu: 1948c: 2-15).

Millet ve devlet iradelerinin toplum ahlâkıyla doğrudan ilişkili olduğunu söyleyen Topçu, insandan harekete başlayan iradenin Allah'a ulaşma yolundaki son durağı olarak sanatı görmektedir. Topçu'ya göre sanat, insan ruhunun serbest bir şekilde yani belirli kurallara tabi olmadan güzeli araştırma hareketi (2018:109), dışta bulunan varlıklara ulaşan insanın kendi hayalleri ve kendi tasavvurlarıdır. Hayatı kıymetli kılacak ilk neşe; sanat neşesidir (2016a: 97). Bir bakıma o sanatı bir ideal olarak anlamlandırmaktadır. Sanatın özünün ise aşkın hareketi ve iradenin derinliklerinde bulunduğunu söyler. Sanat iradesinin kaynağı imandır. İmanı mistik ve estetik iman olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Mistik iman din iradesini, estetik iman ise sanat iradesini ortaya çıkarır. Özü sonsuzluk iradesi olan ve estetik imandan doğan sanat, iradeyi Allah'a götüren yolda kendisinden daha ileri bir konumda bulunan ahlaki yaşantıya da önemli artılar katmaktadır. Bu nedenle Topçu için sanatçının bulunmadığı dönemler ahlaki bakımdan karanlık bir gelecek hazırlamaktadır (Topçu, 1949a: 4-5).

2.3.3. Mistik Yönü

Tasavvufun Topçu açısından isyan ahlâkı görüşünün metafiziği olduğu söylenebilir. Onun tasavvufa duyduğu ilgi, hareket felsefesinin mantıksal bir neticesi olarak görülebilir. Blondel, hareketin insanla Allah'ın bir bileşimi olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Paris'te öğrenim gördüğü yıllarda tanıştığı Massignon'un tasavvuf tarihiyle ilgili olarak yaptığı çalışmalar da onun için önemli bir kaynak teşkil etmiştir (Kara, 1992: 22; Mollaer, 2009b: 201).

Topçu, tasavvufun üzerine felsefî bakımdan eğilirken İslamiyet'in resmi ve geleneksel yorumlarıyla da sürekli bir biçimde tartışmıştır. Mevcut hayatta yaşanan din ile tasavvuf arasında kurduğu karşıt ilişki, Bergson'un dinamik din-statik din düşüncesini anımsatır. Statik din ahlaki ve felsefî özelliklerini kaybetmiş, çeşitli hareketlerin tekrarına indirgenmiştir. Dinamik din ise bir evren ve ahlak felsefesi olarak yaşamını sürdürmektedir. Nurettin Topçu, tasavvufu çoğunlukla dinamik dine uygun görür ve tanımlar. Tasavvuf, Bergson'un da ifade ettiği gibi hareket, aşk ve yaratıcılık temelleri üzerine oturmaktadır. Yaratıcıyla birleşen insan iradesinin evrensel aşkı oluşturma yeteneğine sahip olduğunu vurgular. Bu açıdan açık ve dinamik bir din anlayışını yansıtmaktadır. Topçu, Mevlana'da da İslam'ın gerçek ve samimi yönünün bulunduğunu söyler. Ona göre Mevlana, dinin belirli bir takım hareketlerin tekrarına indirgenmiş statik tarafını değil, dinamik olan özünü tanıtmaktadır. Mevlana'da ruhun amacı olan özgürlük, kalıpları kırarak Allah'a götüren en doğru istikameti kendi içinde bulur. Kalıplarından kurtulan tam olarak özgür insan, onun aradığı ideal insandır. Bu yol ise İslam'ın tek hakiki yoludur (Topçu, 2002a: 113; Mollaer, 2009b: 201).

2.3.4. Hareket Felsefesine Bağlılığı

Hareket felsefesi Topçu'nun düşünce dünyasında önemli bir yere sahiptir. Çeşitli eser ve makalelerinde Maurice Blondel'in hareket felsefesinden örnekler vererek onları İslam'ın ruhsal süzgecinden geçirir. Kurtuluşa ermenin ancak kurtarıyla mümkün olacağını söyleyerek hareketin temeline sorumluluğu koyar. Blondel ilahi iradeyle iştirak halinde yapılan insan hareketinin kesinlikle özgür olacağını ifade eder. Topçu'ya göre Blondel, hareket felsefesinde ortaya koyduğu bu düşünceyle özgürlüğün hakiki kaynağını göstermektedir (Topçu, 1939a: 22; Öztürk, 1992: 120-121).

Anarşistin yıktığı dünyayı her an yeniden inşa etmenin bir ideal olduğunu ifade eden Topçu, anarşistin harap ettiği dünyayı her an kurtaran, her an ve en ufak hareketleriyle bile yaratıcı olan insanı *hareket adamı* olarak tanımlamaktadır. Hareket adamı her yerde düzen kurucudur. Devlette görüldüğü kadar dinde, ilimde, sanatta ve inzivada da görülür. En kuvvetlisi inzivada kendisine ve âleme hayat verendir. Kötü yalnızlıktan kurtulmuş Allahlı adamdır. Durmadan Allah diyen değil, iradesini Allah'la birleştirmiş mutlu insandır. Hareket adamı, hareketinden evvel sahibine teslim olmalı, iradesini onun iradesine teslim edebilmelidir. Çeşitli görünüşleri olan hareket adamı, kimi zaman vatanperver, kimi zaman âlim, kimi zamanda sanatkârdır. Bazen devlet adamı olarak da görülür. Ama o her daim ahlâk adamıdır (Topçu, 2016a: 141-142).

Âlemin üç şeyin bütünü olduğunu söyleyen Topçu bunları varlık, düşünce ve hareket olarak ifade eder. Ona göre; varlık hareket noktası, düşünce yol gösterici kılavuz, iş ve hareket ise hayatın amacıdır. İlk olarak hareket sahibinde başlayan gerçek hareket, hareket iradesine dönüşür ve ucu bucağı olmayan imkânlarla dolu kâinata yöneldiğinde hareketin aşamaları ortaya çıkar. Harekette menfaat gütmeme şuuruyla sahip olmak, ilk öz saygı hamlesini doğurur. Tüm hareketlerin temelinde, hareket edenin yine kendisine çevrilen sevgisi bulunur ve bu sevgiye uygun biçimde hareket etmek için kendisini ortaya koyması gerekir. Hedef sonsuzluktur ve meyveleri sonsuzlukta toplanır. İnsan onu sonsuzluğun sınırına kadar götürerek orada sonsuzluğa bırakır. Tam ve gerçek hareket faydaya değil sonsuzluğa uzanır.

Hareketsiz yaşamak imkânsızdır. Topçu için düşünce bile varlığın dışında değildir. İçsel bir hareketten ibarettir. Onun açısından varlık olmadan âlem, hareket olmadan insan düşünülemez. Hareket insan varlığının her an yenilenmesi, sonsuzluğa sürekli yönelme isteğiyle kendisini yeniden yaratmasıdır. Kâinat genel geçerliliği olan kanunlara, insan ise özgür harekete sahiptir. İnsan kâinatla el ele verdiğinde bu imanlı ahenkle her adımda yeni bir işin yaratıcısı olur. Bu yüzden ruhun kâinatla olan bağlarının koparılması imansızlıktır. Eşyayı değiştiren insan kendisinin de değiştiğini görür. Bu istikamette oldukça Allah'a yaklaşıp bütünleştiğini, derin bir şuurla kurtuluşa ereceğini hisseder. Ebedi yaşam insanın doğumuyla birlikte bu dünyadayken başlamaktadır. Bu nedenle her harekette bir iman hareketi bulunmaktadır (Öztürk, 1992: 121-122; Topçu: 2017a: 21-24).

2.3.5. Anadolu Milliyetçiliği

II. Meşrutiyet Dönemi'nin üç yaygın ideolojisi olan İslamcılık, Osmanlıcılık ve Turancılık karşısında Milli Mücadele döneminde ortaya çıkan hareketlerden birisi Hilmi Ziya Ülken'in *Memleketçilik* olarak adlandırdığı *Anadoluculuk* hareketidir. Anadoluculuğa yönelik ilk adım 1917 yılında Türk Ocağı'nda Türkçülüğe karşı küçük Türkçülük ve ya Türkiyecilik olarak atılmıştır. 1919 yılına gelindiğindeyse Ankara Üniversitesi sıralarında Anadolu'yu Türk kültürünün hakiki kaynağı gibi gören yeni bir akım ortaya çıkmıştır. *Anadolu Dergisi* 1918-1919 yılları arasında elyazması ve 12 sayı olarak Hilmi Ziya ve Reşit Kayı tarafından çıkarılmıştır. Ülken, daha ilk başlarda milliyetçilik anlayışının *Kültürcü Anadoluculuk* ve *İdeolojik Anadoluculuk* olarak ikiye ayrıldığını söylemektedir. Kültürcü Anadoluculuk, doğacak kültürün kaynağı ve hedefi olarak Anadolu'yu görmektedir. Monroe'nun Amerika'nın Amerikalılara ait olduğuna yönelik görüşünü örnek alan İdeolojik Anadoluculuk ise memleketçiliğe siyasi ve fikri bir yön çizmek istemektedir (Ülken, 1992: 477-478). Topçu'nun siyasi, iktisadi, sosyal, psikolojik, kültürel ve daha birçok alanda yaptığı değerlendirmelerle Anadoluculuk akımının söz konusu iki yaklaşımına da düşünsel anlamda katkı sağladığı söylenebilir.

Nurettin Topçu, Anadoluculuğa dair düşüncelerini başta kendisi tarafından kurulan Hareket Dergisi olmak üzere belli başlı dergilerde denemeler biçiminde ortaya koymuştur. Hareket Dergisi kadrosunda yer alan bazı aydınlar da Anadoluculuk düşüncesini savunmuş ve Türk-İslam sentezi çerçevesinde yorumlarda bulunmuşlardır. İslâm, Anadolu coğrafyasına çok önemli bir farklılık ve değerler sistemini getirmiştir. Topçu, Anadolu'da tarih boyunca önemli medeniyetlerin yer aldığını kabul etmektedir. Buna karşı İslâm'ı temele alır. Anadolu çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmış olsa da İslâm'ın ruhu ona çok daha değişik bir kültür ve iman kazandırmıştır. Anadolu İslâm'la yoğrulmuştur (Alver, 2006: 259; Topçu, 2017: 41). İşte bu nedenle Topçu, Türk'ün milli tarihini Anadolu'ya yerleşmesi ve İslamlaşmasıyla başlatmaktadır (Topçu, 2017a: 123). İslâm'ın Türk'ün ruh ve ahlâkında yaptığı dönüşümü Türklerin milli tarihindeki en büyük ve evrensel dönüşüm olarak ifade etmektedir. Türkler, İslamiyet'e geçerek aradaki çok sayıda basamağı tek bir hamleyle aşmış, insanlık kademesinin en üst seviyelerine çıkmışlardır. Anadolu Türk ırkının milli kimlik kazanarak Türk Milleti haline geldiği yerdir. Bu milletleşmede Anadolu'nun göz ardı edilemeyecek bir rolü bulunmaktadır. Bu yüzden tarihe ve millete isim verilmesi de bu gerçeğe temas etmelidir. O halde milletin

ismi Anadolu Türk Milleti, milli tarihiyse Müslüman Anadolu tarihidir (Topçu, 1969: 7-8; Topçu, 2017a: 154).

Anadoluculuğu bir ırkın davası değil, İslâm ruhuna dayalı milliyetçiliğin davası olarak gören Topçu'nun nazarında Batı hayranlarını hayata bağlayan ipler kopmuş ve manevi yönden ruhlarında yaşam ışığı kalmamıştır. Aşkın ve ruhun ürünü olarak ortaya çıkmayan milliyetçilik vahşilikle hayatta kalmaya çalışır ama başaramayarak zaman içerisinde yıkılmak mecburiyetindedir. Vahşi Batı milliyetçiliğinin karşısında maneviyata dayalı Anadoluculuk yer almalıdır.

2.4. Fikri Hayatını ve Dünya Görüşünü Etkileyen Şahsiyetler

Hayatının önemli bir bölümünü Avrupa'da geçiren Topçu, gerek Batı, gerekse İslâm düşüncesini yakından tanıyan; Anadolu'nun ilmi kaynaklarına ayrı bir özenle yaklaşan önemli bir düşünürdür. Bu düşünce temellerinin üzerine kendi özgün fikirlerini ileri sürmeyi başarmıştır. Düşüncelerinin ve dünya görüşünün şekillenmesinde hem bizzat tanıştığı hem de eserlerini okuduğu ve araştırdığı birçok şahsiyetin önemli etkisi olmuştur. Bu arada Anadolu Türk tarihine damga vuran kahramanların da onun için özel bir konuma sahip olduğunu belirtmek gerekir. Bu çalışmada Topçu'yu etkileyen başlıca isimler arasında gösterilen Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Abdülaziz Bekkine, Mehmet Âkif Ersoy, Hüseyin Avni Ulaş, Henri Bergson ve Maurice Blondel ele alınacaktır. Bu isimlerin gerek karakterleri gerek ileri sürdükleri düşüncelerle Topçu'nun sosyal değişmeye yönelik yaklaşımı ve Anadolu Türk Milleti'ne yönelik olarak çizdiği toplum modelinin ortaya çıkmasına imkân tanıyacak sosyal değişmeler bakımından da önem arz ettiği düşünülmektedir.

2.4.1. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Etkisi

Anadolu coğrafyasına İslâmi, kültürel, felsefi ve birçok yönden katkılar sunan, zenginlik katan şahsiyetler Topçu için büyük önem arz etmektedir. Bu şahsiyetlerden biri de; Türk-İslâm düşünce geleneğinin kilometre taşlarından biri olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'dir. Nurettin Topçu'nun hareket felsefesi fikri üzerinden bir Mevlâna portresi çizdiği görülmektedir. Onun felsefi ve dini anlayışıyla vahdet-i vücud yaklaşımı üzerine yoğunlaşmıştır (Tosun, 2006: 204).

Topçu, özünden uzaklaştığını düşündüğü Türk toplumunun aslına dönmesi bakımından Mevlânâ'yı önemli bir etken olarak ele almaktadır. Ona göre skolastik düşüncenin hâkim

olduğu asırların ardından bu sefer de Batı taklitçiliği Türk toplumu için olumsuz etkiler meydana getirmiştir. O, bu hüsrân çukurundan kurtulmak için Mevlânâ'yı bir çıkış noktası olarak görmekte; Müslüman Türk âleminin tüm ruhunun onda bulunduğuna inanmaktadır. Topçu için Türk toplumuna ait felsefe ve güzel sanatlar Mevlânâ gibi bir kaynaktan çıkarılabilir. Hem bunların hem ilimlerin hem de ahlâkın kaynağı dindir. Mevlâna ise İslâm dininin gerçek ve içten anlayışının bulunduğu bir şahsiyettir. Yaşamın tüm alanlarında etkinliğini sürdüren büyük sermaye ve onu ortadan kaldırmak isteyen tarihi maddecilik anlayışı, maddeyi kutsallaştırmakta ve hayatın amacı yapmakta; insan ruhunun ve insanlığın celladı olmaktadır. İnsanlığı her yönden kuşatan bu karanlıktan aydınlığa çıkmanın yolu Mevlânâ'da bulunacaktır. Topçu milli kültürün beklenen kıvılcımlanmasında Mevlânâ'nın önderliğine ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir (Topçu, 2002a: 113-114).

Mevlânâ nefsin arzularının ve maddenin peşinde koşan insanların kendi kibirlerinin artmasına izin verdiklerini ve sonuçta hastalıklarının da arttığını söylemektedir. Neticede ya elde ettikleri güç onları köle haline getirir ya da zevklerini tatmin ederek gayelerine ulaşmak amacıyla kendilerini aşağılarlar. Bazı zevklerin bağımlısı olmak; istenmeyen boş alışkanlıkların gelişmesine sebep olur. Bu durumu ortaya çıkaran şeyin peşinde koşan insanlar kendilerini gittikçe başkalarından uzaklaştırırlar. Mevcut durumu devam ettirmek için önyargılı olurlar. Önyargıları bu duruma karşı çıkan insanları ve düşünceleri ortadan kaldırır (Arasteh, 2003: 77). Topçu da tam olarak Mevlânâ'nın üzerinde durduğu bu tehlikeye dikkat çekmekte ve bu tehlikenin önlenmesi için Mevlânâ'nın liderliğinin önemini vurgulamaktadır.

Türklerin Anadolu'yu yurt edinmesinin ardından her biri alanında eşsiz birer deha olan isimlerin 13.yüzyıldan itibaren Rönesans yapmak istediklerini belirten Topçu, Mevlânâ, Yunus Emre ve Mimar Sinan'ın kendi alanlarında bir çığır açtıklarını ifade eder. Ona göre eğer bu şahsiyetler kendilerinden sonra da takip edilebilseler ya da en azından dönemin genç dimağlarında aynı ölçüde iz bırakabilselerdi, Anadolu'da Rönesans Batı'dan belki bir ya da iki asır önce başlamış olacaktı (Topçu, 2017a: 100). Topçu bu görüşüyle yaşanabilecek bir sosyal değişimde gerek Mevlânâ'nın gerekse diğer önemli şahsiyetlerin etkili olabileceğine vurgu yapmaktadır.

Yenilenme ve yeniden doğma meselesi tıpkı Mevlânâ'da olduğu gibi Nurettin Topçu için de önemli bir aşamadır. Topçu, Mevlânâ'yı yenileşme mimarları arasında önemli bir yere

koymaktadır. O, İslâm'dan sonra yeni bir peygamber gelmemiş olsa da Allah tarafından peygamberin işini tamamlayan mücedditler gönderildiğini, Mevlânâ'nın ise onların en büyüklerinden birisi olduğu iddiasındadır (Topçu, 2002a: 152; Karaismailoğlu, 2006: 210). Bireyin kendisini güzel vasıflarla donatarak olgunlaşması, onun yenilenmesine ve dirilişine vesile olur. Bedenen ölüp ruhen dirilmek bunu ifade etmenin başka bir yoludur. Yenileşme ve diriliş klasik Anadolu kültürünün ve şiirinin en çok üzerinde durulan temalarından birisidir. Mevlânâ, meşhur eseri Mesnevi'nin hemen başında insanı köle haline getiren maddi değerlere ve dünya için çalışan akla karşı bir tavır alarak diriliş ve yenileşme yolunun ana kuralını açıklamaktadır. Dirilişi dileyenlereyse ürkütücü ve canlı örneklerle yol gösterir. Bahsettiği aşk tutkuları ve kibri ortadan kaldırır. İnsanı hürriyete kavuşturur. Bu aşk toplumun ve bireyin yenilenmesine ve dirilmesine vesile olacak bir iksirdir. Topçu da yenilenme ve dirilişte rol oynayacak hareket adamının daima ahlâk adamı ve kâmil insan olduğunu vurgulamaktadır (Karaismailoğlu, 2006: 210; Topçu, 2016a: 142).

Topçu, büyük vatanların büyük mezarların üstünde yükseldiğini söyler. Ona göre büyük ruhların sevildiği topraklarda sonsuzluk ağacı yeşerir. Bu nedenle büyük ölüleri bulunmayan milletler ebedi olamazlar. Toprağın bir ruha sahip olmadığı yerlerde insanın da hayatı yoktur. Vatan toprağına karışan büyük ruhlar, milletleri ebedi bir hale getiren ve mezarlarda ebediyetle kucak kucağına bir halde yatan peygamberler, filozoflar, Allah dostları, ahlakçılar ve sanatkârlardır. Anadolu'da bin yıllık geçmişin emaneti olan büyük mezarlar, ebedi ruhlarını milletin varlığıyla bir ettikçe ruhlara düşman olanların zehirli tesirleri milleti ortadan kaldıramayacaktır. Topçu için milleti yaşatan ve sonsuzluğa götüren büyük kervanın önünde Mevlânâ ve Yunus Emre yürümektedir (Topçu, 2002a: 115).

Mevlânâ bu dünyadaki yaşamın insan ruhunun ebediyen sürecek hayatında geçici bir merhale olduğunu söyler. Ahirete ait olan can, maddeye katıldıktan sonra ona alışır; onunla meşgul olarak aslını hatırlıdan çıkarırsa bu dünya onun için bir zindan halini alır. Kemali bulmaya, yeteneklerini göstermeye dermanı kalmaz. O nedenle ayaklarına bağlı olan maddi ağırlıkları atmak ve kendisini yine kendi elleriyle attığı zindandan çıkarmaktan başka çaresi yoktur. Mevlânâ'nın şiirlerinde yediği; maddi lezzetlerin büyüüne kapılmanın neden olduğu gaflettir (Mehr, 2012: 178). Mevlânâ'nın maddeyi ve dünyayı bir kenara iterek sonsuzluğa yönelen bu düşünceleri, Topçu'nun onu millet

ruhunu yoğuran ve milleti ebedi kılacak büyük ruhlardan birisi olarak göstermesinin önemli nedenlerinden birisi olarak gösterilebilir.

Antik Yunan filozofu Sokrates, Yunan Felsefesine sunduğu katkılar ve günümüze kadar ulaşan fikirleriyle düşünce tarihinde derin izler bırakmış önemli bir isimdir. Topçu, Mevlânâ ve Yunus Emre'nin Anadolu ruhunun uyanış döneminde bu ruha istikamet çizilmesi ve hikmetin ışıklarının gösterilmesi noktasındaki konumları bakımından Sokrates kadar büyük bir rol oynadıklarını söylemektedir. Onun bakımından her gün bir yabancı ruhu taklit eden zavallı bir konumda olunmasının nedeni de Mevlânâlar tarafından sunulan ruhun topluma tam anlamıyla sirayet etmemiş olmasıdır. Milli ruhun kılavuzu Mevlânâ, Türk felsefesinin üstadı olmalıdır (Topçu, 2002a: 115).

Nurettin Topçu'nun hastalığının iyice ağırlaştığı vefatına yakın bir dönemde de Mevlânâ'ya duyduğu hayranlığı sohbetlerinde dile getirdiği etrafında bulunan isimler tarafından ifade edilmektedir. Bu sohbetlerden birisine tanık olan isimlerden Dursun Özer (1992: 197-198), hasta yatağında yattığı ve konuşmakta zorlandığı bir dönemde ziyaret ettikleri Topçu'nun Batı'dayken tanıdığı meşhur insanların Mevlânâ'nın yanında daima küçüldüğünü vurguladığını; hastalığında gördüğü bir rüyada kendisinin, babasının ve Mevlânâ'nın birlikte göklere doğru uçtuklarını gördüğünü ve bir yere gelince “sen buraya kadar” diyerek ortadan kaybolduklarını söylediğini aktarmaktadır. Nurettin Topçu ve babası Mevlânâ gibi 66 yaşında vefat etmiştir.

2.4.2. Abdülaziz Bekkine'nin Etkisi

Tataristan'ın başkenti Kazan'dan İstanbul'a göç eden bir ailenin çocuğu olan Bekkine, 1895 yılında İstanbul'un Mercan semtinde dünyaya gelir. Babası Hâlis Efendi tüccardır. Beyazıt Kaptanpaşa Camii İmamı Halil Efendi'den din ve Arapça dersleri alır. Ardından Dârü'ttedris Mektebi'ne gider ve buradan mezun olur. 15 yaşındayken ailesiyle birlikte Kazan'a gider ve öğrenimine bir müddet orada devam eder. Oradan Buhara'ya geçerek dönemin ünlü âlimlerinden dini ilimler öğrenir. Babasının vefatı üzerine tekrar Kazan'a döner. 1917 Bolşevik İhtilali'nin ardından on altı kardeşiyle birlikte İstanbul'a gelmek üzere yola koyulur. Bir müddet Bakü'de kaldıktan sonra 1921 yılında İstanbul'a gelir. Beyazıt Medresesi'nde öğrenim hayatına devam eder. Burada medrese arkadaşı Mehmet Zahit Kotku Efendi ile birlikte Nakşibendî-Hâlidî Şeyhi Ahmet Ziyaeddin Gümüşhânevî'den hilafet icazetnamesi alan Tekirdağlı Şeyh Mustafa Feyzi Efendi'ye intisap eder. Bu zatın gözetiminde sürdürdüğü tasavvuf eğitimi tamamlayarak icazet

alır. Şeyhinin vefatından sonra uzun bir dönem Serezli Hasib Efendi'nin ilminden faydalanır.

İrşad iznini almasının ardından imamlık görevine başlar. Beykoz ve Aksaray'da iki camide imamlık yapar. Yazıcı Baba ve Kefevî camilerinde görev yaptıktan sonra Zeyrek'teki Çivicizâde Ümmü Gülsüm Camii'ne atanır. Bu camide on üç yıl görev yapar. İkinci defa gittiği hacdan döndükten sonra hastalanarak 2 Kasım 1952'de vefat eder. Fatih Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından Edirnekapı Sakızağacı Şehitliği'ne defnedilir. Vefatının ardından irşad faaliyeti Mehmet Zahit Kotku Efendi tarafından sürdürülür (Azamat, 1992: 365).

Avrupa'daki eğitiminin ardından kafasında bazı felsefî şüphelerle 1934 yılında Türkiye'ye dönen Topçu, tasavvufî düşünce sistemini yakından tanımak ister. Kader ise onun karşısına mürşid olarak Hasib Efendi'yi ve Abdülaziz Bekkine'yi çıkarır. Nurettin Topçu'nun çocukluk arkadaşlarından Sırrı Tüzeer Topçu'nun kötümser olduğunu ve hocalara çok kızdığını söyler. Bunun üzerine kendisine tüm hocaların aynı olmadığını, babasının ve Şeyh efendilerin de hoca olduğunu, onu bir hocaya götüreceğini ve kafasındaki soru işaretlerinin cevabını bulacağını ifade eder. Bunun üzerine Topçu'yu Abdülaziz Bekkine'nin yanına götürür. Zeyrek'teki Çivicizade Camii'ne gelirler. Namazın ardından Bekkine'nin evine geçerler. Hep birlikte yemek yedikten sonra çay eşliğinde sohbet başlar. Abdülaziz Bekkine Topçu'ya tahsil hayatına ilişkin sorular sorar. Felsefe mevzuna girerler. Gece 3'e kadar konuşurlar. Kalktıklarındaysa Bekkine Topçu'ya kapısının her zaman açık olduğunu; ne zaman isterse gelebileceğini söyler. Tüzeer Abdülaziz Efendi'nin o geceki sohbette Topçu'nun kafasındaki şüpheleri söküp attığını; onun ilmi, zekâsı ve anlayışıyla Topçu'nun bir gecede bambaşka birisi olduğunu vurgular. Topçu o buluşmadan sonra bir daha Abdülaziz Bekkine'yi hiç bırakmamıştır (Kara, 1992: 23; Tüzeer, 1992: 179-180).

Abdülaziz Bekkine ve Nurettin Topçu arasındaki ilişki sohbet temelli bir dostluk olarak görülebilir. Sufilerin öne çıkan özelliklerinden birisi sohbet ehli olmalarıdır. Abdülaziz Bekkine bunun güzel örneklerinden birisidir. Sohbet sırasında her türlü soruya açık olduğu gibi, sohbetlerinde her görüşten insanın yer alması da mümkündür. Hitabetiyle yaşlı genç, eğitilmiş eğitimsiz her türlü insana dokunabilecek yeteneğe sahiptir. Sabahlara kadar devam eden sohbetlerinden söz edilir. Nurettin Topçu da daha ilk ziyaretten itibaren bu etkili sohbetlerin cazibesine kapılanlar arasındadır (Günaydın, 2006: 92-93).

Din adamlarının gösterişsiz ve iddiasız olması gerektiğini; dini hayatın ancak böyle din adamlarıyla yaşayıp gelişeceğini belirten Topçu, Bekkine'nin sohbetlerinin yanı sıra insanlık yönünden de etkilenmiştir. Işık (1992: 175), Topçu'nun Abdülaziz Bekkine'den söz ederken duygulandığını aktarmaktadır. İmamlık vazifesinden aldığı maaşı doğrudan fakir fukaraya dağıtması ve evini eşinin el emeğiyle yaptığı çorapların parasıyla idame ettirmeye çalışması Topçu'da onun gerçek bir din adamı olduğu kanaatini hâkim kılmıştır. Topçu eğer Abdülaziz Efendi'yi tanımasa, Hz. Muhammed'i anlayamayacağını ifade etmiştir.

Abdülaziz Bekkine ile tanışması Topçu'nun hayatındaki dönüm noktalarından birisi olarak gösterilebilir. Hareket'in sadece bir yayın faaliyeti ve herhangi bir toplantı yeri değil de modern bir dergâh ve bir eğitim ekolü haline gelmesinde Topçu'nun sahip olduğu özelliklerin yanı sıra Bekkine ve Topçu arasında gerçekleşen sohbetlerin de önemli bir etkide bulunduğu düşünülebilir. Topçu'nun çevresi tarafından çağdaş bir mistik olarak tanınması, Hareket toplantılarına katılanların sohbetten ve oradaki arkadaşlık ortamından keyif almaları ve evine gelen misafirlere terliklerini uzatıp çaylarını dağıtarak bizzat hizmette bulunması ona Abdülaziz Bekkine ile gerçekleştirdiği görüşmelerden kalan birikimler olarak ifade edilebilir. Ayrıca maddi dünyaya ve maddi zenginliğe karşı mesafeli yaklaşım, sade bir yaşam, ahlâki ve ruhsal değerleri ön planda tutmak şeklinde özetlenebilecek tasavvufi yaşantıyı daha yakından gözlemleme imkânına sahip olmuş olabilir (Birinci, 2006: 434; Mollaer, 2009a: 51).

Topçu'nun kaleme aldığı hikâyelerden oluşan *Taşralı* kitabında Abdülaziz Bekkine'nin vefatının ardından yazdığı “Yıldırım'ın Huzurunda” başlıklı bir hikâyeye yer almaktadır. Topçu bu hikâyesine ruhların önünde yürüyen büyük varlık olarak tanıttığı Bekkine'yi kaybettiğini; acısının zaman ve kaderin kollarıyla kucaklanamayacak kadar fazla olduğunu belirterek başlar. Peygamberce sakalın üstünde sonsuzluğa kolayca dalan mavi gözlerin kapanmasıyla kendisinin sahipsiz kaldığını söyler (Topçu, 2006b: 243). Çevresindeki isimlerin aktardığı anekdotlar, Topçu'nun Bekkine'nin vefatından sonra da ona olan bağlılığının devam ettiğini ve gerçekleştirdiği sohbetlerde sık sık ondan bahsettiğini göstermektedir.

2.4.3. Mehmet Âkif Ersoy'un Etkisi

Türk edebiyatının güçlü isimlerinden Mehmet Âkif Ersoy, Topçu'nun hayran olduğu şahsiyetlerden bir başkasıdır. Topçu onu kişiliği, sanatı, idealizmi, felsefesi, özgürlük anlayışı ve isyanı gibi başlıklarda ele almaktadır. Yunus Emre'yi olduğu gibi onu da “büyük yalnız” olarak tanımlar. Âkif'in gözünde tek cemaatin İslâm cemaati olduğunu, tüm varlığını şiirle ifade eden büyük bir kurtarıcı olduğunu söyler. Yedi ciltlik *Safahat* isimli eserini yanardağa benzeyen iç dünyasının bir macerası; büyük bir ruhun romanı olarak betimler. Âkif'in milletin kurtuluşunda görevli olduğunu ve sanatının kaynağının Kuran-ı Kerim olduğunu vurgular. İslâmcı görüşünün temellerini açıklarken milliyetçiliğini öne çıkararak Türk'ün Müslümanlıktan, milliyetçiliğin ise İslâm'dan ayrı tutulamayacağını Türk toplumuna öğretmenin Âkif olduğunu belirtir (Topçu, 1998a: 41; Tosun, 2006: 207-208).

Âkif sevgisi ve hayranlığı Topçu'da küçük yaşlarda başlamıştır. Buna vesile olan mektepteki Türkçe ve İmla öğretmeni Nafiz Bey'dir. İlerleyen yaşlarında eserlerini okuyup, gösterdiği mücadeleyi ve şahsiyetini araştırdıkça daha çok tanımış ve benimsemiştir (Doğan, 2006: 215; Kara, 2009: 13).

Çıkardığı Hareket Dergisi'nde kaleme aldığı “Mehmet Âkif” başlıklı yazısında Âkif'in istibdat yıllarında, özgürlüğün ilanında ve meşrutiyet döneminde tıpkı kahramanlar gibi iman ve isyanla dolu olan ruhunu toplumdaki bireylerin hayatı ve ruhları içinde yaşattığını söyler. Topçu için Âkif'in nefsinin kurtuluşu dışında nefesine bağlı bir davası bulunmamakta; ruhuna esenlik dilemektedir. Fakat içinde yaşadığı cemiyet, ruhuna işkence etmek ve her taraftan ona azap etmek için hazırlanmış gibidir. Âkif, Türk milletin edebiyat ve şiir tarihinde, çilelerinin tarihinde, vicdan ve vatanseverlik tarihinde kahraman rolündedir (Topçu, 1943a: 271-272).

Âkif'in milli sanatkâr ve milliyetçi olmadığı konusunda eleştirildiğini belirten ve onun milliyetçi olduğunu hiçbir zaman için iddia etmediğinin altını çizen Topçu, “Hangi milliyetçi Türk milletine onun kadar hizmet etmiştir?” diye sorar. Millete ruh ve imanla kendisini bağlayarak, şiiriyle olduğu gibi ortaya koyduğu iradesiyle de çıkarsız ve riyasız bir şekilde en büyük hizmeti yapanların Âkifler ve Âkif gibi ismi unutulmuş olanlar olduğunu ifade eder (Topçu, 1943a: 271-272).

Âkif'i ön plana çıkartan özellikleri sıralayan Topçu, onun milletin mütevazı kesimindeki insanlar nasıl yaşıyorsa öyle yaşadığını, kendisini mürşit olarak göstermediğini ve yalancı peygamber rolü oynamadığını söyler. Topçu için Âkif; üst düzey makamlara ulaşma tutkusuyla oy kullanmayı alışkanlık haline getirmiş ellerin pisliğine bulaşmadan dergâhta bulunan sakin köşesinden, “Allah’a dayanın, çalışmaya sarılın ve hikmete ram olun. Yol budur. Başka bir çıkar yol bilmiyorum” diyerek gelecek nesillere takip edecekleri yolu göstermiştir. Onun asıl büyüklüğününse insanlığında, erdemli duruşunda ve vatansever kahramanlığında olduğunu vurgulamıştır. Yaşadığı dönemde kaybolmaya yüz tutan büyük insan karakterine hayat vermiştir. Hiçbir kötü işe uşak ve köle olmadan, büyüklük dilenmeden yaşamının başından sonuna kadar kalbini her şeyin üstünde tutmuştur (Topçu, 1943a: 273).

Topçu, en büyük adam ve kahraman olarak adlandırılacak ahlâki şahsiyet sahibinin hayatının başından sonuna kadar aynı kanaate, aynı iradeye ve aynı imana sahip olmak; kuvvet ve üstünlük tarafında bulunmamak gibi özelliklere sahip olması gerektiğini söyler. Karakteriz, imansız, ahlâksız adam her döneme ve her yere uyan adamdır. Âkif milletin varlığında ilahi bir esinti olan ruhuna sahip olduktan sonra biçimlenmiş, iradesinde bulunan birlik inancının açtığı yolda ilerlemiş ve şiirine yansıttığı coşkuyu siyasi yaşantısında da daima hak zümresiyle bir arada kalarak yaşatmıştır. Ne din, ne parti, ne de düşüncelerini değiştirmemiştir. Kahramanın iki karakterini taşıyan bu izler Namık Kemal’de ve sahip olduğu dindar ruhla sessizliğin içten yankılarını tercih eden Âkif’te bulunmaktadır. O, karakter ve ruh kahramanıdır (Topçu, 1943a: 273-274).

Nurettin Topçu, daima heyecanlı geçtiğini söylediği Âkif’in hayatını, yedi ciltlik Safahat isimli eseri üzerinden üç devreye ayırmıştır. Birinci ve ikinci Safahat devresi Âkif’in milliyet davasına girdiği dönemdir. Bu ideal onda her zaman var olmuştur. Safahatın üç, dört, beş ve altıncı kitaplarında sanat idealine daha çok bağlandığı görülmektedir. Yedinci kitapta ise çok tesirli mistik parçalar yer almaktadır. Safahat’ın başından sonuna kadar Âkif’in büyük millet ideali görünmektedir. Üçüncü Safahat’ta şairliğinin yurtseverliğinin sesi haline geldiği söylenebilir. Yedinci eserindeyse vatan ve özgürlük aşığı yönü, büyük şairliği ve mistik yönü ön plana çıkmaktadır (Topçu, 1947b: 8).

Tüm büyük adamların toplumun çilelerini omuzladıklarını belirten Topçu’ya göre, Âkif’te büyük bir aşkla bağlı olduğu milletin hayatında çilenin kaynaklarını aramıştır. Ona göre Safahat’ın ilk iki kitabında milletin her alandaki sefaletlerinin yanında Âkif

bulunmaktadır. Toplumun yaşantısı onun ruhuna yöneldiği hareket noktasını oluşturmuş; bu hayatı merdiven olarak kullanarak her basamakta nefesine ve içindeki aydınlıkta bulduğu Allah'a yükselmiştir. Türk milletinin yaşantısı ve geleceğine yönelik endişelerini sonuna dek korumuştur. Bütün hayatı boyunca idealist bir milliyetçi olarak yaşamıştır. Arnavut göçmeni olduğu için Âkif'in Türklüğünden şüphe edenler onun sahip olduğu ruh ve ahlâk idealinin biyolojik gerçekliğe bağlı bir artığı ortadan kaldırdığını anlayamamışlardır. O kendisini hiçbir zaman Türk milletine yabancı hissetmemiştir (Topçu, 1947b: 8-9). Safahat'ın altıncı kitabı Âsım, Türk milliyetçiliğinin şiirde vücut bulan harika romanıdır. I. Dünya Savaşı'nı yaşamış olan Âkif, Anadolu çocuğunu cephede tanımıştır. Anadoluculuk davasının temelleri de bu kitapta yer almaktadır (Topçu, 1998a: 40). Onun ulaştığı samimi mistisizm; ruhunun derinliklerinde en başından beri kuvve halinde bulunmaktadır. Âkif'in hem vatanseverliğinin, hem sanatkârlığının, hem de milliyetçilikte ve sanatta yansıttığı içtenliğin ve şiddetin sırrı mistisizmde aranmalıdır (Topçu, 1947b: 11).

Topçu, Âkif'in yakın arkadaşı Hasan Basri Çantay tarafından yazılan *Âkifname* isimli eserin takdim kısmını kaleme almıştır. Takdimde Âkif'in Türk edebiyat ve sanat tarihindeki yerine değinmiştir. Topçu için Âkif sadece yirminci yüzyılın değil, Anadolu'da başlayan dokuz yüz yıllık Türk tarihinin en tepelerde yer alan şairidir. Mazisi derin bir tarihin türbedarıdır. Sanatın bireyden Allah'a, ferdi aşklardan ilahi aşka, birden bütününe sevgisine doğru uzanan yolunun davasında; Mevlânâların ve Yunusların önderlik ettiği kervanda yarışan şahsiyetler; mimari de Sinan, söz sanatındaysa Fuzuli ve Âkif'tir. Zirve edebiyatı dini sanattır. Bunun önünü açan isim Âkif'tir. Bu noktaya ulaşmak büyük ruh kuvveti gerektirmektedir (Topçu, 1966: 9).

Topçu'nun Türk edebiyat tarihindeki hiçbir şairi ve yazarı Âkif kadar önemsemediği söylenebilir. Onu eserleriyle değerlendirirken kişiliğiyle de yüceltmıştır. Mehmet Âkif isimli kitabında onunla ilgili olarak, içinde bulunduğu neslin ruhunun doktoru, sefaletlerin anlatıcısı, veli ruhu taşıyan bir kılavuz, gönüllerin sultanı, büyük kurtarıcı, iman ve isyan abidesi, öğretmen, İslâmî disiplinci ve Türk milletinin Sadi'si nitelendirmelerini kullanmıştır. Onda izini sürdüğü ideal insanın birçok özelliklerini görmüştür. Sanatkârlığının yanı sıra şahsiyeti, milletin acılarını dile getirmesi, bu acılar üzerinden daha üst seviyelere yükselmesi, kuvvet karşısında hiçbir zaman eğilip bükülmemesi ve isyan ahlâkı örnekliği göstermesi gibi yönleriyle Topçu'yu etkilemiştir

(Doğan, 2006: 218-219). Küçük yaşlarından itibaren Âkif'in şiirlerini okumaya ve ezberlemeye başlayan Topçu'nun onun eserlerindeki ahlâk vurgusundan etkilendiği ve bu durumun ilerleyen dönemlerde ahlâk konusuna verdiği önemin altyapısını oluşturan etkenlerden birisi olduğu düşünülebilir.

2.4.4. Hüseyin Avni Ulaş'ın Etkisi

1887 yılında Erzurum'un Kümbet köyünde dünyaya gözlerini açan Hüseyin Avni Ulaş, ilk eğitimini Erzurum'da tamamlamış; daha sonra hukuk okumak için İstanbul'a gelmiştir. Eğitim hayatının ardından siyasete atılarak son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında yer almış, Kafkas cephesinde sivil milis olarak savaşa katılmıştır. Milli Mücadele'nin başlamasının ardından Erzurum ve Sivas kongrelerinde yer alarak Anadolu Hareketi'nin ileri gelenlerinden birisi olmuştur. Taşra kökenli olması onu ayıran önemli özelliklerdendir. Ayrıca asker sivil bürokrasi geleneğinden farklı olarak sivil bir eğitime ve hayatla mücadele tecrübesine sahiptir. I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Erzurum Milletvekili olarak görev yapmıştır. Vekillik yıllarında Milli Mücadele, saltanatın kaldırılması ve millet iradesinin tesis edilmesi gibi konularda ön saflarda yer almıştır. Yönetimin zaman içerisinde bazı konularda otoriter hamlelerde bulunmasına şiddetli bir şekilde karşı çıkmış, bunlara engel olmaya çalışmıştır (Çolak, 1997: 95).

Meclisteki muhalif grubun önderi olan Hüseyin Avni Ulaş, aynı zamanda Nurettin Topçu'nun hemşehrisi ve baba dostudur. Çemberlitaş'taki evlerine sık sık gidip gelmektedir. Topçu henüz küçük yaşlarından itibaren Ulaş'ın düşünce dünyası, tavırları ve hitabet yeteneğinden etkilenmiştir. Hatta oturma odalarındaki konsolun üzerinde Mehmet Âkif'in fotoğrafı bulunurken, tam karşındaysa Hüseyin Avni'nin fotoğrafı bulunmaktadır. Avrupa'daki eğitimini tamamlayıp yurda dönmesinin ardından Hüseyin Avni Ulaş'ın üvey kızı Fethiye Hanım'la iki yıl sürecek bir evlilik yapmıştır (Mollaer, 2009a: 29; Kara, 2016: 10).

Hüseyin Avni'nin meclis içerisinde aktif bir şekilde rol alması ve tespit ettiği haksızlıklar karşısında susmak yerine tepkisi göstermesi Topçu'nun da üzerinde durduğu yönlerindendir. Topçu için Hüseyin Avni'nin mecliste üç yıl boyunca süren milletvekilliği dünya demokrasi ve hitabet tarihine geçecek kadar etkileyicidir. Onun vicdanı memleketinin yaşantısından aldığı sınırsız ilhamlarla kaynaşmaktadır. Şöhret severlerin, hayatını sarayın emrinde çalışmakla geçirenlerin ve yüksek rütbelilerin

karşısında cesurca köylü olduğunu ve bütün kimliğini köyden aldığını haykırabilmektedir. Topçu, meclisin kuruluşundan bir süre sonra kişisel çıkarlarla vatanseverlik ve vatana bağlılığın karşı karşıya geldiğini söylemektedir. Ona göre Hüseyin Avni diktatörlük emellerini kısa süre içerisinde keşfederek bu cephenin karşısına vatan aşkı, namus ve cesaretle dikilmiştir. Milletın varlığına kalkan olmuştur. Onun bulunduğı meclis milletin tamamının selameti ve özgürlüğe kavuşması hedefinin dışında hiçbir kesimin çıkarlarının yer alamayacağı bir meclistir. Bu yönüyle Amerika ve Avrupa'nın demokratik olarak gösterilen meclislerinden çok daha farklı ve çok daha ileri seviyededir. Mustafa Kemal Paşa meclisin akıl ve ustalık yönünü, o ise tutku ve heyecan yönünü temsil etmektedir. Milletvekilleri Mustafa Kemal Paşa'nın kendileri üzerindeki otoritesini, Hüseyin Avni'nin ise kalplerindeki hükümdarlığını hissetmektedirler (Topçu, 1948d: 3-4).

Topçu, demokrasinin aydınlığının ilk olarak 1789 yılında Fransa meclisinde göz kamaştırdığını söyler. Bu meclisten sonra dünya üzerinde çeşitli yerlerde kurulan hiçbir meclis oradaki özgürlük aşkını ve imanını yaşatamamıştır. Ona göre yıllar sonra 1920 yılında Ankara'da toplanan ve Milli Mücadele'yi sürdüren I. Türkiye Büyük Millet Meclisi, demokrasinin bu göz kamaştırıcı aydınlığının tekrar görüldüğü yerdir. Bu meclisin Mirebeau ve Danton'u Hüseyin Avni'dir. Onun heyecanı, gür ve ahenkli sesi Fransız İhtilâli'nin bu hatiplerini andırmaktadır (Topçu, 2001: 25).

Hüseyin Avni'deki büyüklüğün insanlığa verdiği büyük değerde görüldüğünü ifade eden Topçu, onun insanlığa insan üzeri bir imanla inanmakta olduğunu vurgular. Topçu için Hüseyin Avni'nin demokrasi tutkusunun ve siyaset bilmemesinin altında yatan sır insanlığa bu denli inanıyor olmasıdır. Peygamberler de tıpkı onun gibi insanlığa inanmışlardır. Hüseyin Avni'yi diğer insanlardan ayıran iman, ıstırap çekmesine neden olmaktadır. Çünkü insanın alçalışına anlam verememekte, ibadetlerin dahi hile amacıyla yapıldığını gördükçe kahrolmaktadır. Topçu'ya göre hayatının başından sonuna kadar her türlü acıyı tadan Hüseyin Avni, ıstırapı mertlikle ve umursamaz bir şekilde karşılamış ve onu ibadet olarak görmüştür. Menfaatlerini her şeyin önüne koyan ve sadece bunlara tapan, sarıkla cübbeyi ya da modern âlim görünüşünü imansızlıklarının sermayesi yapan hocalardan ve sözde aydınlardan çektiğı ıstıraplar hayatı boyunca şahsi sıkıntılarının önünde yer almıştır. Hüseyin Avni için Türk milletin başında iki musibet bulunmaktadır. Bunlar hocalarla Avrupa tecrübesi edinmiş aydınlardır. Arada ise

bunların uşakları yer almaktadır. Milleti, dini ve bunlarla birlikte yükselerek asırlara uzanan saltanatı hocaların içeriden yıktığını; her gün daha da gerilemeye ve Batı'ya boyun eğmeye sebep olanların Avrupa'da tahsil görmüş aydınlar olduğunu ileri sürmektedir. Milletin başına bunlardan büyük belâ, insanın başına ise paradan büyük düşman olamayacağını ifade eder (Topçu, 1949b: 3-4).

Nurettin Topçu, Hüseyin Avni'nin insanlarda aradığı niteliklerin karakter ve kanaat sahibi olmak olduğunu söyler. Yüksek makamlara sahip olmak insan için bir kuvvet göstergesi değildir. Topçu'ya göre Hüseyin Avni için kuvvet ruhtur. Bu nedenle o şekil ve kıyafette değil, milletin ruhunda inkılâp yapılmasını savunmaktadır. Milletin enerjisinin böyle alanlarda heba edilmesine tahammülü yoktur. Milli Mücadele dönemini yansıtan Kuvâ-yı Milliye ruhunun millette devamlı hale gelmesini arzulamakta, millet davasının ahlâk ve adalet davası olduğuna inanmaktadır. Milletin emeklerinin, geçmişinin ve vicdanın kazanılacak bir zaferin coşkusu, iddiaları ya da arzularıyla sömürülmesi en büyük korkularındandır. Nice fedakârlıklar ve zorluklarla yeniden ayağa kaldırılan şanlı geçmişin inkılâp adı altında kendisine yabancı milletleri benimseyen, başkalarının sırtından geçinen acımasız bir zümrenin ayaklarının altında ezilmesinden; Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim ve daha nicelerinin yurdunda onların ruhlarının çekiştirilmesinden endişe duymaktadır. Gelecek nesillerin Milli Mücadele'yi nihayete erdirdik diyerek heyecanını kaybetme ihtimali onu ürkütmektedir. Onun için gerçek ibadet; millete şuur ve ruh vermektir (Topçu, 2001: 41). Nurettin Topçu sosyal değişme süreciyle ilgili olarak Hüseyin Avni'nin taşıdığı endişelere benzer endişeler taşımakta ve çeşitli değerlendirmelerde bulunmaktadır. Topçu'nun bu anlamdaki düşüncelerinin şekillenmesinde Hüseyin Avni'nin hayatının ve aktardığı fikirlerin de etkisinin olduğu söylenebilir.

Hareket Dergisi'nde kaleme aldığı yazılardan birisinde Hüseyin Avni'nin hayatı boyunca iki varlık halinde görüldüğünü anlatan Topçu, bunlardan birinde nefesine ait olan olayların içinde ve bireysel dünyasında kahkahalarla süslenen sonsuz bir neşenin, alaycı ve şakayı her zaman seven bir karakterin ve pürneşe bir insanın bulunduğunu söyler. Diğerinde ise mukaddes davanın bir adamı olarak sahip olduğu idealler dünyasında haşin ve acı çeken bir kişilik, sonsuz ve karanlık bir âlem, yanına kolayca yaklaşılamayacak bir ruh, bir büyüklük, bir zirve ve ağır bir varlık bulunduğunu belirtir. Topçu'ya göre Hüseyin Avni, tüm samimi fikirlerin mutlaka hareket haline geleceğine inanmaktadır. Düşüncelerini

eylem haline getiremeyenlere kızmakta, böylesi bir samimiyetsizlikten hoşlanmamaktadır. Düşünce denilen kutsal cevherin insanın en uç noktalarına kadar tüm benliğini sürüklediği kanaatini taşımaktadır. Dinde, isyanda, ahlâkta hatta küfürde bile içten gelen bir heyecan bulan; bu heyecanı coşkusu içerisinde yanan bir özgürlük ve millet mistiği olan Hüseyin Avni, imanının kaynağını Erzurumlu İbrahim Hakkı hazretlerinin toprağından almakta; daha sonra ise kendisini Ankara’da Hacı Bayram Veli’nin ruhaniyetine bırakmaktadır (Topçu, 1948d: 4-5). Avrupa’da okuduğu yıllarda hareket felsefesini benimsemeye başlayan Topçu, Hüseyin Avni’de de bu felsefesinin izlerinin bulunduğunu ifade etmektedir. Onun fikirlerinin kuvvetine vurgu yaparak mistik yönünün bundaki etkisinden bahsetmektedir. Topçu’nun Hüseyin Avni’ye ilişkin çizdiği çerçeveye geniş bir açıdan bakıldığında birçok noktada kesişen özelliklere sahip oldukları söylenebilir.

2.4.5. Henri Bergson’un Etkisi

Musevî ve yabancı bir ailenin çocuğı olarak 1859 yılında Paris’te dünyaya gelen Bergson, Condorcet Lisesi’nde iyi bir öğrenim hayatını geçirir. 1877 yılında gerçekleştirilen retorik yarışmasında onur derecesine layık görülür. O dönemlerde dahi geniş bir hayal gücüne ve orijinal fikirlere sahiptir. Immanuel Kant ve Alman düşünürlerinden ziyade John Stuart Mill ve Herbert Spencer üzerine eğilir. Şairane bir ruhu, simgesel hayalleri, mecazlar ve teşbihlerle bezeli ince bir üslubu vardır. İnsan zihnini çözümleme noktasında gösterdiği başarılı titizliği felsefesine mistik ve estetik bir renk vermiştir. Soyut ve bir sanatçı hassasiyetiyle düşünmeye alışık olmayanlar onun anlaşılması zor bir filozof olduğu kanaatine varmışlardır. 1927 yılında Nobel Ödülü’nü⁷ alan Bergson, 1941 yılında hayatını kaybetmiştir (Sena, 1974: 213-214).

Nurettin Topçu’nun dervişliği Fransa’da doktora yaptığı yıllarda filizlenmiştir. Aldığı felsefe ve psikoloji eğitimi ve diyalog kurduğu şahsiyetler onun içinde bulunan derviş yönünü yavaş yavaş gün yüzüne çıkarmıştır. Tanıştığı mistiklerden olan filozof Bergson, dini statik din ve dinamik din olmak üzere ikiye ayırır. Statik din bütün yönleriyle zekâ altı bir dindir. Kapalı toplumlarda yaşatılır ve sürdürülür. Dinamik din ise zekâ üstü niteliğe sahiptir. Açık toplumlarda görülür. İnsanı toplumdan ayırarak insanlığa bağlar (Elibol, 1991: 68; Kara, 1992: 22).

⁷ Bu ödölü edebiyat dalında kazanmıştır.

Bergson felsefesi akla düşman ve akla ters bir felsefe değildir. Aklı aşan bir felsefedir. Aklı kullanarak ama bir yandan da onu aşarak hakikati bulmaksa Bergson'a göre esas kuvvettir. Gerçek kuvvet madde kuvveti değil, hiçbir maddi karşılıkla ölçülemeyen mana kuvvetidir (Bayraktar, 1998: 67).

Bergson'un meşhur sezgi kavramı mistik sezgi şeklinde de ele alınmaktadır. Çünkü Bergson, sezginin daha ileri götürülmesi durumunda mistisizm ile karşılaşılacağını söyler. Sevmeye ve seilmeye yönelen varlıklar, yaratıcı enerji kendisini aşkla ortaya koyduğu esnada mistik sezgi tarafından varoluşa davet edilir. Varoluşa yönelen insanlar yaratıcı gücün farkına vararak maddeciliği mağlup etmiş ve tanrıya ulaşmayı başarmışlardır. İşte bu insanlar diğer insanların üzerinde ilerleyebilecekleri bir yol açan mistiklerdir. Böylelikle filozoflara hayatın nereden geldiğini ve nereye gittiğini gösterirler. Bergson sezgi kavramını mistiklerden aldığını ifade eder. Mistisizm önce yaratıcıyı, sonra kâinatı, en sonunda ise insanı anlamayı sağlamıştır. Bu sayede mistikler, gerek filozoflara gerekse topluma sezginin ortaya çıkardığı ruhsal dinamizmi ve gerçek düşünceyi kazandırır.

Bergson'da sezgi metafizikle iç içe geçmiş bir vaziyettir. Ona göre ilim ve metafizikteki büyük buluşların çoğunluğu sezgiden doğmuştur. Sezgi felsefeyle birlikte metafiziğe anlaşma temeli de hazırlar. Her ikisi bir araya geldiğindeyse metafizik sezgi ortaya çıkar. Belirli aşamaların ardından gerçekleşen metafizik sezgi; bir objeyi bütünlüğünde, somutluğunda ve hareketliliğinde bireye kavratacak olan sezgidir. Bergson hem metafiziği hem bilimi hem de mistisizmi felsefesiyle uzlaştırdığı kanaatindedir. Pozitivizm metafiziği reddederken, Bergson bilim ve metafiziğin uzlaşabileceğini ileri sürmektedir (Eroğlu, 2012: 97).

İdealist-ruhçu felsefe geleneği çizgisinde olan Topçu, pozitivizmi ve pozitivist sosyolojiyi modern bir sofizm olarak görür. Onun açısından bozulmuş olmak birlikten sapma durumu ve çoğalmışlıktır. Pozitif bilimlerin gerçeğin bilgisini çokluğu bünyesinde bulunduran olgular dünyasında aramaları beyhudedir. Çünkü gerçeğin bilgisi birdir. Bu birin dışında bulunanların kökü olmamakla birlikte insanı yanıltma ve insanlıktan uzaklaştırma gibi yönleri bulunmaktadır. İnsanlar gerçeğin parçasıdır. Kaderleri kendilerini kuşatan gerçeğin içerisinde yer almaktadır. Felsefi düşünce ile ulaşılabilir bilgiyi bir kenara atan insanlar, kendi ürettikleri sahte bilgilerle asıllarını ve köklerini reddederek sonu gelmeyen çatışmalara ve savaşlara tutuşmaktadır. Bergson'un

epistemoloji yaklaşımını benimseyen Topçu için varlığı parçalayan bilgi insanı gerçeğe götüremez. Gerçeğin bilgisi sadece içe dönük mistik bir düşünüşle kavranabilir. Topçu, metafizik bilgiyi aynı Bergson'da olduğu gibi pozitif bilginin eleştirileri üzerine inşa eder. Topçu için metafizik aklın evrene açılması onu bir bütün olarak kavrama çabası anlamını taşımaktadır. Evrene ilişkin olayları ilmin çeşitli alanları tarafından incelenecek şekilde gruplara ayırmak sıkıntılara neden olmaktadır. Çünkü bütünün karakterini parçalarda bulmak zordur. Evrenin oluşumundaki hayat ve tamamında bulunan ruhun ortadan kalkmasıyla elde sadece cansız parçalar kalmaktadır. İlim bu nedenle cansız parçaları incelemektedir. İşte bu yüzden metafiziğin ortadan kalkması aklın iflası anlamını taşımaktadır. Metafizik olmadan yaşamak akli ortadan kaldırarak yalnızca duyularla bir yaşam sürdürmeye razı olmak demektir (Öğün, 1992: 58-59; Topçu, 2016a: 57).

Topçu, Bergson'un tam deney adını verdiği psikolojik deneyde; insan hareketlerinin yardımcısı olan ilimlerden elde edilen tüm sonuçları eriterek birleştirdiğini ve onları uzaya ait simgesel bilgiler olmaktan çıkardığını söyler. Yani insanın psikolojik varlığı, dışardan gelen simgesel unsurları ya da şematik hayalleri kendinden geçirerek yaklaştıran bi nevi bir prizma oluşturur. Böylelikle psikolojik veya içsel deney, insan benliğine yaklaştırılan gerçeklikle benlik arasındaki ikilik durumunun yok olmasıdır. Psikolojik gerçeklik kendi saflığı içinde dış dünyaya sempatik bir yaklaşımın neticesinde onun mutlak bilgisini ortaya çıkarır. Yani psikoloji, metafizikle sonuçlanır (Topçu, 2002b: 54-55).

Topçu, Platon'dan Charles Darwin'e kadar felsefenin ve ilimlerin ana meselelerinde gerek eleştiri gerekse takdir amacıyla görüşler ileri süren Bergson'un metafizik dünyasında birbirinden çok farklı düşünüş ve duyuş stillerini benimsemeye çalışarak, ayrıca modern fizik ve biyolojinin verilerinden her aşamada yararlanarak ortaya muhteşem bir eser çıkardığını vurgular. Bu eser ona göre sadece insan ruhunu evrenin bilinmezliklerine götüren saf bir metafizik eser değildir, aynı zamanda birbirlerine ileri derecede yabancı motiflerle en harika ve geniş bileşimleri oluşturma yeteneğine sahip; aydınlıkları ince bir tarzla yansıtabilen usta bir mimarın, bir yüzü gerçekliği ve tarihi; diğer yüzüyse sanatı ve hayali yaşatan gotik bir mimari eserini de anımsatmaktadır (Topçu, 2002b: 58).

Gündoğan (2000: 93), Topçu'nun millet meselesine yönelik değerlendirmelerini Bergson'un zamana ilişkin görüşlerini esas alarak yaptığını belirtmektedir. Topçu milleti

ayakta tutan yaşamsal kuvvetlerin geçmişten geldiğini, şimdiyi suladıktan sonra ortadan kaybolmadıklarını ve geleceği de şekillendirdiklerini söyler (Topçu, 2008b: 150). Bu yorum, Bergson'un zamanın parçalanamaz nitelikte bir bütün olduğuna yönelik görüşüne yakındır (Cengiz, 2017: 97). Doçentlik çalışmasını Bergson üzerine yapan Topçu'nun onun pozitivizme ve pozitivist sosyolojiye getirdiği eleştiriler ve gerçekliği hakiki manada kavramanın esas yolunun sezgilerden ve metafizikten geçtiğine yönelik görüşlerinden etkilendiği söylenebilir.

2.4.6. Maurice Blondel'in Etkisi

Liseden mezun olduktan sonra Avrupa'da öğrenim görmek için girdiği sınavlarda başarılı olan Topçu, öncelikle Fransızca öğrenmek ve fark derslerini tamamlamak için bir liseye kaydedilir. Blondel ile lise döneminde tanışılır. Daha sonra ilişkileri mektuplaşmalarla devam eder. Hareket felsefesinin kurucusu olarak kabul edilen Blondel, Nurettin Topçu'nun düşüncelerinin şekillenmesinde doğrudan ve açık şekilde etkili olmuştur. Topçu, felsefe doktorasını Blondel'in tesiri altında yapmıştır (Kara, 2009: 14; Mollaer, 2009: 34).

Batı'da Kantçılık düşüncesinin çıkmazını sona erdirmek amacıyla Aquinolu Thomas'ın çizgisini devam ettirmeyi tercih eden Yeni Thomasçılık akımının içerisinde Jacques Maritain ve Etienne Gilson gibi tanınmış isimlerin yanı sıra Maurice Blondel'in de adı geçmektedir. Batı'da yaşanan süreçlerde diğer felsefeciler Yeni Thomasçılar'ı ciddi bir biçimde ele almazken seküler filozoflar daha çok ön plana çıkmıştır. Zamanla Blondel ve Bergson gibi isimler unutulmaya başlanmıştır. Eğer Nurettin Topçu olmasaydı Blondel'in isminin büyük bir ihtimalle Türkiye'de de duyulamayacağı düşünülebilir.

Mistik bir filozof olan Blondel, harekete mistik bir anlam yüklemektedir. İnsan iradesinin içinde ilahi bir öz bulunmaktadır. İnsanların her türlü hareketi bu öz nedeniyle yaratıcıya bir yaklaşma barındırır. Blondel hareket kavramıyla özel olarak ruhi bir aktiviteyi kasteder. Hareketi; bilmenin, istemenin ve var olmanın bir sentezi olarak görür. İnsanın hareket vasıtasıyla yükselişini doğaüstüne kadar devam ettirmesi hareketin özündeki sonsuzluk iradesinden kaynaklanmaktadır. Onun hareketin insanla yaratıcının terkibi olduğuna yönelik görüşü böylelikle anlam kazanır. Yaratıcıya ulaşmayı amaçlayan kişi hareket etmelidir. Bu bilince sahip olarak hareket eden insan, iradesini yaratıcının iradesine teslim ederek bahsi geçen terkibi gerçekleştirir (Temelli, 2006: 175-176).

Dinin esasen mistik olduğunu söyleyen Blondel, ilahi varlığa akıl ve duyuların vasıtasıyla değil, sadece kalp ve iradeyle ulaşılabileceğini söyler (Topçu, 2002b: 68). Bu duruma varmak isteyen ruhun günahlardan arındığını; kendinden geçerek dünya cemiyetlerini ve kötülük elbisesini terk ettiğini vurgular. Tüm bunları temizlenme olarak isimlendirir. Benliğinden boşalan kalp Allah’a ait hale gelir. Neticesinde iki aşk birleşmiş olur (Topçu, 2002b: 70).

Mistisizm tasavvufla tüm nitelikleri yönünden eş değildir. Fakat nasıl dinlerin arasındaki ortak özler tanınabiliyorsa, mistik yapılar arasındaki ortak yönler de görülebilir. Dinin merkezine mistik duygulanma eylemini koyan Nurettin Topçu, böylelikle ona bir hareket unsuru katmıştır. Sadece kalıplara indirgenerek insanda heyecan uyandırmayan bir din yaşamsallığını kaybeder. Bu açıdan bakıldığında İslâm’da tasavvuf, yaşamsal bir nitelik taşır. Blondel’in Batı’ya bir çözüm olarak sunduğu hareket felsefesi, Topçu’da tasavvuf temeline dayandırılmıştır. Mistisizmi genellikle tasavvufla eş anlamlı olarak kullanan Topçu, farklılıklardan ziyade ortak noktalara değinir (Temelli, 2006: 176).

Hareket kavramı Topçu’nun birçok düşüncesinin şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Blondel’in *Hareket* isimli çalışmasından aktardığı ifadeler Topçu’nun hareket felsefesinden ne kadar etkilendiğini gösterir niteliktedir. Topçu’nun Blondel’den aktardığı ifadelerde “hareketin ne olduğunu tanımak, onu olduğu gibi kabul ya da reddetmek için durmak mı gerekir?” diye sorulur. Ardından cevap verilir. Durmak değil yürümek gereklidir. Hemen arkasından, “hiçbir şeyden vazgeçmemek için karar sonraya bırakılabilir mi?” sorusu gelir. Bu sorunun cevabı “her şeyi kaybetmeye yol açsa bile yine de her şeyi omuzlara yüklemek gerekir” şeklindedir. İnsanın beklemeye hakkı ya da hareketin içinde bir seçim yapmaya kudreti yoktur. İnsan eğer doğrudan kendi hareketiyle kımıldanmazsa kendi içinde veya dışında ondan bağımsız olarak hareket edecek şeyler vardır. Onsuz hareket edenlerin her halde insanın aleyhine hareket edeceği gibi bir gerçek söz konusudur. Barış bozgunluktur. Hareketin mühletiyse ölüme kadardır (Topçu, 1939a: 22). Blondel’in hareket felsefesinin Topçu üzerinde bıraktığı tesir, sıradan bir dergi olmanın ötesinde bir okul ve bir ekol haline gelen Hareket Dergisi’ne bu felsefenin ismini vermiş olmasında da görülmektedir. Hareket felsefesi ayrıca sosyal değişimlerin gerçekleşmesine zemin hazırlayan yönüyle çalışmanın muhteviyatı bakımından önem arz etmektedir.

BÖLÜM 3: NURETTİN TOPÇU'DA SOSYAL DEĞİŞME DÜŞÜNCESİ

Tarihsel süreç içerisinde meydana gelen sosyal değişmelere yönelik birçok değerlendirmelerde bulunan Topçu, bir yandan da daha iyi bir toplum düzeni için sosyal değişimin önemine değinmiş ve önerilerde bulunmuştur. Bu bölümde Topçu'nun sosyal değişme yaklaşımı açıklanmaya çalışılacaktır. Toplumun gelişme sürecini ve üzerinde önemle durduğu ahlâka ilişkin değişimleri nasıl değerlendirdiği incelenecektir. Türk milletinin Topçu'nun ifadesiyle bin yıllık tarihinde geçirdiği değişimler ve kendisinin toplum ideali doğrultusunda önerdiği sosyal değişimler kısaca ele alınacaktır.

3.1. Topçu'nun Sosyal Değişme Yaklaşımı

Nurettin Topçu'ya göre toplum halinde yaşamak bir insan içgüdüsüdür. Rousseau toplumun insana mutluluk ve erdem getireceğine dair ümitlerini kaybettiği için insanlara tabiata kaçmayı tavsiye etmiştir. O da tabiata dönüşün yani vahşi tek insan olarak yaşamının mümkün olmadığını bilmektedir. Buna rağmen kendisini küçülten toplumdan uzaklaşarak içinde ortaya çıkardığı mutluluklarla dolu düşlere dalmıştır. Yine de hayal, ruhu kurtarmak için yeterli değildir. İnsan hayallerinde yaşattığı cennetin dışardaki dünyada da gerçek olmasını arzular. Rousseau'nun tavsiyesine uyarak tabiata kaçmak imkânsızdır. Çünkü insan ancak kendi gibilerle birlikte toplum olarak varlığını idame ettirebilir (Topçu, 2017a: 54-55).

Topçu, toplumun kendiliğinden de olsa bir sözleşmeye dayandığı düşüncesini reddetmektedir. Onun için bireylerin topluluğa söz vererek bir arada yaşamaları fikri gerçekliği olmayan bir zihni tasavvurdur. Muhtemelen bireyleri toplum halinde yaşamaya iten şey alışkanlıkları ve onları bu şekilde yaşamaya mecbur eden geçmişin eseri bir takım şartlardır. Farklı biyolojik ve psikolojik şartlara toplu yaşam içgüdüsünün eklenmesiyle insanları toplum halinde yaşatan tüm nedenler anlaşılmış olur. İlk başlarda ortak bir sözleşme değil, herkesin uyduğu genel emirler toplumu yönetmekteydi. İşbölümünün ilerlemesiyle bireyler arasında sözleşme ortaya çıkmıştır. Taraflardan herhangi birinin zorlaması ya da üstün güç kullanımıyla yapılan sözleşmede korku ve boyun eğme hâkim olur. Sözleşmenin bir tarafında zorba, diğer tarafındaysa esir ortaya çıkar. Bu nedenle toplumun hukuki meselelerinin dayanağı olan sözleşmenin meşruluğunun sağlanması için tarafların eşit olmaları gerekmektedir. Eşitlik toplum içerisinde özgürlüklerin

temelini oluşturmaktadır. İşbölümünün ilerlemesi sözleşmeyi daha karmaşık bir hale getirmiştir. Henüz İlk Çağ toplumlarında toplumsal sınıfların ortaya çıkması kuvvetlilerin zayıflar üzerinde zulmünü beraberinde getirmiştir. Diğer bir ifadeyle zulüm sözleşmede bir tarafın diğerinden kuvvetli olmasının doğal bir sonucudur. Kapitalist sistem 19.yüzyılda toplumsal sınıf farklılıklarını doğurarak söz konusu bu zulmü acımasız bir güç haline getirmiştir. Komünizm ise bugün zulme uğrayan mazlum sınıfın yarın zulmeden konumuna geçerek intikamını alması fikrini prensip edinmiştir (Topçu, 1953: 8). Son tahlilde Topçu'nun tarafların eşit olmadığı bir sözleşmenin er ya da geç zorba-esir ilişkisini ortaya çıkaracağı düşüncesinde olduğu ifade edilebilir.

Maddeyi ruhun önüne koyan zorba hareket adamları olduğunu ifade eden Topçu, ruha karşı koyan hareket adamını felaketler ortaya çıkaran bir bela olarak tanımlar. Büyük İskender, Jül Sezar, Napolyon Bonapart ve Lenin gibiler insanlık tarafından yüzyıllarca çalışıp kurulan medeniyetleri tek hamlede yıkmışlardır. İnsanlığa yeni bir değer katmazken eski değerleri yerle bir ederek harap olan insanlığı kendi şahsi gururlarına esir etmişlerdir. İskender Batı Asya'nın ve Anadolu'nun yüzyıllarca süren felaketinden sorumludur. Sezar'ın felaketlere yol açan ayak izleri de yine bu diyarlarda bulunmaktadır. Napolyon Avrupa'nın dengesizliğini ve milliyetçilik kinlerini ortaya çıkarmıştır. İnsanlığın gerçek yüzünü tanımak için ufak görünen, ahalinin alkışlarına mazhar olmayan ama gözyaşlarıyla ortaya konulan eserlere bakmak gerekir. İnsanlığı ilerleten çıplak gözlerin görmediği bu şuur hareketleridir. Onu bugünlere taşıyanlar Ramses, Cengiz Han ve Sardanapal⁸ değil; Buda, Konfüçyüs, Sokrates, Platon, Hz. İsa, Hz. Muhammed, Gandi, Pascal, Hallac-ı Mansur ve Yunus Emre'dir. Ruhları canlandıran en küçük bir hareket dahi insanlığın en büyük eser ve hareketlerinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Topçu, 1939d: 49).

Nurettin Topçu'nun düşünceleri doğrultusunda dünyanın ruha karşı koyan hareket adamlarının etkili olduğu dönemlerde olumsuz yönde, ruha dayanan hareket adamlarının etkili olduğu dönemlerde ise olumlu yönde sosyal değişmelere sahne olduğu ifade edilebilir. Bu anlamda doğrusal bir değişim çizgisi düşüncesine değil, her ne kadar çıkış noktaları bakımından örtüşmese de çalışmanın ilk bölümünde ele alınan Pareto ve Sorokin gibi döngüsel bir değişim çizgisi düşüncesine sahip olduğu söylenebilir. Dünyanın maddeye dayanan hareket adamlarıyla kötü, ruha dayanan hareket adamlarıyla

⁸ Asurluların son kralı ve Abdülhak Hamit Tarhan'ın bir tiyatro oyunu.

iyi dönemler geçirdiğini vurgulayan Topçu'ya göre (1939d: 49) asrın hareket adamı, benliğini makineleştirmiş, kalbe hakaret eden, maddeyi ön planda tutan ve sömürücü siyasetten güç kazanan zorbadır.

Sonsuzluktan insanın varlığına sızan bir cevher olduğunu belirten Topçu, insanın bu cevherle sonsuzluğun yolcusunu olduğunu söyler. Bireyin millet, aile ve insanlık halinde toplumu kurmasını isteyen ve içinden “hakikat benim” diye seslenen bu cevher, toplum denilen büyük kervanın ruhu olmalıdır. İnsanlıktaki her topluluk bu kafiye aittir. Herkes için hedef sonsuzluğu, yani Rabbi arzulamaktır (Topçu, 2017a: 55). Böylelikle Topçu, sosyal değişmelerin neticesinde insanlara toplum kurma içgüdüsünü veren yaratıcıyı istemeyi ana hedef olarak göstermektedir.

Topçu'nun sosyal değişme yaklaşımında toplumun fertler, fertlerinse toplumlar üzerindeki etkileri önemli bir yere sahiptir. Fert ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşimler ve dış etkenlerin de tesiriyle toplum, ilkel çağlardan modern çağlara doğru bir değişim yaşamıştır. Topçu'nun hayatı boyunca üzerinde ciddiyetle durduğu ve sosyal değişme açısından önemsendiği ahlâk da farklı dönemlerde farklı toplumlarda farklı şekillerde aksetmiştir.

3.1.1. Fert-Toplum İlişkileri Bakımından Sosyal Değişme

İnsanoğlunun çok büyük bir bölümü hayatını bir cemiyet içerisinde geçirir. Tarihin hemen hemen her döneminde gerek toplum içerisinde çıkan fertlerin toplum üzerinde, gerekse toplumun fertler üzerinde çok çeşitli biçimlerde etkileri olmaktadır. Bu etkiler vasıtasıyla sosyal yapı, toplumsal kurumlar, inançlar ve değerler gibi birçok alanda sosyal değişmeler meydana gelmektedir. Nurettin Topçu'da fert ve toplumun karşılıklı etkileşimine dikkat çekmiştir.

3.1.1.1. Toplumun Fertler Üzerindeki Etkileri

Cemiyetin bir ruhu olup olmadığı meselesinin değerli ve ihtimali olan bir mesele olduğunu belirten Topçu, Durkheim'ın toplumun kendisini oluşturan fertlerden ayrı bir varlık ve onlara kendisini kabul ettirerek iradelerini şekillendiren, kişiliklerine biçim ve ideallerine yön veren bir kuvvet olduğu tezini ileri sürdüğünü ifade eder. Kısacası Durkheim, fertlerin toplum üzerinde etkili olabileceği görüşünde değildir (Topçu, 2017a: 38).

Topçu toplumun fertler üzerinde hem maddi hem de manevi etkilerde bulunduğunu söyler. İnsanlar alet edevat yapma gibi bir yeteneğe sahiptirler. Fakat maddi hayatı kolaylaştıran ve insanları çevreye uyduran araçların tamamını ifade eden alet edevat, insanların zevkleri ve devamlı değişen ihtiyaçları doğrultusunda değil; toplumun genel arzuları ve ihtiyaçları doğrultusunda meydana getirilmektedir. Bu aletlerin nesilden nesile aktarılmasını, bu aletlerle inşa edilen değerlerin korunmasını ve yeni nesillere aletlerin kullanılmasını öğreten toplumdur (Topçu, 2017b: 16).

Topçu, toplumun fertlerin manevi yaşantısı üzerine etkilerini zihne, duygulara ve iradeye yaptığı etkiler olmak üzere üçe ayırmaktadır. Aynılık bir şeyin kendi neyse o olduğu, çelişmezlik ise bir şeyin aynı zamanda hem kendisi hem de başka bir şey olamayacağı anlamını taşımaktadır. Medeni dünyada yaşayan insanların zihni bu çelişmeyi kabul etmezken, ilkel insanların zihni böyle bir çelişmeyi kabul etmektedir. İkel insanların medeni dönemde yaşayan insanlardan farklı prensipler çerçevesinde düşündüklerini gösteren bu durum, aklın prensiplerinin toplum hayatına bağlı olarak değiştiğini göstermektedir (Topçu, 2017b: 17).

İnsanların duyguları da toplumun etkisine maruz kalır. Bedenle ilgili birçok zevkin kendilerine özel çevrelerde yayıldığı görülmektedir. Alkol en çok işçiler arasında yayılırken, sigaraysa sosyal yaşama uyum sağlamak düşüncesiyle insanların çoğunluğu tarafından kabul edilmiş bir alışkanlıktır. Tüm zevklerin yayılış şekli fertlerin etkisiyle olmamıştır. Muhtemelen fertler bunları toplumda hazır bir şekilde bularak daha sonra çevresel şartlara uymak için bu alışkanlıkları edinmişlerdir. Güzel sanatların temelini yüksek duygular teşkil etmektedir. Burada da toplumun etkileri göze çarpmaktadır. Sanatkârın işleyeceği temayı seçmesi, o temayı sanata dökmesi, bunu yaparken kullandığı üslup ve bu üsluba bağlı sanat dilinin karışık ya da sade olması yani kısacası sanat icra etmenin tüm yönleri üzerinde sanatkârın yaşadığı toplumun etkisi bulunmaktadır. Vatan ve millet sevgisi, özsaygı ve onur duyguları da toplum halinde yaşamının getirdiği duygular olarak gösterilebilir (Topçu, 2017b: 17-18).

İrade insanın ahlâki yaşayışının temelini teşkil etmektedir. Toplum irade üzerinde de etkilerde bulunmaktadır. Fert toplum içerisinde sınırsız bir özgürlüğe sahip değildir. Özgürlüğü sosyal hayatın mecburiyetleriyle sınırlanmıştır. Ahlâkın iyi ve kötüye ilişkin yargıları toplumdan topluma değişiklik gösterir. Çoğu toplumda çok eşlilik hoş görülmezken, bazı toplumlarda normal karşılanır. Eski Yunanlılarda hırsızlık ahlâksız bir

hareket olarak görülmüyordu. Şu anda ise kötü ve alçak bir hareket olarak görülmektedir. Bu örnekler toplumun fertlerin iradesi üzerinde kuvvetli bir baskıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Topçu, 2017b: 18).

Çalışmanın teorik çerçevesinin çizilmeye çalışıldığı ilk bölümde ifade edildiği üzere Durkheim, organik dayanışmanın özünde iş bölümü olduğunu vurgulamakta, gelişmiş ve sanayileşmiş kentlerde yaşayan modern toplumlarda kendi kendisine yetemeyen fertlerin karşılıklı ekonomik bağımlılığın yanında karşılıklı çıkarlar, hayatta kalabilmek ve başarılı olabilmek için karşılıklı ihtiyaç duyma gibi nedenlerle iş bölümünü ortaya çıkardığını söylemektedir. Ayrıca organik dayanışmanın faydalarından söz etmektedir. Durkheim ile aynı görüşte olmayan Topçu, organik dayanışmanın fert üzerinde baskı oluşturduğu düşüncesindedir. Onun için böyle toplumlarda fert hemen hemen tüm topluluğa bağlıdır. Bu baskı ferdin özgürlüğünü ciddi bir şekilde tehdit etmektedir. Belki de bu baskının kaynağı, ferdin görevlerinin belirli ölçülerde kendisi dışında bir irade tarafından belirlenmiş olmasıdır. Genel irade olarak adlandırılan ferdin dışındaki yabancı irade, ferdi iradeyi ortadan kaldırmaktadır. Fertlerin hür bir şekilde oluşturduğu genel iradeyi temsil eden kurumlar yine bu hür iradeye onu baskı altında tutmak için karşı çıkarlar. Böylece onun hareketini tehdit etmiş olurlar. İş bölümünün aşırı karmaşık bir hale gelmiş olması fertlerin vicdanlarında toplumsal faydadan uzaklaşarak basit hayata dönme isteğine neden olur (Topçu, 2006a: 82). Buradan toplumun iş bölümü ve ortak çıkarlar doğrultusundaki dayanışmasının ferdin üzerinde kurduğu baskıyla sosyal değişmeye yol açabilecek etkilerde bulunduğu ifade edilebilir.

Toplumun fertler üzerinde önemli etkilerde bulunduğunu ifade eden Topçu'nun bu görüşüyle sosyal değişimin yaşanmasında toplumun gücünün aktif bir rol oynayabileceğini ortaya koyduğu söylenebilir. Her etki tepki ilişkisinde olduğu gibi fertlerin toplumdan gelen etkilere vereceği reaksiyonların da sosyal değişimin biçimi ve yönü hususunda belirleyici olacağı düşünülebilir.

3.1.1.2. Fertlerin Toplum Üzerindeki Etkileri

Nurettin Topçu toplumun fertler üzerinde etkileri olduğunu kabul etmektedir. Bununla birlikte ferdin vicdanının yerine toplumun vicdanını, ferdin şuurunun yerine toplumun şuurunu, ferdin Allah'ı yerine toplumun kendisini koyduğunu söylediği Durkheim'ın aksine fertlerin de toplum üzerinde etkili olduğunu düşünmektedir. Durkheim ferdin

düşüncesinin temel şartlarını toplum tarafından hazırlanmış şekilde hazır bularak kullandığını, iyi ve kötüyü toplumdan öğrendiğini, toplumun yasaklarına uyduğunu, emirlerini yerine getirdiğini ve onu üstün olarak gördüğünü ifade eder. Ferdin toplumunkinden ayrı bir ahlâki hayatı, şuuru ve Allah'ı olamaz (Topçu, 2017a: 39). Topçu ise ferdi toplumun karşısında pasif bir varlık olarak görmez. Kişisel iradenin önemi ön plana çıkarır. Ferdin toplumda olmasından ziyade, toplumun her bir ferdin içinde olduğunu söyler. Bu söylemin fertleri toplum karşısında belirleyici bir konuma taşıdığı söylenebilir (Yıldırım, 2004: 124; Topçu, 2006a: 84).

Fertlerin toplum üzerindeki etkilerini açıklayan Topçu, toplumun her zaman kendisine ait olan ve değişmeyen bir benliğe sahip olmadığını vurgular. Toplum bir benliğe sahip olmamakla beraber sürekli değişen etkileri alarak onları aldığı şekilde yaşayan bir yöne sahiptir. Benliğe ve kişiliğe sahip olan fertler iktidarlarını harekete dönüştürürken toplum ise daima dışarıdan gelen itilmelere göre yön alır. Bu yüzden o bir benlik değil, orta malıdır. Gelen tüm etkilerin karmaşığdır. Onlar karşısında pasiftir ve her zaman değişir. Bölünmez bir bütün teşkil eden ruhi bir varlık olan şahsiyet, fertlerde bulunur. Topçu'ya göre bir insan dünyaya gözlerini açtığı andan ölümüne kadar hep aynı şahsiyete sahiptir. Uysal veya iradeli, hayalci veya bir ülküye yönelen, dini yönü kuvvetli veya sanatkâr, her ne olursa olsun değişmeyen ve özünü küçüklüğünden itibaren geliştirmeye başladığı kendisine has bir karaktere sahiptir. Toplum ise binlerce yıllık evrimi süresince tanınamayacak kadar değişmektedir. Fertlerin doğuşlarıyla birlikte dünyaya getirdikleri ruhsal hallerinin bir sentezi olan şahsiyet, toplumun kendisine giydirmek istediği şahsiyetle kavga halindedir. İnsanlar içerisinde bulundukları sosyal şartlar nedeniyle bazı baskılara, yaltaklanmalara ya da çeşitli ihtiraslar peşinde gitmeye sürüklenirler. Bu durum zamanla insanın içine işler. Böylelikle yalaka veya egemen olma hırsına tutulmuş, sömürgeci veya şakşakçı bir toplum ortaya çıkar. Tüm toplum bir kalıba girer. Böyle bir toplumdaki fertlerin hepsi aynı ruh yapısına sahip olmasalar da kendi içten duygularından yapılan şahsiyetlerini sosyal şahsiyet yolunda feda etmişler, şahsiyetleri zayıf olduğu için yenilmişlerdir. Onları kolaylıkla avlayan sosyal şahsiyet ferdi şahsiyetlerinden soyarak kendi kıyafetini onlara giydirmiştir (Topçu, 2017a: 43-44).

Toplum ve fert arasında bir karşılaştırma yapan Topçu'ya göre toplum hayatında örfler belirleyicidir. Toplum, kadercidir, taklitçidir, şahsiyeti yoktur, uysallıktan hoşlanır, maddecidir, güçle korkunun tutsağıdır ve efsaneleri sever. Ruh sahibi olan fert ise bir

şahsiyete, ahlâki değerlerle, yaratıcı yeteneklere sahiptir ve hakikat peşindedir. Merhamet ve aşkın kahramanıdır. Toplum içinde yaşayan insanüstü fertler de bulunmaktadır. Bunlar toplumda kendi şahsiyetlerini yaşatmakla beraber toplumu da kendi iradeleriyle yaşatmak istemektedirler. Fert olarak tarihte önemli yer edinen isimlerin çok büyük bir bölümü aslında yine toplum adamıdır. Toplum adamının karakterlerine sahiplerdir. Bunlar arasında en şahsiyetsiz, en maddeci, en efsaneci ve en çok maddi kuvveti bulunanlar “çoban” konumunda yer almışlardır. Bunlar, toplumun madde olan kütesinin cesur ve açgözlü çobanlarıdır. İnsanlığın tüm alçalışları ve madde alanındaki tüm değişimler bunların eseridir. Ruh dünyasının kahramanı olanlar asıl üstün olan insanlardır. Toplumun içinde yer alsalar da ona ters ve ondan başka değerlere bağlı bir hayat sürerler. Sahip oldukları isyankâr, yaratıcı ve idealist şahsiyeti güç kullanarak değil ruhları vasıtasıyla yaymak isterler. Aşk ve merhamet onların en önemli güçleridir (Topçu, 2017a: 53-54). Toplumun çeşitli tesirler nedeniyle değişme eğilimine sahip olduğunu belirten Topçu, bunda ferdin de etkisi olabileceği görüşündedir. Topçu’nun toplum içinde yaşayan iyi ve kötü olarak nitelendirilebilecek iki fert tipini ön plana çıkardığı, sosyal değişimlerin bunlardan gelen etkiler doğrultusunda da gerçekleştiği söylenebilir.

3.1.2. Tarihsel Gelişim Çizgisi Bakımından Sosyal Değişme

Uzun yıllar öğretmenlik mesleğini icra eden Nurettin Topçu, birçok alanda ders kitabı kaleme almıştır. Bunlardan birisi olan *Sosyoloji* kitabında toplumların tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişimler üzerinde de durmuştur. Bu başlık altında özellikle bu eserindeki verilerden yararlanarak Topçu’nun tarihsel gelişim çizgisini ne şekilde değerlendirdiği incelenmeye çalışılacaktır.

3.1.2.1. Klanlar

Klanların dini, ekonomik ve sosyal düzenine ilişkin bilgiler veren Topçu bunu yaparken çeşitli düşünürlerin görüşlerinden ve araştırmacıların verilerinden de yararlanmaktadır. Klanın dinini totemcilik olarak ifade etmektedir. Bu inanıştaki temel nokta bir hayvan türüyle bir grup insan arasındaki cevher benzerliği düşüncesidir. Totemciliğe Amerika ve Avustralya gibi birbirinden oldukça uzak yerlerde de rastlanmaktadır (Topçu, 2017b: 41).

Topçu, Durkheim’ın Avustralya klanlarına ilişkin görüşlerini ön plana çıkarır. Durkheim’a göre Avustralya klanlarının iki önemli özelliği bulunmaktadır. Klanı oluşturan bireyler kendilerini özel bir akrabalık bağıyla birbirlerine bağlanmış olarak

görmektedirler. Bu aile içerisinde bir takım sorumluluklar bulunmaktadır. Yardım etme, intikam alma ve aynı klan içerisinde bulunan birisiyle evlenmeme gibi sorumluluklar bunlardan bazılarıdır. Avustralya klanlarının taşıdıkları isimler ayrıca kendisiyle oldukça hususi ilişkilere, özellikle de akrabalık ilişkilerine sahip olan madde türlerinin adıdır. Bunlar totemlerdir. Bir bütün olarak klanı gösteren eşya türü onun totemi olarak da isimlendirilir. Klana ait olan totem ayrıca klan içerisindeki her bir üyenin de totemidir. Aynı kabilede yer alan iki farklı klan aynı toteme sahip olamaz. Her klanın sadece kendisine ait bir totemi bulunmaktadır (Durkheim, 2005: 132-133). Totemlerin büyük bir kısmı hayvan ve bitkiler türlerindendir. Cansız varlıkların totem olarak kullanılması ender bir durumdur (Durkheim, 2005: 134).

Klanlardaki ekonomik hayatta gerçek manada üretim olmadığını belirten Topçu, klan üyelerinin hazır buldukları yemişleri toplayarak ve avcılık yaparak geçimlerini sağladıklarını söyler. Dolayısıyla tabiat ekonomik hayatta önemli bir role sahiptir. Emegın payı oldukça azdır. Sermaye insanların kullandıkları av aletlerinden ibarettir. İşbölümü kadınlar ve erkekler arasındadır. Erkeklerin yaptığı işleri kadınlar yapamazlar. Kadınların da erkeklerin de bazı işleri yapması tabu olarak görülür. Klanlarda değişim dini bir yön taşımakta, dinin belirlediği kurallar içerisinde ve belirli günlerde sessiz bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Klan fertleri birbirilerini hiç görmeden ve birbirlerinin sesini duymadan mallarını değiştirirler. Ferdi mülkiyetin olmadığı klanlarda tüm eşyalar fertlerin ortak malı sayılır (Topçu, 2017b: 45-46).

Klanlardaki sosyal düzeni Topçu'ya göre tamamıyla bir aile görünümündedir. Klанда yer alan fertlerin tamamı bir toteme bağlı olduklarından hepsi kendini bir ailenin fertleri sayar. Aile adı olarak ise totemlerinin ismini taşırlar. Totemlerinin ilk ataları olduğuna ve klandaki herkesin aynı totemden çıkarak ürediğine inanırlar. Evlilik ailenin temeli değildir. Totem bağlılığı hısımlık göstergesi olduğundan aynı klan içerisinde evlilik olmaz. Başka klanlardan kız alınır. Dışarıdan evlenme şartına uymayanlar şiddetli cezalara mahkûm edilirler. Sorumluluk meselesi sosyal bir karaktere sahiptir. Başka bir klana karşı işlenen suçlardan tüm klan sorumlu olur. Tarım gelişmediği için toprağa tam olarak bağlı yaşamazlar ve zaman zaman göç ederler (Topçu, 2017b: 46-47). Topçu'nun ortaya koyduğu tarihsel gelişim çizgisinde ilk ele aldığı topluluk olan klanların hemen hemen her alanda dini inançları ve onun kuralları doğrultusunda hareket ettikleri ifade edilebilir. Çalışmanın ilk bölümünde verilen bilgilerde dinin toplumların gelişiminde

tutucu ya da iletici etkilere sahip olduğu belirtilmişti. Bu doğrultuda klanlarda sosyal ilişkiler bakımından belirleyici konumda bulunan dinin tutucu bir kimliğe sahip olduğu ve bu nedenle sosyal değişimlerin sınırlı ve yavaş bir şekilde gerçekleştiği sđylenbilir.

3.1.2.2. Boy ve Boy Birlikleri

Göçtükleri bilinen klanların sınırsız bir şekilde yer değiştirmediklerini ifade eden Nurettin Topçu, onların bir yere göçseler dahi daha önce yaşadıkları bölgelerde kutsal olarak gördükleri mağaralara, kayalara, totemlerinin resminin çizili olduğu yerlere sıklıkla gittiklerini ve ziyaret ettiklerini söyler. Zamanla göçebe yaşamış klandaki fertler bu kutsal yerlerin etrafında barınmaya, göçebelikten çıkarak toprağa bağlanmaya başlarlar. Toprağa olan bağlılık yavaş yavaş totem bağlarının yerini alarak ona bağlı emir ve yasakları ortadan kaldırır (Topçu, 2017b: 51-52). Avcılık ve toplayıcılığın toplumsal yapısını oluşturan klanlar, çiftçi topluluklarda yerlerini köy toplumuna ve doğal aileye bırakmış; çoban toplulukladaysa daha büyük bir toplumsal ünite olan aşiretleri ortaya çıkaracak istikamette gelişmişlerdir. Klanlarda yaşanan farklılaşma yarı yerleşiklikten tam yerleşikliğe ve yarı göçebelikten tam göçebelikke varan birbiriyle ters iki yaşam şekline neden olmuştur. Köy toplulukları yerleştikleri bölgelerden yüzlerce yıl ayrılmamıştır. Bunun en büyük kanıtı özellikle Yakındoğu’da yıkılan evlerin yerine her seferinde üst üste yapılan yeni evlerin katman oluşturması neticesinde ortaya çıkan ve çok az bir kısmı açılan binlerce höyüktür (şenel, 1982: 158).

Topçu, boyların belirli bir zamandan sonra totem inancından tamamen sıyrılarak toprağa yerleştiklerini ve bir şefin etrafında toplandıklarını söyler. Böylelikle klandan büsbütün ayrı bir yapı teşkil eden boy ortaya çıkmıştır. Boy şefleri zamanla iktidarlarını sağlamlaştırarak etraftaki boyları da etkileri altına almışlar ve boy birliklerini meydana getirmişlerdir. Boyların çevrelerine yayılarak genişlemesi ve boy birliklerinin meydana gelmesinde savaşlar veya ekonomik üstünlükler etkili olmuştur. Boy birliğinde aynı şefe bağlı olan boyların üzerinde şeflerinin mutlak hâkimiyeti bulunur. İnsanlık tarihinin sonraki aşamalarında ortaya çıkan imparatorluk ve krallıklara giden bireysel hâkimiyet ilk olarak boy birliklerinde görölmüştür. Hâkimiyetin tek bir şefin eline geçmesini *potlaç* olayı sağlar. Potlaç bir çeşit ziyafettir. Boy şefleri bu ziyafeti her yıl komşu boy şeflerine vermek zorundadır. Ziyafette misafir olarak yer alan şeflerin her biri yanlarında imkânı olduğu kadar çok hediye getirir. Potlaçı düzenleyen boy şefiyse olabildiğince fazla masraf

yapmaya çalışır. Hâkimiyet kendi ziyafetinde en çok masrafı yapan boy şefinin elinde kalır. Diğer şefler de ona bağılılıklarını iletirler (Topçu, 2017b: 52).

Toplumların boyların kurulmasıyla beraber toprağa yerleşmeleri medeniyetlerin doğuşu açısından son derece önemli bir gelişme olarak gösterilebilir. Nitekim medeniyetin meydana çıktığı yerler şehirlerdir. Topçu, tarımın tabi bir hale gelmesinde insanların belirli topraklar üzerinde yerleşerek bulundukları bölgenin doğal imkânlarından sürekli bir şekilde faydalanmalarının ve zekâlarının ürünü olarak bir takım teknik eserler meydana getirebilmelerinin etkili olduğunu söyler. Medeniyetin içerisinde toplumun kültürel hayatı da yer alır. Yerleşik hayatın başlamasıyla birlikte barınma, yeme, giyinme ve her türlü yaşam biçiminin yanı sıra dinde ve aile yaşantısında da bir takım değişmelerin yaşanması oldukça doğaldır. Boylarda yerleşik hayata geçişle birlikte dinde totem inancından ruhçuluk ve tabiatçılığa, aile hayatındaysa totem ailesinden ana ve baba ailesine geçiş yaşanmıştır (Topçu, 2017b: 52-53). Çalışmanın ilk bölümünde Giddens'ın sosyal değişmelerin gerçekleşmesinde liderin önemine ilişkin görüşlerine değinilmiştir. Bu çerçevede Topçu'nun ifade ettiği şekilde toprağa yerleşerek boy halini alan klanların boy şefinin iktidarını sağlamlaştırması ve zamanla çevredeki boyları da etkisi altına alarak nüfuzunu genişletmesiyle lider kaynaklı sosyal değişimlerin hız kazanacağı düşünülebilir.

3.1.2.3. Siteler

Boy ve boy birlikleri gibi toprağa yerleşen toplumların yaşanan değişimlerle bir süre sonra sitelerin ortaya çıktığını dile getiren Nurettin Topçu, sitelerdeki yerleşme durumunun bir daha o topraklardan ayrılmamak üzere gerçekleştiğini ve sitelerin daha İlk Çağ'dan itibaren medeniyet merkezleri olduğunu vurgulamıştır. Şehir anlamına gelen site, boy ve boy birliklerinin belirli amaçlarla bir merkez etrafında toplanmasıyla oluşmuştur. Pazar yeri kurma amacı bunlardan birisidir. Birlik halindeki boyların alışveriş yaptıkları yolların kavşağı olan noktalarda pazar kurulur. İlk başlarda mallar bazı günler buraya getirilip alışveriş yapılır ve sonra dağılırlar. Zamanla pazarlarda sürekli temas halinde olan boy üyeleri birbirlerine bağlanarak pazarların etrafına yerleşirler. Böylece site kurulur. İbadet bir diğer amaçtır. Birbirleriyle iletişim halindeki bazı boylar tanrılarını aynı tapınakta koruyarak her biri kendisine özel günlerde buralara giderek ibadetlerini yapar ve tapıntan ayrılırlar. Zaman içerisinde tanrılarının korunmaya ihtiyacı olduğu düşüncesiyle tüm bu tanrıları aynı tapınakta bir araya getirerek hep beraber ibadete

başlarlar. Daha sonra birleşerek tapınağın etrafında site kurarlar. Sitelerin kuruluşundaki amaçlardan birisi de savunmadır. Temas halinde yaşayan boylar düşmanları tarafından saldırıya uğradıklarında hep birlikte savunmaya elverişli yüksek ve ulaşılması güç bir yerde surların içerisinde önceden hazırladıkları akropole girer, düşman gidinceye kadar birlikte buralarda yaşarlar. Bu birlikte yaşam, boyları birbirine daha da yakınlaştırarak düşman gittikten sonra dahi akropollerin çevresine birlikte yaşadıkları siteler kurmalarına neden olur (Topçu, 2017b: 60-61). Antik çağda mülk sahiplerinin yaşadıkları yerlerin ve mülkiyetlerinin güvenceye alınması amacı da sitelerin kurulmasında etkili olmuştur denilebilir. Bu siteler Antik Yunan'da *Polis* olarak adlandırılmıştır. Polis devletinin vazifelerinden birisi de nüfusun yaklaşık onda birlik kısmını oluşturan mülk sahibi hür yurttaşların korunmasıdır (Köktürk, 2011: 75).

Halkın tam olarak sitede yaşamaya başlamasıyla birlikte pazar alanı, tapınak ve surların yanı sıra prens sarayı, ambar, su deposu, okul, spor alanı, kütüphane, tiyatro, hapishane, hastane ve ahırların yapıldığını belirten Topçu, bütün bu yapıların akropolden itibaren sitenin kurulduğu tepenin eteklerine uzanan arazinin üzerinde yer aldığını ifade eder. Tepenin diğer tarafında ise halkın evleri vardır. Ovalarda da site sakinleri tarım yapar (Topçu, 2017b: 61-62). Toplumların boy ve boy birlikleri aşamasından site düzenine geçişi noktasında yaşanan sosyal değişim din, aile, iktisat ve hukuk düzeni bakımından incelenebilir.

Birbiriyle etkileşim halinde bulunan boyların sitede tanrılarını tek bir tapınakta bir araya getirmeleriyle çok tanrıcılık dini doğmuştur. Topçu, çok tanrıci inançta siteyi kuran boylardan bazılarının tanrısının diğerlerine üstün hale geldiğini söyler. Atina'da Zeus, Roma'da ise Jüpiter buna örnektir. Hintlilerin Brahma isimli tanrısı hem ezeli bir varlıktır hem de tüm kâinatın kaynağıdır. İnsanın özünde yer alan en derin bendir. Topçu bu örnekte Brahma'nın diğer tüm tanrıları birer görünüşten ibaret bırakarak güç kazandığını ve onları temsil ettiğini, buna da tek tanrıcılık denildiğini ifade etmiştir. Fakat bu tarz bir örneğe sitelerde çok az rastlanmıştır (Dhavamony, 2010: 193; Topçu, 2017b: 62). Çok tanrıci dinlerin evrimi, zıt kuvvetleri temsil eden iki tanrının kalıp diğerlerinin ortadan kaybolduğu düalizme neden olmuştur. Düalist dinlerin bir bölümü ahenkçi bir bölümü kavgacıdır. Topçu, İran'ın Mazdeizm inancının kavgacı iki tanrılı dinlerin başında geldiğini belirtir. Mazdeizm'in temelini oluşturan aydınlık ve karanlık başlangıcın keskin düalizmi eski dinler için tamamıyla olağandışı bir olaydır. Kavgacı iki tanrıcılık Çin,

Japonya ve Hindistan dinlerinde yoktur. Mısır ve ikili nehir dinlerindeyse oldukça zayıftır. İran dini olan Mazdeizm kabartılı düalizmiyle tüm dinlerden ayrılmaktadır. İran'daki düalizmin temelinde toprağa yerleşen tarımcı kabilelerle hayvancılıkla uğraşan göçebeler arasındaki zıtlıklar ve düşmanlıkların olduğu ileri sürülmektedir. Mazdeizm'de evrenin düzeni iki zıt kutbun çarpışmasıyla sağlanır. Ahenkçi iki tanrılı dinlerin örnekleri Oğuz Türklerinin Şaman, Çinlilerin Tao ve Japonların Şinto inançlarında görülür. Şaman dininde evrenin düzeni gök ve yer tanrılarının, Tao dininde ruh ve tabiatın, Şinto dininde ise ak ve karanın ahengiyle sağlanır (Tokarev, 2006: 385-386; Topçu, 2017b: 62-63).

Topçu, sitelerde toprağa bağlılığın kuvvetlenmesi; kadın ve erkek arasındaki iş bölümünün artmasıyla çocukların babaya bağlılıklarının daha önceki dönemlere göre kök saldıgını ve erkeklerin ailede kadınlara kıyasla ayrıcalıklı bir yer edindiklerini söyler. Bu durum neticesinde sitelerde babanın mutlak hâkim olduğu babaerkil aile ortaya çıkmıştır. İlkçağda çok sayıda sitede; Çin, Roma, Hint, Mısır ve Yahudilerde babaerkil ailelere rastlanmıştır. Hayatlarında ailenin dini şefi olan babalar öldükten sonra ailenin tanrısı olurlar. Bu durum erkek çocuk istemek için etkili bir sebeptir. Erkek çocuğu olmayanlar ya başka kadından çocuk yapar ya da kadının bir başkasından çocuk yapmasına izin verilir. Evlat edinme de adetlerden birisidir (Topçu, 2017b: 63-64).

Gelenek ve din Antik Çağ ekonomilerinde ekonomik yapının belirleyicileridir. Gelenegin ekonomi üzerindeki etkisi dine göre daha fazladır. Dinin etkisinin geleneğe göre daha az olmasının nedeni çok tanrılı dinlerin hâkimiyeti olarak gösterilebilir. (Taş ve Günay, 2015: 143).

Boyların toprağa yerleşmesiyle tarımın ilkel şekilde de olsa görülmeye başladığını söyleyen Topçu, bu durumun sitelerle birlikte değiştiğini ve tarımın esas geçinme şekli haline geldiğini vurgular. Tarım hayatında tabiatın sürekli işlenmesi önemli ölçüde insan emeği gerektirmektedir. Bu nedenle insan emeği sitelerde ön planda yer almış, diğer elemanları da kendisine tabi kılmıştır. Sitelerin ilk dönemlerinde iktisadi yapının bir diğer özelliği üretici ve tüketicinin aynı zümreler oluşudur. Çiftçilikle kazanılan ürünler çiftlik etrafında toplanan aile üyeleri tarafından tüketilmektedir. Satıcı ve müşteriler henüz yoktur (Topçu, 2017b: 64).

Mısır ve Mezopotamya şehir devletlerinin ve şehirlerin ilk kurulduğu bölgelerdir. Bu bölgelerde dinsel ve geleneksel değerlere uygun ve özgün ekonomik faaliyetler

geliştirilmiştir. İnsanlığın en gelişmiş siyasi yapısı olan devlet fikri doğuda ortaya çıkmış, ilk büyük ekonomiler ve ekonomik uygulamalar Mısır ve Mezopotamya bölgesinde görülmüştür. Savaşlar, ticari faaliyetler ve göçler bu uygulamaların başka bir şekilde batıya taşınmasını sağlamıştır. Coğrafi şartlar, ekonomik kaynakların özelliği ve geleneklerin etkisiyle doğudan taşınan üretim biçimleri başka bir şekle bürünerek özgün yapılarını almışlardır (Günay, 2015: 47).

Nurettin Topçu, sitelerin evrimi sırasında tarımın ardından küçük sanatların da ortaya çıktığını ifade eder. Uzun süreler tarımla uğraştıkları için çok çeşitli ürünler elde eden toplumlarda daha sonra bu ürünlerin türlü sanatkârların elinde işlenmesi ihtiyacı doğmuş, böylelikle küçük sanatlar meydana gelmiştir. Sanatkârlar mahir oldukları alana göre kendilerine has ayrı ayrı çarşılar oluşturmuşlar ve bu çarşılarda müşterilerinin siparişleri doğrultusunda emek vermeye başlamışlardır. Ham maddeleri de genellikle siparişi veren müşteriden almışlardır. Tarımda olduğu gibi burada da emek ve çalışmanın rolü önemlidir. Fakat tarıma göre kaba bir el emeği değil daha ince bir zekâ ve esere bütün incelikleri vermek için zihni yormak gerekmektedir. Sitelerde sanatlarını icra eden zümreler lonca ya da korporasyon adı verilen meslek birlikleri oluşturmuşlardır. Bunlarla mesleğin korunması amaçlanmaktadır. Aynı zamanda bunlar dini tarikatlardır. Sitelerde küçük sanatların ortaya çıkmasının ardından üretim aile dışına çıkmış ve sanatkârlar tarafından yapılmaya başlanmıştır (Topçu, 2017b: 64-65).

Sitelerle birlikte sosyal düzen değişmiş ve toplumsal sınıflar ortaya çıkmıştır. Topçu, her cemiyette diğer iş alanlarının hepsinden daha önemli bir iş alanı olduğunu söyler. Ona göre diğer işler bu önemli işin çevresinde tali iş zümreleri olarak toplanır. Bir cemiyette merkezi işle onun çevresinde toplanan, o iş alanıyla ilgileri oranında önem kazanan iş zümreleri arasında sınıf dereceleri ve hakları kurulması toplumsal sınıfları ortaya çıkarır. İlkel cemiyetlerde aile temelleri üzerine kurulan toplumsal yapı, boylar ve boy birlikleri halinde yaşanıldığında sınıf ayrımı çok fazla bir önem taşımamaktadır. Sınıf ayrımının önem kazanması için aile temeline dayanan toplumsal yapının ortadan kalkmasını beklemek gerekecektir. Toplumsal yapı karmaşılaştıkça özgür olanlar ve tutsaklar gibi sınıflar ortaya çıkmıştır. Örneğin Hintlilerde toplumsal sınıflar dini düzen içerisinde vücut bulmuştur. Dört sınıf halkın Brahma'nın vücudunun dört farklı tarafından yaratıldığına inanılır. Rahipler başından, askerler gövdesinden, işçiler ve çiftçiler kollarından, kölelerse ayaklarından. Bu dini görüşe göre rahipler en yüksek sınıftadır.

Diğer sınıflar tali bir öneme sahiptir. Roma’da ise toplumsal sınıflar siyasi hayatla ilişkileri oranında dizilirler. Kurumların gücü siyasi önemleriyle ölçülür. Patrisyenler (ayrıcalıklı vatandaşlar) ve plebler (ayrıcalıksız halk) arasındaki mücadele Roma tarihini doldurmuştur. Fransa’da toplumun başına zenginler geçmişlerdir. Burjuvaların ayrıcalıkları Fransız İhtilali ile ellerinden alınmıştır. Almanya’da asalet ön plandadır. Asil bir sınıf ve aşağı bir sınıf vardır. Asil sınıfın özelliği savaşçı, sert ve hükmeden yapıda olmalarıdır (Topçu, 1939b: 60). Çalışmanın ilk bölümünde Marx’ın sınıf çatışmalarını sosyal değişimin gerçekleşmesinde önemli bir etmen olarak gördüğü belirtilmiştir. Topçu’nun toplumsal sınıflara ilişkin olarak Roma ve Fransa üzerinden verdiği örneklerin Marx’ın ileri sürdüğü düşünceye oldukça yakın olduğu ileri sürülebilir.

Boyların çeşitli amaçlarla yerleşik hayata geçerek siteleri oluşturması beraberinde birçok sosyal değişmeyi getirmiştir. Çok tanrılı dinlerin ve babaerkil aile yapısının ortaya çıkması, tarım başta olmak üzere ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesi, şehir hayatının başlaması ve toplumsal sınıfların ortaya çıkması yönündeki sosyal değişmelerin insanlık tarihi açısından önemli gelişmeler olduğu söylenebilir.

3.1.2.4. İmparatorluklar

Devasa büyüklüğe sahip merkezi-bürokratik devletler olan imparatorluklar dünya tarihinin en önemli, en kuvvetli ve en uzun ömre sahip siyasi aktörleri olarak görülmektedir. Toplumsal yapı bakımından yükselişleri ve çöküşlerinin büyük önem arz ettiği söylenebilir. Çünkü halkların ve insanların sonsuz ve kesintisiz karşılıklı ilişkileri üzerinde ciddi bir etkileri bulunmaktadır. Bu hiyerarşik yapı çoğunlukla fetih yoluyla ortaya çıkmakta, fethin ardından etkisini merkezin çevresi üzerindeki siyasi, askeri, iktisadi ve kültürel üstünlükle devam ettirmektedir. İmparatorluklar özellikle 19.yüzyılın sonundan itibaren tarihteki değişimleri, devamlılıkları, farklılık ve benzerlikleri ortaya koymak için entelektüeller ve sosyal bilimciler tarafından analiz ve karşılaştırma maksadıyla kullanılmaktadır (Ünlü, 2010: 238-239).

Sitelerin birleşmesiyle imparatorlukların ortaya çıktığını belirten Nurettin Topçu, kimi sitelerin savaşta başarıları ve maddi güçleriyle çevrelerindeki siteleri idareleri altına alarak sınırlarını genişlettiklerini ve imparatorlukların böylece kurulduğunu ifade eder. Mısır, Makedonya, Roma, İran ve Asur gibi imparatorluklar savaş yoluyla kurulan imparatorlukların örneklerindendir. Kimi sitelerse ticari yönden gelişmiştir. Mallarını

diğer sitelerin pazarlarına götürerek oralarda satarlar. Sitenin ürettiği malları alarak en çok kazanç getirecek pazarlara sürerler ve buralarda büyük kazanç elde ederek bu piyasalara hâkim olurlar. Bazen pazarların etrafında kurulan sitenin yönetimi bunların eline geçer ve site halkının birçok site üzerinde ekonomik üstünlüğüne dayanan bir imparatorluk meydana gelir. Atina ve Fenike sitelerinin bu şekilde imparatorluklar kurduğu söylenebilir. İlk Çağ sitelerinde kurulmaya başlanan imparatorluklar bu çağ boyunca yayılma güçlerini arttırmışlardır. İmparatorlukta diğerlerinin zararına yönelik bir yayılma söz konusudur. İlk Çağ sonunda Roma en büyük ve yaygın imparatorluğu meydana getirmiştir. Orta Çağ'da barbarların Roma'yı yıkmasının ardından ilk olarak dağınık sosyal zümrelerin derebeylikler halinde yaşadıkları görülmüştür. Ardından Orta Çağ içerisinde imparatorluklar tekrar ortaya çıkmıştır. Dini bir otoriteye sahip olan Papa'nın imparatorluğu, Orta Çağ'da Hristiyan toplumların büyük bir bölümüne diktatörlük olarak adlandırılabilen bir yönetim yaşatmıştır. Yine aynı çağ içerisinde batıda Şarlman imparatorluğu, doğuda ise Cengiz ve Timur imparatorlukları yer almıştır. Osmanlı İmparatorluğu Yeni Çağ'da savaş yoluyla kurulan en büyük imparatorluktur (Topçu, 2017b: 67-68).

Nurettin Topçu Osmanlı İmparatorluğu'ndan övgüyle bahseder. Onun bakımından Osmanlıların çok güçlü ve sarsılmaz olmalarının nedeni, mükemmel ve insanı her alanda idare edebilme imkânı sağlayan İslam hukukuna sahip olmalarıdır. Bu hukuk asırlar boyunca adalet ve sorumluluk esaslarını yaşatarak İslam'ın ilahi ahlâkıyla el ele vermiştir. İnsanı ileri bir medeniyet düzeyinde yaşatmak isteyen bu sistemin en güzel sentezi insan anlayışında bulunur. Bu anlayışta insan; dini, ahlâki, siyasi ve askeri bir varlık olarak görülür. Hacı Bayram ve Akşemsettin'ler din ve ahlâkın, Orhan Gazi ve Fatih Sultan Mehmet'ler kalpleri fetheden siyasetin, Yıldırım Beyazıt'lar ve Osman Gazi'ler dünyaya âşık; toplum için kendilerini feda edebilen askerliğin dünya tarihinde eşi görülmemiş kahramanlarıdır. Osmanlılar bu insan idealinin ebedi önderidirler. Bu ideal Anadolu'daki Türk devletinde dünyanın en seçkin eserlerini vermiştir. Yavuz Sultan Selim gibi büyük bir padişah, din ve ahlâk yönünden âlim olan bir zatın atının ayağından çamur sıçrayan kaftanının tabutunun üzerine örtülmesini; zira âlimin atının ayağından sıçrayan çamurun kendileri için şeref olduğunu söylemiştir (Topçu, 2012: 18).

Sosyal değişme açısından konuya yaklaşıldığında imparatorluk en başından itibaren kendi tüzel kavramının içinde yatan bir ahlâki-siyasi dinamiği harekete geçirmiştir. Bu

tüzel kavramda iki temel eğilim bulunur. İlki uygarlık olarak sınırsız ve evrensel bütün bir uzamı kapsayan yeni bir nizamın yapısında ortaya çıkarılmış bir hak kavramı, diğeriye kendi ahlâk temelinde tüm zamanı kapsayan bir hak kavramı. İmparatorluklar kendi düzenlerini daimi, sonsuz ve zorunlu olarak ortaya koyarlar (Hardt ve Negri, 2003: 35). Topçu imparatorlukların yönetimi altında çok sayıda yabancı unsurun yer aldığını söyler. Eğer imparatorluğu kuran ve idare edenler yabancı site halklarını dost görmeyerek onlara zulmederse soyları, dilleri ve gelenekleri farklı olan bu halklar zulmüne uğradıkları imparatorluktan ayrılmak için fırsat kollarlar. Buradaki irade kendilerine benzeyenlerle yaşayıp benzemeyenlerden ayrılmak olur. İmparatorluğun gücünü yitirdiği bir anda ondan hemen ayrılırlar. Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı bu şekilde olmuştur. Halkın çoğunluğunu oluşturan plebler barbarların saldırısını fırsat bilerek gücünü yitiren Roma'dan ayrılmışlar ve onun hızlı bir şekilde yıkılması için uğraşmışlardır (Topçu, 2017b: 69).

İmparatorluklarda din, aile ve hukuk alanlarında yaşanan değişimleri ele alan Topçu, imparatorlukların ortaya çıktığı çağda çok tanrılı dinlerin evrim geçirerek iki tanrılı dinlerin meydana geldiğini belirtir. Tek tanrılı dinlerden olan Musevilik İlk Çağ'da doğmuş, Roma İmparatorluğu içerisindeyse Hristiyanlık ortaya çıkmıştır. Bazı imparatorluklarda babaerkil aile biçimi bulunurken, Türkler gibi bazı topluluklarda erkeğin yanı sıra kadın ve çocuklara da haklar tanınan aile şekli görülmektedir. İmparatorlukların bulunduğu dönemlerde kadınlar ve ergin çocuklara bazı kişisel mülkler tanınarak mülkiyet ve sorumlulukla ilgili olarak bireyselleşme yönünde bir adım daha atılmıştır (Topçu, 2017b: 69).

Sosyal değişme bakımından değerlendirildiğinde geniş bir coğrafya içerisinde çok sayıda yabancı unsuru içerisinde barındıran imparatorlukların; dini, kültürel ve toplumsal etkileşimleri çok daha fazla olanaklı hale getiren bir yapıya sahip oldukları ifade edilebilir. Birbirinden farklı yapıya sahip toplumlar arasındaki bu etkileşimlerin tarihin akışına yön veren önemli değişimler meydana getirdiği düşünülebilir.

3.1.2.5. Derebeylikler

Feodalite Ortaçağ'ın siyasal, sosyal, ekonomik ve hukuki düzenini belirleyen sistemdir. İlk Çağ ve modern çağın toplum yapısından değişik olan feodal düzende sosyal yapıyı insanların toprakla olan ilişkileri belirlemektedir. Toprağın sahibi olan kişi aynı zamanda

siyasal iktidarı da elinde bulundurur. Toprak sahibi olmayanlarsa yaşadıkları toprağın sahibine iktisadi, sosyal, hukuki ve siyasi bakımdan tabi ve bağımlı olarak yaşayan köleleşmiş insanlardır. Toprağın sahibi olan senyörlerin malikâneleri büyük birer tarım işletmesine benzemektedir (Göze, 2009: 65-66).

Senyörler topraklarının bir kısmını toprağı işleyen serflere tahsis ederler. Köylülerin kullanacağı tarımsal araç ve malzemeler senyörler tarafından sağlanır. Senyörler hem toprağın hem de serflerin sahibi olduğu için serflerin hem toprağa hem de senyörlere şahsi bağılıkları bulunmaktadır. Derebeyliklerde insandan insana bağılılık sisteminin belirgin özellikleri görülür. Serflerin senyörlerin topraklarında çalışma mecburiyeti esastır. Çalışma süresini ve şartlarını senyörler belirler. Serf topraktan ayrılırsa senyörün onu bulup geri getirmesi şahsi bağılılığın sonuçlarındandır. Esasında devlete ait olması gereken askeri ve mali hâkimiyet derebeyliklerde senyörlere aittir. Gerek kendilerinin gerekse maiyetlerinde bulunan insanların içerden ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı güvenliklerini de senyörler sağlarlar. Kendi namlarına para bastırma, vergi toplama, vergilerin miktarını, çeşitlerini ve ödeme yöntemlerini belirleme gibi yetkileri de bulunmaktadır (Öksüz, 1980: 82-83).

Derebeylikleri imparatorluklardan ayrı yaşama iradesi taşıyarak onlardan ayrılan ve şövalyelerin yönetimine giren küçük topluluklar olarak tanımlayan Nurettin Topçu, Roma'dan kopan yabancı toplulukların şövalyelerin çevresinde toplanarak yüzlerce derebeylik oluşturduğunu söyler. Bu topluluklar arasında hukuki bağlar yoktur. İradelerini şövalyelerin iradesine terk etmişlerdir. Doğrudan ve isteyerek derebeyinin şahsına bağlanmışlardır. Şövalyeler her zaman birbirleriyle savaş halindedirler. Kendilerini güvence altına almak için yüksek yerlerde şatolar inşa etmişlerdir. Şatolara sığınan şövalyelerin yönetimleri altındaki halka zulümleri zaman içerisinde artmıştır. Gün geçtikçe daha da büyüyen derebeylikler dükalıkları ve prenslikleri ortaya çıkarmış, bunlar arasında en güçlü olan dükalık ve prenslikler diğerlerini mağlup ederek krallık haline gelmişlerdir. Yönetimleri altındaki halkın da yardımıyla derebeylikleri ortadan kaldıran krallıklar halka bir takım haklar tanımışlardır. Krallar barutun Avrupa'ya ulaşmasının ardından şövalyelerin şatolarını toprakla yıkarak derebeylik rejiminin son vermişlerdir. Millet fikri ve duygularının kıvılcımlanmaya başladığı krallıkların, milletlerin kurulmasına ortam hazırladıkları söylenebilir (Topçu, 2017b: 70).

Topçu'ya göre, Avrupa'da derebeyliklerin hâkim olduğu Orta Çağ'da Hristiyanlık dini büyük değişimler geçirirken, Doğu'da İslâm dini ortaya çıkmıştır. İmparatorluk dönemlerinde ilerleyerek karakteristik yapısını kazanan babaerkil aile düzeninde babaların kadın ve çocuklar üzerinde tanrılık noktasına kadar varan üstünlükleri bulunmaktadır. Hristiyanlık ve İslâm dinleri kuvvetli bir isyanla yayıldıkları bölgelerde babaerkil aile şeklini ortadan kaldırarak babalık ocak adı verilen aile yapısının meydana gelmesine ortam hazırlamışlardır. Mülkiyet ve sorumlulukta toplumsallıktan bireyselleşmeye ilerleyiş derebeylikler döneminde hız kazanmıştır (Topçu, 2017b: 70-71).

Çalışmanın ilk bölümünde Weber'in Avrupa'da feodal toplumun öğeleri içinden kapitalizmin ortaya çıkışını statü grupları ve toplumsal sınıflara bağlı bir sosyal değişme olarak gördüğü ifade edilmişti. Topçu'nun da senyör ve her yönden ona bağlı halk biçimindeki sosyal yapı ayrımı ve mülkiyette bireyselleşmenin arttığına yönelik tespiti düşünüldüğünde Weber'in derebeylikler özelindeki sosyal değişme görüşüne benzer noktalara temas ettiği söylenebilir.

3.1.2.6. Rönesans

Rönesans'ın yeniden doğuş anlamına geldiğini söyleyen Topçu, bu ismin 15 ve 16.yüzyıllarda eski Yunan eserlerinin yeniden canlandırılması hareketine verilen bir ad olduğunu ve ilk olarak İtalya'da sanat alanında kullanıldığını belirtmektedir. Topçu Rönesans kavramını daha geniş anlamda kullanarak onu; herhangi bir zaman diliminde kendisine uyumsuzluk çöken, hareketlerinde gevşeme görülen, eski alışkanlıklar dünyasında dinlenme ve geçici uykulara dalma hevesine sahip insanlık bedenindeki tüm uyanışlar şeklinde tanımlar. Bu tanım çerçevesinde bakıldığında kendi ruhunu inşa eden her büyük milletin bir Rönesans dönemi geçirdiği ifade edilebilir (Topçu, 2017a: 87). Yunan medeniyeti fizikten ahlâka doğru bir yol kat etmiştir. Sofistlerden evvel ilk Yunan filozofları doğu kavimlerinden aldıkları düşünce unsurlarıyla evreni açıklamaya çalışmışlardır. Sofistlerin ardından Sokrates, Platon ve Aristo gibi isimlerde felsefenin temelini ruh ve ahlâk meseleleri oluşturmuştur. Sokrates tarafından ortaya atılan "kendini tanımak" ilkesinin Yunan Rönesans'ının ilk müjdesi olduğu söylenebilir. 10.yüzyılda Harran'da ortaya çıkan İslam Rönesansı ahlâki verimliliğini İslâm'ın gerçek bir biçimi olan tasavvufta vermiştir. Bu hareketin ilk hamlesi İslâm'ı kabul eden Türkmen'den

Anadolu’da bir millet ortaya çıkarmıştır. Türk milleti bu Rönesans’ın meydana getirdiği bir millettir (Topçu, 1939c: 1).

Rönesans Topçu için insanlık tarafından yapılan bir iman hamlesidir. Bu hamlelerin hepsinde doğuşlarını ortaya çıkaran ve yayılışlarının amacı olan bir takım ortak karakterler bulunur. Bu karakterler aklın saltanatı, özgür düşünce ve aşka teslim olmaktır (Topçu, 2017a: 89). 15.yüzyılda İtalya’da başlayan Batı Rönesans’ının da Topçu açısından öne sürülen bu karakterlere sahip olduğu söylenebilir. Topçu, Batı Rönesans’ının Haçlı seferlerinin ardından İtalya’ya götürülen Doğu ve İslâm eserlerinin Latinceye çevrilmesi ve Orta Çağ Hristiyan dünyası içerisinde hazırlanan eserlerin yeni terkipleriyle ortaya çıktığını belirtir. Batı Rönesans’ı maddi dünyanın izahı olan ilimler ve bu dünyanın tasavvuru olan şekil sanatlarından felsefe ve ahlâka doğru yükselmiş, Descartes ve Pascal’da zirveye ulaşmıştır. Bu sonuncuda, Rönesans’ta başlayan fizik ve matematiğin üst düzey eserlerine ulaşılmışken, “Hayatı ilim gibi değersiz ve gereksiz şeylerle uğraşarak boşuna geçirdim. Dinden başka hayatı adayacak hiçbir gerçek yokmuş” dedirtecek kadar ahlâki bir kıymet ortaya çıkarmıştır. 15.yüzyılda, sanatta henüz yeni dönemlerinde büyük bir putperest zevki ve şekil ibadeti yaşatan Michelangelo; sanatının ustalık merhalesine ulaştığı dönemlerde olgun bir Hristiyan, şekli reddeden bir mistik ve bir ruh ülkücüsü haline gelmiştir (Topçu, 1939c: 1-2).

Topçu’nun Romantizm hareketini de Rönesans olarak değerlendirdiği ifade edilebilir. Ona göre, 18.yüzyıl Avrupa’sında ansiklopedistlerin elinde tüm Batı ilimlerinin bir araya gelmesiyle hazırlanan Rönesans, her zaman biraz daha aydınlık peşinde olan ve bunu tüm eserlerinde ruhunun derinliklerinden işleyen Goethe döneminde Romantizm hareketiyle ışıklarını tüm dünyaya saçmıştır. Sanatta, ahlâkta, aile ve din alanlarında kendisini gösteren Romantizm; ansiklopedistlerin evrenin her alanına ait topladıkları aydınlıklar arasında meydana gelmiştir. Tıpkı 15.yüzyıl Rönesans’ında olduğu gibi Romantizm de Hristiyanlığın ruhi ülküsü içinde ayaklanarak her alanda aşkın temsilcisi olmuştur. Tüm Rönesans hareketleri dış dünyanın tanınmasından insanın kendisine dönüş ve evrenin fiziki açıklamasından ruhi yaratılışa yönelen bir harekettir. Rönesans hareketiyle birlikte gelen sanat, felsefe, ilim ve hukuk bir toplum içerisinde ortaya çıktıktan sonra tüm insanlığa ait hale gelir. Yani her Rönesans tüm insanlığın bir toplum içinde doğmasıdır (Topçu, 1939c: 2).

Rönesans kavramı Topçu tarafından belirli bir dönemi tanımlamak için değil, daha geniş bir anlamda kullanılmıştır. 15.yüzyılda başlayan Batı Rönesansı'nı ve daha sonra ortaya çıkan Romantizm hareketini insanlık açısından bahsettiği diğer tüm Rönesans'lar gibi değerli görmektedir. Sorokin sosyo-kültürel sistemleri maddeci, maneviyatçı ve ideal olmak üzere üç safhada ele alarak bunların tarih içerisinde döngüsel olarak birbirini takip ettiğini ifade etmektedir. Topçu'nun Rönesans ve Romantizm hareketlerine yönelik yaklaşımının ve bu anlamdaki sosyal değişmelerin Sorokin'in maddeci ve maneviyatçı gerçeklerin akıl yoluyla yapılmış sentezi olarak ifade ettiği ideal kültür sistemiyle benzerlik gösterdiği söylenebilir.

3.1.2.7. Modern Toplum

Fransız İhtilali'nin toplumsal sınıf farklarını ortadan kaldırdığını belirten Nurettin Topçu, yeniden dengeye oturan Avrupa'nın 19.yüzyılda yeni bir hakîm sınıf oluşturduğunu söyler. Avrupa bu dönemden sonra ekonomik gücü elinde bulunduranların toplumun başına geçmesi üzerine büyük sanayi ve sermaye hareketlerine dayalı olarak toplumsal sınıflar arasında bir denge sağlamaya çalışmıştır. Büyük sanayi ve sermaye hâkimiyeti Avrupa'da milliyetlerin ortaya çıkışıyla beraber ilerlemiştir. Büyük sanayi vatandaş fikrini iş hayatı çevresinde canlandırmıştır (Topçu, 1939b: 61).

Avrupa'da harika işler ortaya çıkardığı, dünyanın eskiyen kısımlarını canlandıracağı, ona yeni bir hayat vereceği, mutluluğa kavuşturacağı, sarsılmaz bir iş ve kader birliği oluşturacağı düşünülen makine Topçu'ya göre bunları başaramamıştır. Peki Rönesans'ta yeni bir yaşam bolluğuna aç gibi görünün Avrupa neden böyle bir yaşama kavuşamamış, uzun bir özlemin sonunda neden vuslat devrine erememiştir? Topçu'ya göre Rönesans'ın ardından Avrupa'yı yaşatan ve hala yaşatmakta olan biri maddeye biri ruha bağlı iki kuvvet bulunmaktadır. Bunlardan birisi zengin edebiyatını ve güçlü metafiziğini Orta Çağ'da hazırlayan Hristiyan spiritüalizmidir. Diğeriyse 17.yüzyılda başlayan ve başka kıtaların ham maddelerini Avrupa'ya kaçırma gayretlerinden, yani sömürgecilikten beslenerek meydana gelen büyük sanayidir. Avrupa'nın son birkaç yüzyılı bu iki kuvvetin çarpışmasına sahne olmuştur. İnce Hristiyan ruhu ve sömürgeci sanayi sahibinin ham ve kaba maddesi dönem dönem çarpışmış, bazen biri bazen diğeri üste çıkmıştır (Topçu, 1943b: 259).

Topçu, ruhi kuvvet olan Hristiyan spiritüalizminin, Montaigne'lerin ve Bousset'lerin ellerinde yeni ahlâkın ve yeni nesillerin temellerini oluşturduğunu vurgular. Daha sonra Kant hareket ve ruhun bilgi karşısındaki zaferini ilan ederek sadece zekâyâ dayalı ve soyut bir değer olmadığını ortaya koymuştur. Rousseau'nun müjdecisi olduğu Romantizm, 19.yüzyılın başında Avrupa'daki her alanda fikriyatta ve hayatta, inançta ve ailede Hristiyan spiritüalizminin yeni bir zaferi olarak yayılmıştır. Avrupa'da hâkimiyet oluşturma amacıyla Rönesans döneminde kök salmayı arzulayan ve 16.yüzyılda ortaya çıkan maddi kuvvet, 19.yüzyılda makineleşmeyi hazırlayan sonsuz bir tüketim iştahına bağlı olan servet kuvveti ve bu kuvvetin güçlendirdiği bir istismar aracıdır. Rönesans'ın ihtişam ve gösterişinden doğan bu kuvvet kısa sürede tüm Avrupa'ya sıçramıştır. Kimi kesimlere mutluluk getiren servet hâkimiyeti Avrupalıları yeni diyarlara yöneltmiştir. 15.yüzyılda başlayan sömürge hareketleri Avrupa'nın tüketici ve istismar edici zararlı bir güç ve belâ olduğunu tüm dünyaya göstermiştir. Bu tüketim ve istismar kuvveti dönem dönem Avrupa'da iktidarı ele geçirerek milli cereyanları ve kinleri körüklemiştir. 17.yüzyılın ruhçuluğu, 18.yüzyılın başında kaybolmuş; maddi kuvvet ruhi kuvvet karşısında Avrupa'daki ilk zaferini kazanmıştır (Topçu, 1939b: 61).

18.yüzyılın ortaya çıkardığı toplumun asalete ve paraya tapan yapay bir cemiyet olduğunu söyleyen Topçu, bu toplumun doğal ve ruhi değerleri ezdiğini ifade eder. Rousseau ise Avrupa'yı 18.yüzyıl sonunda yeniden tabiat ve ruha kavuşturan Romantizmin ortaya çıkışını müjdelemiştir. 19.yüzyılda ruhun gücü yeniden etkisini kaybetmiştir. Bu dönemde maddenin zaferi kendisini üretim tutkusu şeklinde göstermiştir. Avrupa diğer kıtaların emeğini yutan bir ambar haline gelmiştir. Amerika'yı dünyanın en büyük gücü yapan da büyük üretim gücüdür. Avrupa'da doğarak yüzyıllar boyunca etkisini gösteren ruhi kuvvet Amerika'ya hiç uğramamış ve orada etkisini gösterememiştir. Komünizm de ruhi kuvveti yok sayarak maddi kuvveti herkesin arasında denk bir şekilde paylaşılmasında bulmuş ve bunun cezasını kısa süre içerisinde görmeye başlamıştır. Ahlâktan ayrı koyulan iş, insan yerine ırgat ortaya çıkarmış; birey için özgürlük değil belâ ve zorunluluk haline gelmiştir. Avrupa'daki buhrana çare bulmanın yolu ruhi kuvvetle maddi kuvveti bir araya getirmekten, ahlâk ve ekonomiyi anlaştırmaktan geçmektedir (Topçu, 1939b: 62).

Nurettin Topçu'nun teknolojik gelişmeleri toplum açısından bir felaket olarak ifade edilebilecek kadar olumsuz değerlendirdiği söylenebilir. O, toprağın sonsuz mutluluğu

yaşattığını vurgularken; topraktan çıkarılan demirin dünyayı kararttığını ifade eder. Demir saltanatı büyük makine şeklinde dünyanın üzerine kâbus gibi çökmüş ve kendisine hayranlık duyan insanların yüreğini çürütmüştür. Huzur ve mutluluğu dünyadan silmiştir. Topçu, otomobili iğrenç sesli canavar olarak tanımlar ve onu kalbi çürüten dünyanın kıyma makinesine benzetir. Çünkü onun için direksiyonu tutan her el yüzlerce insanı ezerek şehirleri cesetlerle doldurma kapasitesine sahiptir (Topçu, 2016a: 197-198). Mason locası dünyada Yahudi hükümdarlığını yaşatırken bu locaya girerek ona kul olmadan basın aracılığıyla kendini duyurabilmek oldukça zordur. Bu nedenle gazeteler ve radyo her gün ve her saat mikroplar saçmaktadır. Bundan ne aileyi, ne çocukları, ne de köylüleri korumak mümkün değildir (Topçu, 2017a: 339).

Teknolojik gelişmelere karşı çıkan Topçu, teknoloji hayranı insanları da eleştirmektedir. Demirin sevdasına kurban edilen ruhlardaki sonsuz gücün yerinde çaresizlik buhranlarının kudurduğunu, bunların insanda ezme iştahına yol açtığını belirtir. Büyük kentlerdeki yapıları güneş ışığını engelleyen taş ve demir perdelere benzetir. Bu perdelerin arkasında sinir krizi geçirir gibi dolaşan otomobillerde direksiyona yapışan insanlar vardır. Bu insanlar Topçu'nun ifadesiyle adeta hapishane parmaklıklarının arasından fare bakışlarıyla güneş ışığına açık alınlara saldıran birer ruh hastası gibidirler (Topçu, 2016a: 199).

Topçu'nun teknoloji karşısında takınmış olduğu bu negatif tavır, teknolojinin yok sayılması anlamını taşımamaktadır. Teknoloji su ve hava gibi elzem bir şeydir. Onun insan iradesinin önüne geçmesi Topçu için esas sorundur. Bu nedenle geri kalmış ülkelerin kalkınma politikalarını sert bir şekilde eleştirir. Topçu, dünyanın makineleştğini ve bu makineleşmede teknik dizginlerin insanların ellerinde olduğunu belirtir. Dizginleri elinde tutan insan teknik zafere ulaşır ulaşmaz onun zafer arabasını sürme tutkusuyla büyük bir çekimle peşinden gider. Böylelikle insan da makineleşmeye başlar. Dizginler elinde olsa da şaha kalkan atlar insanı da sürükler. Uçuruma düşmek alinyazısıdır. Onu frenleyecek tek kuvvetse kültürdür. Buradan Topçu'nun kültürle uyumlu bir teknolojiyi savunduğu düşüncesi çıkarılabilir (Öğün, 1992: 114; Topçu, 2016a: 20).

Topçu'nun teknolojiye karşı düşüncelerinin prensip olarak doğru olduğunu ifade eden Sadettin Ökten, "O da herhalde bugünleri görseydi yaşayamazdı. Maddeye bu kadar meyleden, bu kadar müptela olan bir toplumda insani vasıfların yaşaması mümkün

değildir. Otomobil onun yaşadığı çağda bir azamet, bir kibir ve bir tahakküm sembolüydü. O da bunu görmüştü. Günümüzde artık çok sıradan hale geldi (Sadettin Ökten ile “Nurettin Topçu” üzerine yapılan görüşme, Sakarya, 4 Nisan 2018).

Modern toplum içerisindeki aile yapısı da Topçu bakımından kötü bir haldedir. İşçi ailesindeki bireylerden her biri bir başka fabrikada, başka fabrika sahipleri için çalışmaktadır. Bu nedenle aile arasındaki bağlılıklar, saygı ve karşılıklı ödevler azalmıştır. Ailedeki bireyleri bağlayan ekonomik bağlar, ortak tüketimle geçinme maliyetlerini daha düşük seviyeye getirmek için bir zorunluluk arz etmektedir. Bir yandan ekonomik çalışmanın güç kazanması; diğer yandan dine bağlı inançların zayıflaması; zamanında ruhi ve ahlâki güçlerden beslenen aşk duygusunun ailenin kuruluşu ile aile içerisinde anlaşma, saygı ve minnettarlık duygularının sağlanmasındaki rolünü ortadan kaldırmaktadır. Batı’da yaşanan aile buhranlarının sebebi, yeni ailenin kurulabilmesi için gereken ve modern dönemdeki yaşantının zorlu koşullarını karşılayabilecek iman ve vicdan temellerinin yıkılmasıdır (Topçu, 2017b: 119). Modern ailelerde kadın büyük sanayinin meydana getirdiği zorunluluklar nedeniyle çalışmak zorunda kalmış ve kendi hayatını idame ettirebildikten sonra hak ve özgürlüklerini istemiştir. Kadınların arasından doktor, avukat, milletvekili ve bürokratlar çıksa da büyük sanayinin tam olarak hâkim olduğu yerlerde zorlu yaşam mücadelesinde başarılı olamayarak genellikle işçi sınıfında yer almışlardır (Topçu, 2017: 120-121).

Batı Rönesans’ını ve onun getirdiği ruhsal zenginliği öven Topçu, maddi kuvvetle yükselen modern toplum yapısını ise eleştirmiştir. Maddi kuvvetin tüketim çılgınlığına ve servet hayranlığına sebep olduğunu, insanı içine dönmekten ve ruhaniyetten uzaklaştırdığını vurgulamış; aynı zamanda kine ve milletlerarası cereyanlara sebep olduğunu ifade etmiştir. Teknolojik gelişmelerin insanları kendisine esir ettiği, modern toplumda aile bağlarının zayıfladığı eleştirilerini getirmiştir. Bu anlamda maddi kuvvete dayanan toplum yapısı Topçu için kötü bir sosyal değişme örneği olarak ifade edilebilir. Bunu düzeltmek içinse ruhi ve maddi kuvvetin uzlaştırıldığını yeni bir sosyal değişme önerisinde bulunduğu söylenebilir.

3.1.3. Ahlâk Bakımından

Avının peşinde koşan ilk insanın toplumdan aldığı emirleri otomatik bir şekilde yerine getirdiğini belirten Topçu, onun en basit tabiriyle ve ilkel anlamda yapıcı insan (homo

faber) olduğunu söyler. Yapıcı karakteri binlerce yıl geliştikten sonra onda düşünme ve araştırma kabiliyeti ortaya çıkmıştır. İlimin temelini teşkil eden kâinata ilişkin bilgiler doğmaya başlamış, bireysel düşünce kendi içine yönelince felsefe ve ahlâk doğmuştur. Düşünen insan (homo sapiens) meydana gelmiştir. Düşünen insan meydana gelince yapıcı insan yok olmamıştır. İkisinin gelişimi yan yana sürmüştür. Bazen birisi bazen diğeri üstün kuvvet haline gelmiştir. Dünya üzerindeki hayatın gerçek manasını İlk Çağ'ın başından beri ortaya koyduğu medeniyet eserleriyle düşünen insan tanıtmıştır. Batı medeniyeti de en az üç asır boyunca çok önemli katkılar sunmuştur. Yapıcı insanın gücü son dönemlerde büyük sanayinin etkisiyle aşırı ölçüde gelişmiş, böylelikle büyük ticaretle sonsuz kazanma hırsına sahip insan (homo economicus) ortaya çıkmıştır. Bu hırsın her geçen gün daha da artması ahlâk, sanat ve ilimin peşinden giden sonsuzluğa yönelmiş çikarsız duyguları törpülemektedir (Topçu, 2016b: 96).

Batan bir dünya nizamının enkazı üzerinde olunduğunu vurgulayan Topçu, milletlerin sorumluluk duygusuna en küçük kıymet bile göstermeyen yöneticilerin, âlimlerin, sanatkârların, eğitim ve siyaset adamlarının, üniversitelerdeki hocaların, yüzyıllar boyunca kazanılan birçok şeyi bilerek ya da bilmeyerek feda ettikten sonra çehrelerini bir perdenin arkasında sakladıklarını söyler. Özellikle II. Dünya Savaşı ve o dönemdeki yıllar, dünyanın her yerinde insanlığın yüzündeki ince perdeyi yırtmış ve ruhların hakiki sureti ortaya çıkmıştır. Bunların eliyle yok olan sadece kıyafetler, başka yaşam tarzı ya da başka ulaşım araçları değildir. Yıkılan tüm ahlâkın nizamıdır (Topçu, 1947c: 1).

Ortaya çıkan bu olumsuz tablo karşısında düşünen insanın ilgisiz kalmadığını ifade eden Topçu, insanın içindeki aşk, fedakârlık ve merhamet duygularının şaha kalkan hırslar karşısında harekete geçerek onu frenleme gayretinde olduğunu belirtir. Sanatın, ahlâkın, dinin ve felsefenin rolü de tam olarak bu şekilde olmalıdır. İnsanı büyük yapan kendi içindeki iyilik ve kötülük güçlerinin değerleri ya da değersizliklerini kendi ruhunda çarpıştırması ve bu çarpışmanın neticesinde değerli olanları ideal olarak almasıdır. İstiklâlini arayan insanlığın davası bu ahlâk savaşıdır ve özellikle bu dava için yaşayan insanlar vardır (Topçu, 2016b: 96-97).

Türkiye'de Batı'ya ilişkin "İlim ve fende çok ileri seviyedeler ama ahlâkları çok düşük. Bizim ahlâki değerlerimiz onlardan üstün. Batı'nın iyi yönleri alınmalı ama ahlâkı alınmamalı" şeklinde bir önyargı olduğunu belirten Topçu, bayağı bir gözlemin ürünü olarak değerlendirdiği bu yaklaşımı bazı aydınların da savunduğunu söyler. Ancak adi ve

bayağı bir gözlemle ilim yapılamaz. Topçu'ya göre Batı'da kötülükler, hastalıklar elbette vardır. Fakat bunlar onun ahlâkı değildir. Belki ahlâkının düşmanları olarak görülebilir. Batı uzun bir süredir bu tarz buhranların pençesinde kıvrınmaktadır. Buna karşın üniversiteleri, gençlik dernekleri, yayınları ve kiliseleriyle yoğun bir enerji göstererek çözüm arayışı içerisinde. Eğer Batı, Hazreti İsa'nın dünyaya getirdiği aşk ahlâkına ve sonsuzluğa susamış insanın yaratıcıya yönelişine bağlanmamış olsaydı bugünkü medeniyet seviyesine erişemezdi. Çünkü bu medeniyet aşkın eseri olarak ortaya çıkmıştır. Rönesans ve romantizm hareketi de bu aşkın eserlerindendir. Hristiyanlığın getirdiği bu aşka karşın Batı'nın ahlâkında yaralar açan güç büyük sanayidir (Topçu, 2016a: 47-48).

Topçu, insanlık tarihi boyunca yaşanan ahlâki ilerleyişin sürekli aynı tempoda gerçekleşmediği kanaatindedir. Tarihin bazı dönemlerinde ahlâkta büyük ilerlemeler yaşanmış, bunların arkasından büyük düşüşler olmuştur. Bu iniş çıkışlar insanlık tarihi süresince birkaç kez tekrarlanmıştır. İlk Çağ Çin'inde ahlâkça ilerleyiş olduğu gibi İslâm'ın ilk dönemlerinde de insanlığa örnek olacak bir ahlâki ilerleyiş yaşanmıştır. İnsanın yüksek değerini kendisine ilke edinen Batı medeniyeti, özellikle romantizmle yüksek ahlâki değerler meydana getirmiş olsa da bu değerlerin yıkıldığı görülmektedir. Hakikat aşkına dayanarak gücünü ve hayatını insana karşı saygıdan alan ahlâki değerler, içinde bulunulan bu dönemlerde büyük sanayinin yol açtığı kolay yoldan menfaat elde etme hırslarının kurbanı olmaktadır. Medeniyetin ruhlarda derin yaralar açtığı bu devirlerde insanlığın ruhunu ve ahlâkını kurtaracak çözümlerin yine bu yaşam koşulları içerisinde araştırılması gerekmektedir (Topçu, 2016b: 157-158).

Nurettin Topçu'nun sosyal değişimin ahlâki seyrine ilişkin olarak da doğrusal değil döngüsel bir değişim çizgisi çizdiği söylenebilir. Ahlâki açıdan bazı dönemlerde olumlu, bazı dönemlerde olumsuz olarak değerlendirdiği değişimler yaşanmıştır. Son dönemlerde ise maddeye dayanan büyük sanayinin etkisiyle ahlâkın büyük yara aldığını vurgulamıştır.

3.1.4. Sosyal Değişimin Kaynağı Olarak Hareket Felsefesi

Aile, millet ve medeniyet Topçu açısından sonsuzluk ve evrensellik eğilimlerini içinde barındıran bireysel hareketin eseridirler. Hareketlerde iman ve irade biçiminde ortaya çıkan ilahi yardım, onlara sınırları aşan bir özellik vererek dini bir değer kazandırmaktadır. Bu iman ve irade belirli zamanlarda zorbalık yoluyla aşağılara çekilen

insanlığı ayağa kaldıran dinlerde aydınlık bir şekilde görülmüştür. Topçu çalışmayı kutsal saymaktadır. İnsandan kol, kafa ve kalp istendiğini söyleyerek bunları bireyin kendi isteğiyle vermemesi halinde ondan zorla alınacağını ifade eder. Bu zorla almaysa insanı esir ederek gerçekleşmektedir. İnsanla hareket etmeyen, insana karşı hareket ediyor demektir. Kurtuluş ancak bireyin kendi hareketindedir. Harekette kendi kendine yetememek ve diğerlerini de kurtarma isteği yer almaktadır. Bu nedenle hareket kendiliğinden ahlâki bir özelliği barındırır. Hiçbir ahlâk kuramında sonsuzluğa ve evrenselliğe yönelen hareket itham edilmemiştir. Hareketlerin kaynağını teşkil eden iradeyi kabuğun dışına çıkarmak, dilekleri gerçekleştirmek için güç ve yetenekleri kullanmak kurtarıcı hareketlerdir (Topçu, 1939d: 48).

Blondel'in ortaya koyduğu hareket felsefesi insanın kendisini sadece hareketle tanıyabileceği kabulüne dayanmaktadır. İnsan düşünen bir varlık olmaktan daha çok hareket eden bir varlıktır. Hareket ederek özgür hale gelir. Tüm evrene yayılma isteğindeki hareket bireysel âlemde tamamlanmış değildir. Bireysel hareketten toplumsal harekete uzanılır. Hareket, sorumluluğa sahip insanın elini sonsuzluğa doğru açarak hem kâinatı hem de kendisini değiştirmesidir (Topçu, 1939a: 25; Mollaer, 2009a: 34). Topçu büyük hareketlerin büyük ıstıraplarla ortaya çıktığını vurgular. Fransız İhtilali zulüm gören büyük kitlelerin hareketidir. Romantizm hareketi her alanda acı ve ıstırap çekenleri kucaklamıştır. Büyük felsefe sistemleri ıstıraplarla doğmuştur. Ümmetine esenlik isteyen ve bu isteyişte iradeleri Allah'a yakınlaştıran yolculukta tüm engelleri aşmaya karar veren peygamberler de ıstırapın türlüünü yaşayarak büyük hareketler meydana getiren ruh dünyasının kahramanlarıdır (Topçu, 1947a: 2).

Çalışmanın ilk bölümünde sosyal değişme kavramı ele alınırken değinildiği üzere sosyal değişme, çeşit alanlarda, birbiriyle ilişkili halde ve kesintisiz olarak devam etmektedir. Topçu'nun medeniyetlerin bireysel hareketlerin eseri olduğunu ileri sürerek hareketi sosyal değişimin itici gücü olarak ele aldığı ifade edilebilir. Blondel de hareketi sorumluluk sahibi insanın hem evreni hem kendisini değiştirmesi olarak görmektedir. Hareketin sonsuzluk ve evrensellik eğilimleri olduğunu belirten ve hareketlerde iman ve irade şeklinde ortaya çıkan bir ilahi yardımın olduğunu vurgulayan Topçu'nun hareketin Allah'a ulaştıran gücünü işaret ettiği söylenebilir.

3.2. Topçu'ya Göre Sosyal Değişmenin Nedenleri

Çalışmanın ilk bölümünde sosyal değişmeyi etkileyen faktörler olarak kültürel faktörler, fiziksel çevre, politik örgütlenme ve bilgi ve teknoloji gibi etkenler ele alınmıştır. Topçu özelinde bakıldığında bu faktörlerin yanı sıra içsel bir kuvvet olarak gördüğü irade, devlet yönetiminde herkesi eşit konuma getiren demokrasi ve din ile devlet işlerini birbirinden ayıran laiklik de sosyal değişmeye etki eden faktörler olarak değerlendirilebilir.

3.2.1. İrade

İnsanın sahip olduğu en büyük gücün ve elde edebileceği güçlerin en kıymetlisinin irade olduğunu vurgulayan Topçu, aşk ve ölüm arasında sürüp giden yaşamın idare edicisinin düşünceler değil irade olduğu görüşündedir. İradelerin büyük oranda gücünü yitirdiği dönemlerde irade hak dava etmektedir. İradenin bazı gözü dönmüş serserilerin macera tutkusu olarak tanımlandığına değinen Topçu, Büyük İskender ve Napolyon Bonapart gibi macera tutkunlarının yüzyıllar boyunca büyük irade adamları olarak övüldüklerini söyler. Fakat onun için burada yaman bir aldanış vardır ve bu aldanış insanlığa oldukça pahalıya mal olmuştur. Bu nedenle iradenin gerçek anlamının kavranması gerekmektedir. İrade, insanın cevheridir. Duygular, tabiat ve toplumdan insana gelen tesirlerken; irade insanın dış dünyaya karşı koyduğu içsel kuvvettir. İnsanın dışarıdan tabiat ya da toplum yoluyla gelen etkilere hemen karşılık vermeyerek onları kendi içinde derinleştirilmesi, günün birinde mükemmel olarak tarif edilebilecek iradelerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Topçu, 1947d: 3).

Topçu'ya göre irade sadece insanda bulunmamaktadır. Kolektif bir yönü de vardır. Devlette, millette ve sanatta da irade görülür. Bu unsurların iradelerinin toplumsal değişimin ne şekilde gerçekleşeceğine yön veren etmenler arasında yer aldığı ifade edilebilir. Topçu, iradenin varlığını insana karakteriyle hissettirdiğini ve tanıttığını söyler. Var olma iradesinin insan dışında ortaya çıkardığı eserlerin sonu yoktur. Bu durum insanoğlunun evrende harikalar meydana getirebileceği zannını insanlara gösterebilecek kadar harikadır. Medeniyetler bu iradenin eseri olarak ortaya çıkmıştır. Savaşlar onun keskin bir şekilde görünüşüdür. Kinler ve kıskançlıklar onun kalıntılarıdır. Dinler onun en üst noktadaki hareketinin amacıdır. İrade insanda ilk ve sabit düzeni bozmaktadır (Topçu, 1947a: 1). Toplumsal değişmelerin yaşanmasında iradenin bu sabit düzeni bozan özelliğinin etkili olduğu söylenebilir.

Millet hayatının desteklerinin mukaddesatta bulunduğunu belirten Topçu, mukaddesatın ortadan kalkması halinde millette irade sefaletleri yaşanacağını belirtir. Çünkü mukaddesat ortadan kalkınca onun yerini zevk alır. Böyle bir durumda ruhtan gelerek sonsuzluğa yönelen idealler kaybolur. İnsan, dışından gelerek kendisine tesir eden ve teninde kaybolan zevke tapmaya başlar. Zevkçilik gençliğin mezhebi haline gelir. Edebiyatta, siyasette, okulda, mabette ve her tarafta zevk adamları çoğalır. Öğrenciler hocalarının sofralarında alkol tüketir. Dindar, konuşmalarında zevkin yolunu açar. Büyüklerin yer aldığı meclis içki sofrasına döner. Plaj ve tiyatro mabetlerin yerini tutmaya başlar. Bu duruma gelen bir toplumda hareket için bir zemin aracı olan hayat, kendi kendisinin amacı olur. Hayata bağlı kalan sevinç ve mutluluklar bereket vermez. Çünkü hayatın kaynaklarında tatmin aramak insanı harap hale getirir ve sonunda yok eder. Her tatminin ardından çaresi olmayan bir pişmanlık vardır. Millette mukaddesatın inkâr edilmesi ruhun yerine bedenin geçmesine sebep olur. Zevk değilse bile insanın sonsuzluğa doğru yol alırken kendi dışında meydana getirdiği hareket iradeye muhtaçtır (Topçu, 1948b: 6).

Milleti oluşturacak bir toplumun bir araya gelmesiyle mutlaka egemenliğinde belirlediğini ifade eden Topçu, bu anlamda devlette varlığı tanınan iradenin milletin eseri, simgesi ve teminatı olduğunu söyler. Çünkü o milletin varlığından filizlenerek milleti temsil eden ve ayakta kalmasını sağlayan güçtür. Devlet kurmayı başaramayan ya da devletinden vazgeçen milletlerin ömrü uzun olmaz. Bunun nedeni devlet iradesinin olmamasıyla millet varlığını ve milli bütünlüğü inşa eden maddi ve manevi unsurların zamanla eriyerek ortadan kalkmasıdır. Böylelikle bireyler sahipsiz kalarak başka devletlerin iradelerine bağlanırlar. Devletin varlığını temsil eden egemenlik ya da otorite, başka devletlerden bağımsız olarak yaşamak; ülke içerisinde emniyet ve güvenliği sağlamak anlamına gelmektedir. Bunların yapılması için gerekli olan şey, devletin bizzat kendi varlığından doğan bir güce sahip olmasıdır. Eğer devlet bu gücünü iyi ve ahlâki amaçlar için kullanırsa erdemli bir devlettir. Tam aksine zararlı ve kötü amaçlar uğruna kullanırsa fena ve yıkılma zorunluluğu bulunan bir devlettir. Topçu bakımından iyi ve namuslu devletin amacı yaşattığı iradeyi Allah'a ulaştırıcı yoldan götürmesi olmalıdır. Yıkılma zorunluluğu bulunan devlet ise iradesini bireylerin ve belli toplulukların çıkarları doğrultusunda sarf eden devlettir (Topçu, 1948c: 2).

Nurettin Topçu bakımından sanat, zekâ ya da hikmet ürünü değildir. İnsanın dışındaki dünyadan ya da doğadan duyular olarak bunlar arasında herhangi bir seçimde bulunabilme yeteneği de değildir. Hayal gücü ya da kader olarak insanın karşısına çıkan bir gerçeklik olarak da görülemez. Topçu için sanat; bir ideal, bir dava ve en nihayetinde bir iradedir. Sanatkârın eserini meydana getirmesine sebep olan heyecan bir tesadüf değildir. Bu heyecanı kendisi aramış ve bulmuştur. Onda sanat aşkından da öte bir aşk vardır. Bu nedenle sanatın özü eşyanın insanların gözüyle görünüşünden ibaret değildir. Aşkın hareketinde ve insan iradesinin derinlerinde yer alır. Sanatın özü sonsuzluk iradesidir. İnsanı sonsuzluğa götüren bu irade, ruhları Allah'a giden istikamette sanatın da ötesinde duraklara; ahlâki yaşantıya yönelik adımlara hazır hale getirmektedir. Bu yüzden sanatın sönük olduğu dönemler, ahlâk bakımından karanlık bir geleceğin hazırlandığı dönemler olarak görülebilir. Müzenin yerini sinemanın, heykelin yerini sporun, müziğin yerini araç gürültüsünün alması ruh perişanlığına yol açmaktadır. Topçu için zevkin düşük olması insanın da düşük olması demektir (Topçu, 1949a: 4-5).

Topçu, insanın dış dünyaya karşı koyduğu iç kuvvet olan iradenin, ilk ve sabit düzeni bozarak insana medeniyetler kurdurduğunu vurgulamaktadır. İnsandaki bu iradenin geniş çaplı sosyal değişmelere neden olduğu söylenebilir. Topçu mukaddesatına sarılmayan ve bu nedenle iradesini kaybeden milletlerin zevk girdabına yakalanacağını ileri sürmektedir. Bu durumda millet iradesinin ortadan kalkması milletleri özünden uzaklaştıran bir sosyal değişmeye işaret etmektedir. Milletten egemenliğini sağlayan devletteki iradenin yok olması milletin değerlerinin zayıflayarak tükenmesi yönünde, sanatta iradenin yok olmasıysa toplumun ahlâki yönden gelişimini kısıtlayacak yönde sosyal değişmelerin yaşanmasına yol açmaktadır denilebilir.

3.2.2. Demokrasi

Birçok insanın bir araya gelmesiyle oluşan toplumların yönetimi meselesi, tarih boyunca farklı düşüncelerin ve yönetim pratiklerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nurettin Topçu, insana saygı gösterilmemesi nedeniyle çok sayıda haksızlıkların yaşandığı memleketler olduğunu söylemektedir. Buralarda eziyetin her türlü ve insanın insan tarafından istismar edilmesi durumu söz konusudur. Bu sıkıntılardan usanan insanlar tüm insanlığı kurtaracak bir rejimin peşine düşmüşlerdir. Bu arayışların boşa olduğunu belirten Topçu, rejimi yönetenlerin ahlâk yapısından bağımsız, her yerde ve her insanın elinde kurtarıcı olacak bir yönetim biçiminin olamayacağını vurgular. Aynı şekilde iyi

insanların elinde zarar getirecek bir rejim de bulunmamaktadır. Hiçbir rejim kendiliğinden mutlak olarak iyi ya da kötü değildir. Mühim olan nokta onu kullanacak olan insan ya da insanların ruh ve ahlâk yapısıdır. Demokrasi sade bir cihaz olarak düşünüldüğünde insanların hak ve özgürlüklerinin korunmasında en elverişli hukuki kurumdur. Fakat burada sağlanacak başarı onu kullananların iyi niyetiyle sağlanabilir. İyi niyetin olmadığı bir demokrasiden de diğer rejimlerden doğacak tüm kötülüklerin doğması beklenebilir (Topçu, 2004: 119).

Demokrasiye otorite, sorumluluk ve ahlâki yönlerden eleştiriler yöneltten Topçu'nun devlette başın ayakları yönetmesi gerektiği düşüncesinde olduğu söylenebilir. Ancak ona göre demokrasilerde ayakların başın yerine geçmesi durumu söz konusudur. Çünkü demokraside nitelik değil nicelik ön plana çıkmaktadır. Seçenlerin niteliği bir soru işaretidir. Özgürlüklerin kötüye kullanılması anarşizmi doğurabilir. Basın siyaset ilişkisi ahlâksızlıklara neden olmaktadır. Sermaye ve siyaset ilişkisi sömürüyü ortaya çıkarmaktadır. Bunların getirdiği ahlâki gerileme zorbalığın önünü açmaktadır. Tüm insanların eşit olarak görülmesi hürmet duygularını zayıflatır. Ahlâk iflasa doğru gider. Bireylerin iradeleri ve idealleri dikkate alınmaz. Çoğunluğun tutkularının bulunduğu çevrelerde kamuoyuna başvurulduğunda çıkarlarla kişisel tutkular kazanarak toplumu kendi yollarında sürüklerler. Erdemli bireylerin sesleri çoğunluk içerisinde yok olur. Burada hâkimiyet halkın tamamında değil halk içerisinde gücü elinde bulunduran grupların elindedir. Demokrasi de monarşi gibi güce dayanan bir rejimdir. Fark ise buradaki gücün tek kişinin elinde değil, dağılmış olmasıdır. Halk her yanını çeviren güç gruplarının esiri olur (Gündoğan, 2000: 96; Topçu, 2004: 128-129). Topçu için demokrasi insanın büyük yönü olarak ifade ettiği ahlâki tarafını kesip atarak onun hırslarını ve çıkarlarını canlandırır. Ahlâk, sanat, ilim ve din gibi insan ruhunu Allah'a götüren etkenlerin ilerleyişi demokraside yön değiştirerek toplumun hırslarına yönelir. Böylelikle insan dünyalık tutkularının çukurunda boğulur (Topçu, 2004: 131).

Topçu demokrasinin tek başına düşünüldüğünde hak ve özgürlüklerin sağlanması bakımından elverişli olduğunu ifade etse de uygulamada bu beklentilerin karşılanamayacağına yönelik endişeleri dile getirmektedir. Çalışmanın önceki başlıklarında da değinildiği üzere Topçu, toplum içerisinde çıkan bazı insanların gerek içinde bulundukları topluma gerekse tüm dünyaya üst düzey katkılar sağladığını ifade etmektedir. Demokrasilerde çoğunluğun ne istediği daha ön planda olduğu için bahsi

geçen bu insanların ortaya çıkmaları ve olumlu anlamda değişmelere ön ayak olmalarının zorlaştığı düşünülebilir. Yine Topçu'nun endişeleri arasında özgürlüklerin kötü yönde kullanılarak toplumsal ahlâkı zedeleyecek değişimlerin yaşanması ve anarşi riski bulunmaktadır. Siyaset ve sermaye gibi güçleri elinde bulunduran bazı zümrelerin bir takım vasıtalarla kamuoyunu manipüle ederek topluma kendi arzuları doğrultusunda bir istikamet çizmeye çalışmaları Topçu bakımından demokrasinin sosyal değişmeye neden olan yönlerinden birisi olarak ifade edilebilir.

3.2.3. Laiklik

Nurettin Topçu bir insanın toplumsal ilişkilerinde laik olup bu ilişkileri aklın gereklerine göre düzenleyebileceğini ama manevi yaşantısında da son derece dindar olabileceğini belirtir. Benzer şekilde devlet de siyasi işlerini dinin emirlerinden bağımsız bir şekilde laikliği tatbik ederek yürütebileceği gibi halkının en ileri dindarlığına ve din alanındaki fikir mücadelelerine engel olmayabilir. Devletin yönetimini, bireylerin hukuki ilişkilerinin düzenlenmesini, ekonomi, sanat, eğitim, aile ve ilim gibi alanları dinin emirleri doğrultusunda yöneten teokratik yönetimler laikliği çığner. Bu gibi yönetimlerde iktidarın cahillerin elinde bulunması bağnazlık ve geriliğe yol açar (Topçu, 2017b: 99-100).

Laikliği çığneyen bir oluşum daha vardır. Topçu, devlet düzeniyle dini idare etmeye çalışan bu oluşumun kendi siyasi hedefleri doğrultusunda dini yaşamda yenilikler yaparak mezhep icat ettiklerini veya dine emirler verdiklerini söyler. Bunlar dini yaşamı bir devlet bürosu halinde yönetmek isterler. Yaptıklarının hakikate uygun olduğunu göstermek için yayınlar yapar, ruhi ve ahlâki bir hayatı ortaya çıkaran gerçek dini yaşamını karalamaya çalışırlar. Dini siyasete alet ederler. Tüm bunlar dini alanda cehalete, ilkelliğe, dine karşı dar kafalılığa ve bağnazlığa neden olur. Cahillerin elindeki teokratik yönetim kadar tehlikeli olduğu söylenebilir. Topçu, bahsi geçen bu tehlikelerin ruhlarda ve toplum düzeninde meydana getireceği sıkıntıların önüne geçmenin yolunun hoşgörüye dayalı, geniş görüşlü ve hakikate saygı gösteren bir laiklik olduğunu ifade eder. Devlet fikirleriyle ilgili bir konu olan laiklik, yeni devletlerin benimsediği bir prensip olarak ön plana çıkmakta, bunların sosyal kurumları üzerinde etkilerde bulunmaktadır. Ailelerin kuruluşunu sağlayan nikâh akitleri daha önceleri dini bir niteliğe sahip olarak din kurumları tarafından yapılırken laik rejimlerde dini niteliğinden çıkarılarak sosyal bir sözleşmeye dönüşmüştür. Dini nikâhın yerini medeni nikâh almıştır. Hukuki kurumlar

dini esaslar yerine laik esaslara geçmiştir. Hukuki kurallar ilahi emirlere göre değil, insanların ihtiyaçları düşüncesinden hareket ederek oluşturulmaya başlanmıştır. Laiklik prensibini benimseyen devletlerde öğretime yönelik esaslar da dine değil sırf akla dayanmakta ve toplumun günlük zorunluluklarından ilham almaktadır. Laikliğin yeni devletlerde bir prensip olarak belirlenmesi toplumların bünyelerinde çeşit değişimlere yol açmıştır (Topçu, 2017b: 101-102).

Sosyal değişmeye ilişkin görüşlerini üç hal kanunu ile ortaya koyan Comte; teolojik çağda dinin ön planda olduğunu, metafizik çağda olayların fizik ötesi kuvvetlerle irdelendiğini, pozitivist çağda ise bilimle kanıtlanabilecek bir dinin gerekliliğini ileri sürmüştür. Topçu'nun ise laikliği siyasi emelleri doğrultusunda kullanabilecek iktidar sahiplerince dini özünden koparacak yeni bir mezhep inşa edilmesinin ya da dinin etkisinin toplumdan aşama aşama silinmesinin negatif yönde sosyal değişimlere yol açacağı riskine vurgu yaptığı söylenebilir. Bu nedenle Topçu'nun Comte'un aksine bilimin gölgesinde kalan bir din anlayışını kabul etmediği ve din kurumunun toplumlarda önemli bir görev icra ettiği görüşünde olduğu düşünülebilir.

3.3. Anadolu Türk Milleti'nde Sosyal Değişme

Çalışmada daha önce de ifade edildiği üzere Topçu için millet; kökleri geçmişte, gövdesi şimdi de bulunan; dalları ve yaprakları geleceğe uzanan; mazide, anda ve gelecekte anıları, eğilimleri ve idealleriyle bir araya gelmiş olan bir varlıktır. Millete hayat veren kuvvetler onun geçmişinde bulunur. Bu kuvvetler şimdideki tarlayı suladıktan sonra kaybolmayarak geleceği ortaya çıkarırlar. Bu yüzden millet bir gerçekken milliyetçilik bir idealdir (Topçu, 2008b: 150).

Topçu'nun toplum tanımlamasındaki milliyetçilik anlayışı resmi milliyetçilik anlayışının dışındadır. Bu anlayış; organik, doğal, toplumun yerleşmiş değerlerinden, mazisinden ve yaşadığı coğrafyadan kaynaklanan bir milliyetçilik anlayışıdır. Topçu organik milliyetçiliği idealizmle bütünleştirmiştir. Farklı bir milliyetçilik anlayışı geliştiren Ziya Gökalp'e göre milli kültürel değerler arasında bir çatışma yoktur. Kültür ve medeniyet birbirlerinden ayırt edilmelidir ancak ulusal yaşamda fonksiyon, konum ve düzeyleri birbirine karışmadıkça savunulacak idealler olarak bir arada yer alabilirler. Gökalp her biri farklı düzeylerde farklı ihtiyaçları karşıladıkları gerekçesiyle ulusal kültürle diğer uluslar arasındaki gerilimleri gereksiz görmektedir. O, Türkler için hem Türk-İslâm

kültürünün hedeflenmesini hem de çağdaş uygarlığın aklından, biliminden ve teknolojisinden yararlanmayı uygun görmektedir (Öğün, 1992: 109; Doğan, 2009: 257). Topçu Gökalp'in bu yaklaşımını sert bir şekilde eleştirmiştir. O teknolojik düzeydeki medeniyet ve kültürün sadece çok özel bir sosyal çevrede dengelenebileceği düşüncesindedir. Burada bahsi geçen tarımsal-toplumsal çevredir. Kırsal hayattaki geleneksel işbölümünü ve kırsal yapıyı aşan değişmeler ne kadar denetlenmeye çalışılırsa çalışılın bir noktadan sonra önüne geçilemeyecektir. Geleneksel düzendeki istikrarı bozulan toplumun kimliği ve şahsiyeti dağılacaktır. Topçu, Gökalp'in sosyal değişimin nesnel gerçekliğini kavrayamayarak sosyolojik bir hata yaptığını söylemektedir (Topçu, 1943b: 258). Bu eleştirinin sorunu Batı'nın ahlâki çürümüşlüğüne dayandıran ve ahlâkını almayıp teknolojisini alalım diyen tüm İslâm modernistlerine yöneltildiği düşünülebilir (Öğün, 1992: 110).

Anadolu'da son asırda en başta gelen derdin medeniyet konusu olduğunu vurgulayan Topçu, büyüklüğü geçmişte dünya tarafından bilinen Türk milletinin medeni bir varlığa sahip olmadığı fikrini ilk olarak Batı'yı tanıyanların ileri sürdüğünü söyler. Batı'yla ilişkiler Tanzimat Dönemi ile birlikte başlayarak birçok nesli hayran etmiştir. Batı'nın ilerleyişindeki sırrı araştırmaya başlayan aydınlar bunu yaparken fark etmeden iç dünyalarını Batı'nın içinde bulmuşlardır. Topçu, nesilleri farkında bile olmadan Batı taklitçiliğine sürükleyen etmenin en başta bağlanılan aşağılık duygusu olduğu düşüncesindedir. Aşağılık duygusunun akıttığı zehir nesilleri küçülttüğçe küçültmüştür. Muhafazakâr kesim içten yaşanan bu tarzdaki bir yıkılış karşısında tepki olarak sadece bağnazlık göstermiştir. Milli varlıkla ilgili bir fikirleri olmamakla beraber onlar için önemli olan Batı'ya benzememektir. Topçu, inkılap taraftarlarının kurtuluş için örf ve kıyafet değişimi gibi komik bir davanın peşinde olduklarını söylerken, muhafazakârların eski yaşam düzenine sıkı sıkıya bağlanmakta çare bulduklarını belirtir. Esasında bin yıllık tarih içerisinde şekillenen Anadolu Müslüman Türk kültürünü İslâm ahlâkı, tasavvuf ve tarikatların felsefesi, örfleri, edebiyatı, folkloru ve güzel sanatlarıyla bir arada yoğurmak milli davanın özünü oluşturmaktadır. Bunların tamamı Batılılaşma sevdası uğruna aşağılık ruhlarca ayaklar altına alınmıştır. Bir asır bile dolmadan milli kültürden neredeyse hiçbir şey kalmamıştır. Abdullah Cevdet Anadolu'ya Macaristan'dan damızlık erkek getirmeyi isteyecek kadar ileri gitmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın kurtuluşu harflerin değişmesinde aramış, jandarma Anadolu halkına nefes aldırmamıştır. Ekonomik yapıyı

bozmaya çalışan Yahudi ve Mason gücü diğer taraftan düşünce ve yayın organlarını eline geçirerek milli ruhu millete çiğnetmiştir (Topçu, 2016a: 13-14).

Topçu için bir Türk bireyi biyolojik olarak yirmi, elli ya da doksan yaşında olabilir. Ancak bu birey ruhi olarak Türk'ün tarihi kadar eskidir ve bin yaşındadır. Türk milletinin kişiliği yüzlerce yıllık ruh yaşının bilincinden meydana gelen bir sentezdir. İnsan kökleri geçmişe uzanan bir ağaç gibidir. Bu kökler ne kadar derindeyse kişilik o denli büyüktür. Bin yılları geçerse harikadır. Nasıl ki bireyler hafızasız olamıyorsa milletler de hafızasız olamaz. Bir milletin ruhen istiklâle sahip olabilmesi için geçmişte kendisini kurmuş olan ve millet hafızasının tüm servetini oluşturan yaratıcı güçleri elinde tutması gerekir. Bu yaratıcı güçler onu kendi kişiliğine bürüyecektir. Sade şekil değişimleriyle millet esenliğe kavuşturulamaz. Sosyal şekiller değişiktir. Bunlara değişik şekiller altında hayat veren ve yaşatan milleti kuran değişmez ve sonsuz kaynaklardır. Millet yaşantısında zaman fark etmeksizin her şeyi değiştirebilen ve daha iyisini vaat ederek eski kurumlarını rahatlıkla gözden çıkarabilen gidişin sonu kötüdür. Fransa ve İngiltere gibi devlet karşısında eski büyüklüklerini yitiren Doğu milletleri bunun örneğidir. Büyük milletler harika bir geçmişe sahip oldukları için büyük olarak kalmışlardır. Bin yıllık tarihi bulunan Anadolu Türk milletiye son asırlardaki yenilik hareketleriyle uçuruma doğru ilerlemektedir (Topçu, 2017a: 168-169).

Türk milliyetçiliğinin zayıflatıldığını söyleyen Topçu, bunu yapanların kültür gücünü de ellerinde tuttuklarını ifade etmektedir. Ona göre Batılılaşma maskesinin altında Haçlılaşma vardır. Uzun yıllardır Türk milletinin içine sinen Haçlı zihniyeti yeni nesillerde son derece sakıncalı bir aşağılık duygusu ortaya çıkarmıştır. Anadolu çocuğu varlığına can veren her şeyden tiksinerken uzaklaşmakta, kendinden ve benliğinden kaçmaktadır. Ancak bu normal karşılanmalıdır. Çünkü bin yıllık milli kişiliği felce uğratılan bireylerde iradenin gücünü yitirmesi doğal bir sonuçtur. Yeni Haçlılar Türk-İslâm kalesini yabancı unsurları milli bünyeye yerleştirerek içerden yıkmaktadır. Topçu için yeniliğin ve inkılapçılığın gerçek anlamı yüzyıllar içerisinde elde edilen birikimleri yıkmak ve yok etmek değil, Türk milletinin kendi kurumlarına yüzyılların olgunluğunu kazandırmaktır (Topçu, 1978: 54-55).

Dünyanın insanlığı doğayla bir araya getiren ve makinenin esaretinden kurtararak kendisinin ve evrenin hakimi yapacak yeni bir medeniyetin doğmasını beklediğini vurgulayan Topçu, bu medeniyet Anadolu'dan doğmazsa dünyanın kararacağı

görüşündedir. Her yere sis çöktüğünü belirten Topçu, Anadolu çocuğunun içine düştüğü Batı hayranlığından kurtararak yeni doğan güneşe teslim olmasını ister (Topçu, 2016a: 15). Anadolu'nun harika tarihi iradesinin dile gelmesi gerekmektedir. Topçu bunun gerçekleşmesi amacıyla Türk milliyetçiliğinin esaslarını şu başlıklar altında toplamıştır (Topçu, 1978: 63-64);

- Milletin dini Türk-İslâm medeniyetine istikamet çizen ve kaynak olan, Türk milletinin ahlâkını, örflerini ve yüreğini yoğuran İslâm dinidir.
- Anadolu toprağı Türk milletinin büyük vatanıdır.
- Soy Oğuz Boyları'ndan gelmektedir. Dokuz yüz yıllık tarihi süresince Anadolu coğrafyasında çeşitli kaynaşmalarla erise de özünü kaybetmemiş Türk soyudur.
- Ülkede yüzyıllara dayanan tarihi olgunlaşma sürecinde meydana gelen somut ve zengin Türk dili milletin dilidir. Bireysel arzularla icat edilen soyut ve hayatsız dil milletin dili olamaz.
- Devlet, büyük çoğunluğunu köylülerin oluşturduğu kitlenin iradesine hayat veren merkeziyetçi, otoriter ve sorumluluk sahibi devlettir.
- Ekonomik sistem, tüm toplumsal ihtiyaçları karşılayan ve tüm bireyleri çalışma ahlâkıyla seferber eden ruhçu sosyalist sistemdir.

Türk milletinin tarihini Anadolu coğrafyasına yerleşmesiyle birlikte başlattığı görülen Topçu; kültürüyle, örfüyle, folkloruyla, geleneksel sanatları, dili ve diniyle kaynaşmış bin yıllık bir milletten bahsetmektedir. Topçu'nun Batılılaşmanın Türk milletini çöküşe götürdüğünü düşündüğü belirtilebilir. Bunun nedeni olarak sosyal değişimlerin milletin yaratıcı kuvvetlerini de ortadan kaldıracak şekilde gerçekleşiyor olması anlaşılmaktadır. Oysa sosyal değişimler Türk milletinin yüzyıllar içerisinde oluşan kurumlarına olgunluk kazandırmak için gerçekleştirilmelidir. Uçuruma doğru gidişin son bulması gerektiğini söyleyen Topçu'nun buna çözüm olarak zayıflatıldığını düşündüğü Türk milliyetçiliğinin esaslarını kendi kurtuluş reçetesini oluşturacak şekilde yeniden tanımladığı söylenebilir. Böylelikle Topçu bir yandan Türk milletinin tarih içerisinde yaşadığı değişimlere eleştirel bir gözle bakarken, diğer yandan Türk milletini özünden uzaklaştırdığını düşündüğü noktalarda sosyal değişim önerilerinde bulunmuştur. Bu eleştiri ve önerileri bu başlık altında ifade edilenlerin yanı sıra felsefe, eğitim, ekonomi, sanat ve mimari başlıklarında ele almak mümkündür. Çalışmanın ilk bölümünde ifade edildiği üzere değişim tüm toplumlar üzerinde etkisi bulunan ve hemen hemen her toplumda her an potansiyel olarak

varlığını sürdüren bir etmendir. Topçu'nun da Türk milletinin bu potansiyeli taşıdığına inandığı ve değişimin yönünü mevcut durumun tersine çevirmeyi arzu eden düşüncelere sahip olduğu ifade edilebilir.

3.3.1. Felsefe

Tasavvufun, esaslarını Kuran-ı Kerim'den çıkardığı derin bir insan felsefesini ele aldığını söyleyen Nurettin Topçu; Türk-İslâm medeniyetinde birçok felsefi konu hakkında tartışmaların gerçekleştirildiğini ifade eder. Anadolu devletini meydana getiren Müslüman Türkler özellikle tasavvuf, diğer bir ifadeyle insan felsefesi alanında öne çıkarken; doğrudan akla dayanan felsefe sahasında da görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunların en sonuncusu Fatih Sultan Mehmet'in Molla Zeyrek ve Hocaşâde arasında düzenlediği *Tehafüt* tartışmasıdır. Topçu, bu tartışmanın Türk milletindeki son felsefe hareketi olduğunu ve o günden itibaren ciddi bir felsefe inancına rastlanmadığını vurgulamaktadır. O, Tanzimat'ı yöneten zihniyetlerin herhangi bir felsefi esasa dayanmadığı; Ziya Gökalp'in Durkheim'dan parçalar halinde aldığı fikirlerle Türkiye milletinin felsefesinin yapılamayacağı görüşündedir. Çünkü bunda ne Türk milletindeki iman, ne ahlâk anlayışı ne de yazgının tohumları yer almaktadır (Topçu, 2017a: 60-61).

Topçu için felsefe insanın evreni görüşüdür. Felsefe, adeta insanın evrene uzanan kolları gibidir. Bir milletin benliğinden fıkkırarak evrenin her yanına yayılan iradesinin sistematik bir ifadesidir. Millette irade halinde meydana gelerek onun tarihine yön verir. Bir cevher halinde yaşam iradesine işler. Millete kendisini tanıtır. Devletin iktidarına, savaş gücüne, aile sevgisine, sanat görüşüne, millet sevgisine, ölüm karşısındaki metanetine tercüman olur. İmanı olan bir toplumun felsefesi, felsefesi olan bir milletin kalbi vardır (Topçu, 2016a: 21).

Türk milletinin nasıl bir felsefeye sahip olması gerektiğine ilişkin düşünceler ileri süren Topçu, asırların 20.yüzyıla hediye ettiğini söylediği iki prensibi ilk sıraya koyar. Bunlardan biri dünyayı idare eden gelişme prensibi, diğeryse aklın kusursuz işleyişini düzenleyen yöntemli düşünme prensibidir. Topçu'nun Türk milletinin felsefesinde yer verdiği diğery prensip toplum düzenini kurucu role sahiptir. Anadolu insanının çoğunluğu çiftçidir. Toprağa bağlı insanlardır. Onu toprağın sahibi ve hâkimi yapacak alın terinin ürünü olan mülke hürmet göstererek üretimi sosyalleştirecek bir çalışma düzeni gereklidir. Topçu bunu Anadolu'nun sosyalizmi olarak ifade eder. Topçu için Türk

milletinin felsefesinin bir diğ er prensibi Anadolu insanının içyapısını yoğuracak malzemeye ilişkindir. Burada tıpkı Kuran-ı Kerim’de olduğu gibi zulme karşı sabrı, kine karşı affı koyan;  l m      le kucaklayan, sonu olan varlığı sonsuzluğun yolcusu yaparak Allah’ı insanda tanıyan bir insan anlayışından bahseder. Bu ise Türk milletinin ahlâkının temelini oluşturan İslâm ruh uluğudur. Türk milletinin felsefesinin son prensibi ise şahsiyet iliği temel alan idealizmidir. Bunu ortaya  ıkar an unsurları bin yıllık ıstıraplar yoğurmuştur. Bu asırlık sefaletler idealizmi Anadolu insanının kalbine evrensel bir merhamet iradesi şeklinde sunmuştur. Türk milleti kendi felsefesini yapmak için her şeye sahiptir. Muhtaç olduğu tek şey duygulu, irade sahibi ve gözlerini Batı’nın ufuklarından milletinin yüreğine yönelten m nevverlerdir. Bunlar da olduğunda felsefe yapılacaktır. Topçu’ya göre Müslüman Anadolu toprakları üzerinde yaşayarak ruh yapısına İslâm’ın dışında temel aramak ve Anadolu’da yaşanan sefaletlerden idealizme pay çıkarmamak samimi düşüncenin ürünleri olamaz (Topçu, 2017a: 68-72).

Topçu’nun felsefeyi bir milletin kendisini tanınmasında, toplum nizamının yerleşmesinde ve geleceğe sağlam adımlar atmasında temel bir konuma yerleştirdiği ifade edilebilir. O, Fatih Sultan Mehmet döneminden beri felsefe yapılmadığını ileri s rd ğu Anadolu coğrafiyasında Türk milletinin kendi içinden ortaya çıkan bir felsefesi olması gerektiğinin altını çizmektedir. Böylelikle Batı kaynaklı ve tahrip edici olarak nitelendirdiği sosyal değişmeleri  nleme ve Türk milletinin özünü koruması noktasında felsefeye büyük önem verdiği söylenebilir.

3.3.2. Ekonomi

Büyük sanayinin emek sarf etmeden kazananların hayat standartlarını m kemm le hale getirdiğini belirten Topçu, bunun tam tersine çalışan kesimin hayat ve çalışma standartlarını ise korkunç bir hale getirdiğini söyler. Fabrikalarda  alışan işçiler ağır şartlar altında makineleşirken şehirlerde mağaza ve galeri sahipleri müşteri çekme zorunluluğuyla haysiyetlerinden ödün vermektedirler. Büyük şehirlerdeki işportacılar ise yaşam mücadelesi içerisindedirler. Topçu serbest piyasanın adi bir siyasetle bir araya gelen tembelliği barındırdığını ifade etmektedir. Pahalı mağazalarda çok sayıda çalışanla mobilya ya da lüks eşyaları satanlar büyük masraflarını karşılayacak y ks l k rları müşterileri kazıklayarak karşırlar. İşportacılık müessesesi ise Anadolu köylüsünü toprağından ayırarak büyük şehirlerin sefaletine atar. Bunların bir kısmı şehirlerdeki sabıkahılar arasına katılır (Topçu, 2004: 171-172).

Nurettin Topçu, serbest piyasa ekonomisi karşısında Müslüman Türk milletinin devlet anlayışının Müslüman Anadolu'nun sosyalizmi olduğunu ifade eder. Müslüman Anadolu sosyalizmi İslâm'ın ruhuna ve ahlâkına sahip olan Anadolu insanını ve tüm yaşamsal kuvvetleri bireysel çıkarlarla tutkuların dışına çıkararak ilahi bir bölgede, tam otoriteyle sağlam iradenin düzeni altında milletin esenliği için toplulukla seferber etmek anlamını taşımaktadır (Topçu, 2008b: 25).

Anadolu'da tarımın yanı sıra özellikle doğu illerinde hayvancılık önemli bir geçim kaynağıdır. Topçu, hayvancılığın Doğu'nun ihyasına yeterli olacak seviyede olduğu ama büyük bir gerileme gösterdiği görüşündedir. Zengin ormanlara ve geniş meralara ihtiyaç duyan hayvancılık kalkınmak için ciddi bir koruma ihtiyacı duymaktadır. Kasaba ve şehirlerdeki küçük sanatlar başboşluktan kurtarılarak devlet kontrolü altındaki ahlâki hedeflere sahip lonca teşkilatına bağlanmalıdır. Loncalarda meslek ahlâkını sahip mesleklerin ortaya çıkması beklenmektedir. Topçu müthiş bela olarak ifade ettiği büyük sanayinin şehirlere sokulmasını zorunlu görmekte, ancak şehirlerin çan kuleleri haline getirilmemeleri gerektiği hususu üzerinde önemle durmaktadır. Yarınki Türkiye madde cehennemi haline getirilmek istenmiyorsa büyük nüfuslu kentlerin çevresi büyük fabrikaların bacalarıyla süslenmemelidir. Bunların yerine köylülere evlerinde çalışma olanağı sağlayacak el tezgâhları ve kasabalıları şehirlerini terk etmek zorunda bırakmayacak imalathanelerin sayıları arttırılmalıdır. Fabrikasyon üretimler mümkün olduğunca bu imalathanelerde yapılmalıdır. Bunun imkân dâhilinde bulunmadığı işletmeler ise yurdun dört bir yanına yayılmalıdır. Burada üzerinde durulması gereken nokta Anadolu insanını toprağa bağlamak ve sanayi alanında çalışanları hiçbir yerde sadece fabrikaya muhtaç hale getirmemektir (Topçu, 1978: 198-199).

İlmin ışığı ve çağın tekniğiyle işlenecek topraklarla Anadolu'nun adeta cennet olabileceğini ifade eden Topçu, böylelikle ona bağlı insanların hayatlarını idame ettirmek için büyük şehirlerin cehennemine atılmayacaklarını belirtir. Tarımda dev adımlar atarken sanayi alanında gerilerden gitmek ona göre olabilecek bir durumdur. Bunu ise mutluluğa götüren yolda önden, felakete götüren yolda arkadan gitmek mantıklıdır görüşüyle açıklamaktadır (Topçu, 2016a: 205). Topçu, kooperatifçiliğe dayanan devletçi ekonomi projesinin dikkatli ve düzenli bir şekilde yerine getirilmesiyle Anadolu köylüsünün toprağın olduğu gibi fabrikaların da sahibi durumuna geleceğini düşünmektedir. Her yeri ecdat kanıyla sulanan topraklarda Anadolu insanı tarım işçisi

olarak çalışmaktan, ağaların ya da acımasız tacirlerin tutsağı olmaktan kurtulacak; ekonomik bağımsızlığını kazanmış olacaktır (Topçu, 1978: 200).

Büyük sanayinin felaketler getireceğine inanan Topçu'nun serbest piyasa ekonomisini reddederek devletin kontrolünde ve üretimin ülkenin geneline yayıldığı bir ekonomik sistem önerdiği görülmektedir. Onun bu sistemle hem ahlâki yapının korunması, hem Anadolu insanının topraklarını terk etmemesi, hem de refahın toplumun tamamına yayılmasını hedeflediği; serbest piyasa düzeninin, büyük sanayinin ve ekonomi temelli göçün neden olduğu kentleşmenin ortaya çıkaracağı olumsuz sosyal değişmelerin önüne geçerek Anadolu'nun ruhunu korumayı amaçladığı ifade edilebilir.

3.3.3. Eğitim

Uzun yıllar boyunca birçok farklı okulda ve şehirde öğretmenlik yapan Nurettin Topçu, eğitime ilişkin olarak çeşitli eleştirilerde bulunmuş ve öneriler getirmiştir. Bunların önemli bir kısmı *Türkiye'nin Maarif Davası* isimli kitapta toplanmıştır. O, bugünkü eğitim kurumunun kaba tekniğin izinden giden, Batı'nın zehirli kapılarını açmış ve Yahudiliğin oltası haline gelmiş bir demokrasi görüşünün kurbanı olduğunu söyler. Böylelikle eğitimin topluma vereceği bir şey kalmamıştır (Topçu, 1997: 34). Az ve ilkel amaçlara odaklanarak zihni genişliğe erdirmeyen, bu sınırlı amaçlardan sonsuzluğa yol gösteremeyen bir öğretim; amacını bulamamış ve hatalı planlanmış kötü bir öğretimdir. Böyle bir öğretimin neticesinde ortaya okuldan kaçan öğrenciler ve haylazlar çıkar. Diploma tacirleri türer. Okulların ruh ve disiplin yapısı parçalanarak okul hayatla bir araya gelir. Yabancı okulların ortaya çıkmasına zemin hazırlanır (Topçu, 1997: 45-46).

Eğitim kurumuna ilişkin karamsar bir tablo çizen Topçu, medreselerin kapanmasıyla birlikte ilmin sona erdiğini ifade eder. Medreselerin ardından ilim dünyasında en ufak bir kıvılcım dahi ortaya çıkmamıştır. Bu Topçu için iflâs anlamını taşımaktadır. Çünkü eğitim kurumunda artık hakikat aşkı diye bir şey yer almamaktadır (Topçu, 1997: 83). Türk milletinin eğitim sistemi gemisi en az üç asırdır sarp kayalara çarpa çarpa harap olmuştur. Artık yıkık dökük bir tekne görünümündedir. Öğrencilik ise ilim yolculuğu anlamı yitirmiş, diploma avcılığına dönüşmüştür (Topçu, 1997: 80). Genç beyinlere ilkokulda maddenin tüm bilgisini, orta öğretimde dünya tarihini öğretmek isteyen okullar kötü bir durumdadır. Ruhlara yön çizmekten uzaktır. Okulun perişan ettiği zihinler hayat

içerisinde gereksiz ve katil bilgilerle doldurulmakta, onlara çileli bir dönem yaşatılmaktadır (Topçu, 1997: 49-50).

Tespit ve eleştirilerinin ardından çözüm önerilerini sıralayan Topçu, okulun ruh hayatının tüm geçmişinin meyvelerini veren bir özelliği olduğunu ifade eder. Mazisi olmayan ve geleneğe dayanmayan okul denemeleri ortaya okuldan ziyade okuma yeri ya da bir konferans salonu çıkartır. Manaya yükselmek ve birliğe yönelmek kural ve düzen gerektirir. Tüm bunların bir araya gelmesiyle ruhlara ruhani ve ilahi bir koku yayılır. Okulu besleyen şey aşktır. Onu hayatta tutan ise yöntemli düşüncedir (Topçu, 1997: 56). Büyük bir eğitim sistemi Türk milletinin ruhunun tüm bölümlerini işleyip değerlendirebilecektir. Eğitim sistemi yalnızca okulda gerçekleşmediği gibi okuyanlara bir takım bilgiler aktarmanın ötesinde anlamlar ihtiva eder. Eğitim sistemi, milletin düşünce ve yaratıcılık alanlarında bir bütün olarak seferber edilmesidir. Eğitim sisteminin gençliğe ilmin yanı sıra din yaşantısı, memleket ve dünyadaki olaylara ilişkin olarak da yöntemli düşünmeyi öğretmesi gerekir. Okullarda okutulan derslerden her biri yöntem binasının duvarlarından birisini inşa etmektedir. Bu misyonu yerine getiren eğitim sistemi adeta hurafeler ve hatalarla daralan insanlığın zihninde ameliyat yapan bir doktor gibi çalışmaktadır (Topçu, 1997: 78).

Milletin ruhunu eğitim sistemi inşa eder. Eğitimin düşmesiyle ruh yerlere serilir. Eğitim sistemine önem vermemek milletin ruhunu yıkılışa götürür. Millet, eğitim sistemi nereye giderse onun arkasından yürür. Bireylerde olduğu gibi milletin bedeninde de iki unsur bir arada bulunur. Bunlardan birisi ecdattan miras olarak gelir. Diğeriyse eğitim sisteminin getirdiği eğitimidir. Eğitim sistemi ecdadın ruhunu yaşatacak olan tarih şuurunu besleyip canlı tuttuğu gibi, onu yıkılmasına ve çürümesine de sebep olabilir (Topçu, 1997: 27). Aldı (2006: 291), Nurettin Topçu'nun Türk eğitim sisteminin geleceğine yönelik yazdıkları ve söylediklerinin Kuran-ı Kerim ve Sünnet temelli olduğunu belirtir. Topçu'nun eğitim anlayışını İslâm'a dayalı ruhçu bir anlayış olarak tanımlar.

Topçu'nun eğitimi milli bir mesele olarak ele aldığı ve toplumun olumlu ya da olumsuz gidişatında başrollerden birisi olarak gördüğü söylenebilir. Köklerini gelenekten alan, her alanda yöntemli düşünmeyi öğreten, hakikat aşkını aşılayan ve ruhları besleyen eğitim sisteminin hem nesilleri kurtaracağı hem de milletin geçmişten gelen mirasını canlı tutacağı görüşündedir. Böylelikle sosyal değişimler neticesinde bozulduğu ve topluma

fayda değil zarar verdiği ifade edilebilecek eğitim sisteminin olumsuz etkisini ortadan kaldıracak bir anlayış önerdiği belirtilebilir.

3.3.4. Sanat ve Mimari

Nurettin Topçu, Türk milletinin kendisini ezmeye ve yıkmaya çalışan iç ve dış kuvvetler nedeniyle Batı'dan bir iki asır önce gerçekleştirebileceği Rönesans'ı gerçekleştiremediğini vurgulamaktadır. Ona göre aksi bir durum olsaydı Türk milleti tasavvufun zevk ve örflerinden evrensel bir metafiziğe, Fuzûlî'nin sonsuz ıstırabından Batı'da eşi olmayan bir romantizme, Mimar Sinan'ın ve Selçuklunun sanatından doğanın ruhunu ve insanı bir araya getiren bir mimarlığa ve aynı ruha sahip bir şehircilik ile heykeltıraşlığa ulaşabilirdi. Topçu'ya göre son olarak Fatih Sultan Mehmet, II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde büyük bir ilerleme gözlemlenmiştir. Mimar Sinan ve Fuzûlî bu dönemin sanatkârlarıdır. Hacı Bayram Veli'yi takip eden Akşemsettin ve benzeri tasavvuf ehliyle birlikte Molla Hüsrev, Molla Gürânî, Molla Zeyrek, Hocazade, İbni Kemal, Ebüssuud Efendi ve Zenbillî Ali Cemâli gibi büyük isimler kendi alanlarında önemli adımlar atmışlardır. 16.yüzyılın sonunda başlayan çöküş 17.yüzyılda içten çürüyüşe, ilerleyen dönemlerdeyse Sarıkamış felaketine kadar Türk milletini takip etmiştir. Fakat içten gelen tesirler daha yıkıcı olmuştur. Düşünce ve mektep yıkılmış, Batı'nın kullanmayı bıraktığı her eski şey memlekete gelmiş, Batı Rönesans'ının sonunu getirdiği skolastik düşünce memlekete sokulmuştur. Dinî hayat dinamikliğini yitirerek onunla hayat verdiği ruhu kaybetmiştir. Dini gelişme ruha ilham ve aşka şevk verecek şekilde değil, bedene emirler yöneltecek şekilde gerçekleşmiştir. Böylelikle var olan kültürünün tüm kaynağı din olan bir toplumda insanlar canlıların yaşam merdivenlerinin altına doğru adım adım inmiştir (Topçu, 2017a: 100-101).

Mimar Sinan, Yunus Emre, Yahya Kemal ve Mehmet Âkîf'in ardından tek bir deha yetişmediğini belirten Topçu, yeni edebiyatın solda propaganda amacı olarak kullanıldığını, sağda ise ruhsuz bir hal aldığını ifade etmektedir. Refik Halit Karay'ın Memleket Hikâyeleri'ni Sebahattin Ali'den başka takip eden çıkmamıştır. Ömer Seyfettin'in kaleme aldığı kahramanlar serisine Tarık Buğra'nın Küçük Ağası dışında selam gönderen yoktur. Milli tiyatro ve milli sinema Türk milletinin sahip olduğu zekâ seviyesinin çok altında kalmakta; psikoloji, ahlâk ve estetik bakımından ilkel bir toplumun değerlerinin ötesine geçememektedir. Anıt ve mimari yapılar gelecekteki nesillere miras olarak sadece taştan bir hatıradırlar. İnkılâbın çocukları etraflarındaki

millet ruhunu görerek onunla yaşama zevkinden uzaklaşmışlar, yarın belki de millete mezar olacak Bizans eserlerinin enkazının bekçiliğini yapmaktadırlar (Topçu, 1997: 33).

Türk milletinin bir Rönesans'a ihtiyaç duyduğunu düşünen Topçu, bu Rönesans'a bir istikamet çizmeye çalışmıştır. Bunun için önce edebiyatı ele alır. Ona göre Türk milletinin klasik edebiyatı Divan edebiyatıdır. Musikiyi de edebiyatla yan yana alan Topçu, Divan edebiyatında mahir ve azametli eserlerin, klasik Türk musikisindeyse güçlü duygusal parçaların olduğunu ifade eder. Türk folkloru gerek edebiyat gerekse musiki alanında oldukça zengindir. Fuzuli'den Mehmet Âkif'e, Yunus Emre'den Mevlânâ'ya kadar hepsinden esinlenip Kuran-ı Kerim'den gelen ilhamlarla dolu olan halk sanatının ruhundan yükselen bir romantizm yapılması gerekmektedir. Anadolu'nun acı çeken ruhundan bir psikolojik roman ve gerçekçi bir hikâye çıkarılamazsa yapılacak sanat yalnızca kopyadan ibaret kalacaktır. Doğu ve Batı musikisi ayrımını kabul etmeyen Topçu, musiki tekniğinin tek ve evrensel olduğu görüşündedir. Türk milleti de bu tekniği kullanarak Alman musikisinin ya da İtalyan musikisinin yaptığı gibi kendi ruhunun seslerini çıkarmaya çalışmalıdır (Topçu, 2017a: 110-112).

Topçu, Türk mimarisi olarak ifade edilen yığın halindeki, dev gövdeye sahip ruhsuz yapıların Türk milletine ait olmadığını; Orta Asya steplerinde inşa edilen kervansarayların üslubunu yansıttığını söyler. Yeni Ankara'daki mimari eserler Türk milletiyle ilgili değildir. Çünkü Türk milletinin mimarisi barbar tarzından uzak bir inceliğe sahip, mihrabındaki aydınlıkları kapısına yansıtan ve tamamıyla bir secdeyi ya da Allah'a açılmış bir eli akıllara getiren, doğayı serin bir huzur içerisinde birleştiren Selçuklu mimarisidir. Bu nedenle Türk milletinin Rönesans mimarisinin örnekleri Bizans tarzıyla bozulan İstanbul'da değil, Konya, Erzurum, Bursa ve Sivas gibi şehirlerde bulunacaktır. En başta İstanbul olmak üzere şehirlerde üslup görünmemektedir. Anadolu'da şehir; ev ve dükkânlar yığını, dar ve biçimsiz yollar, ıstık ve şekil zevkinden uzak bir iskelet halindedir. Oysa sanatın eseri olan şehir, tabiatı tamamlamalıdır. Hayatı ve coğrafi yapıyı sanatın motifleriyle süslemelidir. Matematiğin nizamına dayanmalı, tek bir vücut gibi olmalıdır. Bu nedenle Topçu'ya göre Selçuklu ruhunu esas alan bir Rönesans şehri yapılması gerekmektedir. Bu şehirlerdeki meydanlara dikilecek heykeller de Selçuklu yapı sanatının eserleri olmalıdır (Topçu, 2017a: 112-113). Ayvazoğlu (2009: 323), Topçu'nun milli Rönesans için çok daha zengin imkânlarla sahip Selçuklu mimarisini Türk arkaiki ve bir yönden Gotik mimarinin Türk mimarisindeki bir yansıması

olarak değerlendirmiş olabileceğini ileri sürmektedir. Bir yandan da Selçuklu mimarisinden hareket ederek geçmişin taklidine düşmemiş yepyeni bir Rönesans mimarisi özlemini duyduğu ihtimali üzerinde durmaktadır.

Resim sanatına ilişkin olarak Türk milletinin milli bir duyuşa ve hayal gücüne sahip olmadığını vurgulayan Topçu, bin yıllık millet tarihinin resamlara ilham verecek pek çok sahneleriyle Batı müzelerindeki ilham kaynaklarından daha zengin olduğunu söyler. Mısır fethinden dönen Yavuz Sultan Selim'in ulemanın atından kaftanına sıçrayan çamuru şeref sayarak tabutunun üstüne bu kaftanın örtülmesini vasiyet etmesi, Richard'la anlaşılan Selahattin Eyyubi'nin soyluluk ve yücelik dolu bakışları, Erzurum'da toplanan kongrenin bir masa çevresindeki düşünen yüzleri resim sanatına yansıtılabilecek zenginliklerden sadece bazılarıdır (Topçu, 2017a: 113-114).

Sanat ve mimari bir toplumu yansıtan önemli göstergelerdendir. Topçu Türk milletinin Batı'dan daha önce Rönesans gerçekleştirebilecek kadar donanımlı ve zengin olduğunu ifade etmektedir. Ama son tahlilde çeşitli etkenler nedeniyle yaşanan sosyal değişimler neticesinde zenginlikleri ortaya çıkaran ruhtan kopulduğunu ve bu nedenle Türk milletinin bir Rönesans'a ihtiyaç duyduğu kanaatini taşıdığı söylenebilir. Topçu için bu Rönesans'ı gerçekleştirirken millet mistiklerinden ve maziden esinlenmek, Anadolu'nun ruhunu ön plana çıkaracak bir yol izlemek gerekmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Toplum hayatında devamlı bir hareketlilik mevcuttur. Bu hareketlilik içerisinde müşterek hayatı sürdürmek bazı gereklilikleri beraberinde getirir. Toplumsal ilişkileri düzenleyen normlar, geçimi mümkün kılan çalışma ve üretim, toplumun devamlılığını sağlayacak aile kurumu bunlardan bazılarıdır. Her şeyi kendi içerisinde karşılayamayan toplumlar diğer toplumlarla ilişkiler kurarlar. Toplumların canlı ve hareketli oluşu içerden ve dışarıdan gelebilecek etkilerin önünü açmaktadır. Küçük ya da büyük çaplı bu etkiler sosyal değişmelere neden olur.

Topumlarda kaçınılmaz olarak görülen ve çok farklı şekillerde tanımlanan sosyal değişme kavramını en nihayetinde toplumdaki bireysel ilişkiler ağında ve toplumsal kurumlardaki değişme olarak tanımlamak mümkündür. Sosyal değişme neticesinde bir toplumun geleneğinde, dilinde, dini kurumlarında, bireylerin kişiliklerinde, teknoloji kullanımında, statülerde, ailede, iletişimde, sanatta, ticarete, üretim ilişkilerinde ve daha birçok alanda değişimler görülebilmektedir.

İnsanla birlikte toplumun ortaya çıkışı da tarihin çok eski çağlarına dayanmaktadır. Toplum bugünkü formuna çok sayıda sosyal değişme neticesinde ulaşmıştır. Toplumların sosyal değişme seyrini irdeleyebilmek için toplumbilimciler tarafından çeşitli verilere dayanılarak kuramlar ortaya konmuştur. Özellikle 19 ve 20.yüzyıllarda modernleşmenin meydana getirdiği baş döndüren dönüşümler ve sosyal bilimlerdeki gelişmelerle çok sayıda kuram geliştirilmiştir. 19.yüzyılda özellikle Marx ve Durkheim tarafından ortaya konulan kuramlarda üretim ilişkilerinin ön planda olduğu söylenebilir. Pareto seçkinlerin dolaşımı teorisiyle daha çok sosyal değişimin yönetici sınıfların etkisi kapsamındaki boyutuna değinirken, Comte sosyal değişmeyi pozitif çağ ile nihayet bulan üç hal kanunuyla açıklamaya çalışmıştır. Weber ise sosyal değişmeyi statü gruplarıyla ilişkilendirerek farklı bir yaklaşım ortaya koymuştur. 20.yüzyılda ortaya konulan sosyal değişme kuramlarında Harvard Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün etkisi görülmektedir. Sorokin maddecî, maneviyatçı ve ideal olarak isimlendirdiği sosyo-kültürel sistemler üzerinden sosyal değişmeyi ele alarak bunların tarihsel süreç içerisinde birbirlerini takip ettiklerini belirtmiştir. Parsons sosyal değişmeyi farklılaşmaya, Dahrendorf çatışmaya bağlamaktadır. 20.yüzyılda ortaya konulan bir diğer kuramda ise Merton sosyal gerilimler üzerinde yoğunlaşarak sosyal değişimin ortaya çıkışında bireylerin kendilerini toplumdan dışlanmış ve yabancı hissettikleri anomi kavramına dikkat çekmiştir.

İlerleme, gelişme ve modernleşme sosyal değişimle karıştırılan kavramlar olsa da sosyal değişimin daha geniş kapsamlı ve negatif yönlü değişimleri barındıran bir kavram olduğundan ulaşılan bir sonuç olarak bahsetmek gerekir. Kültürel faktörler, siyasal örgütlenme, bilgi ve teknoloji ile coğrafi ve iklimsel faktörler sosyal değişimlerin gerçekleşmesinde öne çıkan etmenler olarak görünmektedir. Yeniliklerin arka arkaya geldiği, nüfusun yükseldiği ve teknoloji kullanımının her geçen gün daha arttığı dünyada sosyal değişimlerin hızının ivme kazanmakta olduğu da bir başka sonuç olarak belirtilmelidir. Bunlara paralel olarak ilerleyen dönemlerde sosyal değişim kavramının daha da önem kazanacağı ve değişmeye etki eden faktörlere yenilerinin ekleneceği düşünülebilir.

Türk düşünce hayatının farklı ve önemli mütefekkirlerinden biri olan Nurettin Topçu; felsefe, edebiyat, psikoloji, tarih, sanat ve ekonomi gibi çeşitli alanların yanı sıra sosyoloji alanında da görüşler öne sürerek toplumu ve toplumsal ilişkileri birçok yönüyle ele almıştır. İmparatorluktan cumhuriyete geçiş döneminde büyüyen, yeni devletin inkılâplarına yakından tanıklık eden, eğitim vesilesiyle gittiği Fransa’da Avrupa’yı ve kültürünü tanıma imkânı bulan Topçu’nun önemli sosyal değişimlerin gerçekleştiği bir dönemde yaşadığı söylenebilir. II. Dünya Savaşı, çok partili hayata geçiş ve 27 Mayıs Darbesi de Topçu’nun tanıklık ettiği bu önemli değişimler arasında gösterilebilir.

Topçu, Avrupa’daki eğitimi boyunca önemli şahsiyetlerle tanışma imkânı bulmuştur. Bunlardan Remzi Oğuz Arık Anadolu milliyetçilik, Maurice Blondel hareket felsefesi, Louis Massignon ise tasavvuf yönünden Topçu’da tesirler bırakmışlardır. Memlekette tanıştığı isimlerden aile dostu ve bir dönem kayınpederi olan Hüseyin Avni Ulaş’ın haksızlığa göz yummayan ve ıstıraptan kuvvet alan yapısı, intisap ettiği Gümüşhanevi Dergâhından Abdülaziz Bekkine efendinin güçlü manevi yönü ve tasavvufi etkisi Topçu’nun yaşamı ve fikirleri üzerinde etkili olmuştur. Topçu’nun maddeyi ve dünyayı bir kenara iterek sonsuzluğa yönelen Mevlânâ Celâleddîn-i Rumi’yi büyük sermayenin yaşam kaynağı olan kapitalizm ve maddecilik anlayışını temele alan komünizm karşısında gerçek İslâm ruhunu yansıtan ve milletin ruhunu yeniden yoğuracak bir şahsiyet olarak tanımladığı görülmektedir. Mehmet Âkif Ersoy’u ise dinini ve milletini en güzel şekilde savunan, sağlam iradeye sahip, ahlâki değerlere büyük önem veren bir kahraman olarak ifade etmektedir. Hallac-ı Mansur, Bergson ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu Topçu’nun hayatı ve düşünceleri üzerinde etkileri bulunan diğer şahsiyetler olarak gösterilebilir. Bahsi geçen bu isimlerin, yetiştiği aile, dönem ve ortamın, eğitim

hayatının ve iç dünyasının etkileriyle Topçu; ahlâk, hareket felsefesi, irade, özgürlük ve tasavvuf gibi konular üzerine yoğunlaşmıştır denilebilir. Güçlü manevi yönü ve Anadolu milliyetçisi özelliği düşüncelerine yön veren etmenler arasında önemli yere sahiptir. Sosyal değişme anlayışının şekillenmesinde tüm bu etmenlerin etkili olduğu söylenebilir.

Ulaşılan sonuçlardan biri de Topçu'nun "toplumsal sözleşme" yaklaşımını reddetmekte oluşudur. Topçu, tüm insanlar eşit şartlarda olmadan yapılacak bir sözleşmenin zorba ve esir olmak üzere iki taraf ortaya çıkaracağını savunmaktadır. Ona göre dünya tarihi boyunca maddeyi ön plana koyan hareket adamlarıyla ruhu ön plana koyan hareket adamları sosyal değişmelerin seyrinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Böylece dünya üzerinde kimi zaman ilerlemeyi ve huzuru hâkim kılan değişimler yaşanmış ve insanlık yükselmiş, kimi zamansa korkuya ve gerilemeye sebep olan değişimlerle insanlık alçalmıştır. Bu şekilde bir sosyal değişim çizgisini işaret eden Topçu'nun toplumların tarih boyunca doğrusal bir ilerleme değil, döngüsel bir değişim çizgisi izlediği kanaatinde olduğu ifade edilebilir. Burada düşünce olarak yaklaştığı isimse toplumların gelişim çizgisini döngüsel olarak ifade eden Pitirim Sorokin'dir. Zira Sorokin de Topçu'ya benzer şekilde tarih boyunca maddeci kültür ve maneviyatçı kültürün öne çıktığı dönemler olduğunu söylemektedir. Sorokin ayrıca bu ikisinin akıl yoluyla bir araya getirildiği ideal kültürleri ön plana çıkarmaktadır. Avrupa Rönesansı'ndan hareketle gevşeme ve uyuşukluk halindeki toplumların gerçekleştirdiği sıçramaları da Rönesans olarak adlandıran Topçu'nun Rönesans kavramıyla Sorokin'in ideal sistemine benzer bir sosyal değişim evresini kastettiği çalışmanın sonuçlarından birisi olarak ifade edilebilir. Yine Avrupa ve Rus Romantizmine yönelik fikirlerinin de bu doğrultuda olduğu söylenebilir.

Topçu'nun sosyal değişim anlayışını açıklamak için onun fert-toplum ilişkilerine bakışı da irdelenebilir. Onun bu noktada toplumun bireyler üzerinde büyük etkileri bulunduğu fikrini taşıyan Durkheim'ın aksine; bireylerin toplum üzerinde değişmelere yol açan etkileri bulunduğu iddiasında olduğu görülmektedir. Topçu'nun burada ifade ettiği söz konusu bireyler gösterdikleri büyük etkiler bakımından bir devletin lideri ya da belirli bir toplumsal kesimin önderi olabilir. Bu yönüyle Weber'in karizmatik liderinin yansımalarının Topçu'nun fert-toplum ilişkileri bağlamındaki sosyal değişme yaklaşımı açısından da geçerli olduğu bir sonuç olarak ileri sürülebilir.

Toplumların tarihsel süreç içerisinde izledikleri çizgiyi ele alan Topçu, klanlardan başlayarak modern topluma kadar değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu

değerlendirmelerde din olgusunun klanlarda değişimi sınırlı ve yavaş hale getirdiği görülmektedir. Bu etkinin kırılması ve klanların karşılıklı etkileşimiyle göçebelikten yerleşik hayata geçildiği, sitelerin ortaya çıkmasıyla değişimleri ivmelendiren sosyalleşmenin yoğun bir şekilde yaşandığı kentlerin ortaya çıktığı, çok sayıda farklı milletten insanı bir araya getiren devasa imparatorluklarınsa değişimin coğrafyasını genişlettiği söylenebilir. Topçu'ya göre Rönesans ve Romantizm dönemlerinde olumlu yönde ivmelenen sosyal değişimlerin sanayileşmeyle birlikte modern toplumda olumsuz bir yönde seyrettiği çalışmadan çıkarılacak neticelerden biri olarak ifade edilebilir.

Topçu, hayatı boyunca üzerinde yoğunlaştığı ahlâk için de tıpkı topluma yönelik görüşlerinde olduğu gibi tarihin bazı dönemlerde ilerleyiş yaşayarak yüksek ahlâki değerlerin meydana geldiğini, bazı dönemlerdeyse ahlâki çöküş yaşandığını ileri sürmektedir. Topçu için İlk Çağ Çin'i ya da Batı medeniyetinin romantizm hareketini ortaya çıkardığı dönem ahlâki ilerleyişin yaşandığı dönemler arasındadır. Büyük sanayinin yol açtığı sonsuz kazanma iştahı ise ahlâki değerlere büyük yara vermiştir.

Maurice Blondel'in hareket felsefesinin Topçu'nun düşüncelerinin şekillenmesi noktasında önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Bu etkinin Topçu'nun sosyal değişmeye yönelik görüşlerine de yansıdığı ifade edilebilir. Nitekim Topçu, medeniyeti sonsuzluk ve evrensellik gibi yönleri bulunan hareketin bir eseri olarak görmektedir. Bu nedenle bireysel âlemden taşan hareketlerin sosyal değişmelerin gerçekleşmesine kaynak teşkil ettiği ifade edilebilir. Topçu için hareketlerde iman ve irade şeklinde ortaya çıkan ilahi bir yardım vardır. Bu şekildeki hareketler insanı ve toplumu sonsuzluğa, yani Allah'a ulaştırmalıdır. Batı'nın romantizm hareketinde ya da çeşitli toplumlardaki Rönesans hareketlerinde bunu görmenin mümkün olduğu söylenebilir. Ancak tam aksine iyiliğe yönelmeyen hareketlerin toplumsal yaşamı kötü etkileyecek değişimlere sebep olacağı şeklinde bir yaklaşımı olduğu da buradan bir sonuç olarak çıkartılabilir.

Sosyal değişmeye etki eden kültürel, çevresel, siyasi örgütlenme ile bilgi ve teknoloji kaynaklı genel etmenlerin yanı sıra Topçu'nun sosyal değişmenin nedenleri olarak irade, demokrasi ve laiklik gibi etmenleri de dikkate aldığını bir tespit olarak belirtmek gerekir. Topçu insandaki var olma iradesi neticesinde gerçekleşen hareketlerin medeniyetleri meydana getirdiğine vurgu yapar. Bununla birlikte Topçu için insanda olduğu kadar millette, devlette ve sanatta da irade bulunmaktadır. Millet iradesinin kaybolduğu dönemlerde mukaddesat ortadan kalkar. Onun yerini zevk alır. Zevke yönelen toplum

değişmeler yaşayarak özünü kaybeder. Devletteki irade milletin eseridir. Topçu için iradeyi taşıyan devlet, gücünü insanları Allah'a ulaştıracak şekilde kullanandır. Gücünü belirli birey ve kesimlerin çıkarları uğruna kullanan devletse çökmeye mahkûmdur. Topçu sanatı da iradenin bir ürünü olarak görmektedir. Sanatkârın eserini ortaya koyması onun derinlerdeki iradesiyle mümkündür. Topçu için sanat da insanı sonsuzluğa yani Allah'a götüren önemli araçlardan birisi olarak gösterilebilir. Bu nedenle sanatın sönük olduğu dönemlerin karanlık bir gelecek hazırlayan sosyal değişmelere sahne olduğu söylenebilir. Topçu, demokrasilerde tüm insanların eşit olarak görülmesinin saygıyı ortadan kaldırarak ahlâki bozukluklara neden olacağı endişesini taşımaktadır. Ayrıca çoğunluk ne istiyorsa onun gerçekleşmesinin topluma ve dünyaya üst düzey katkılar sunacak erdemli şahsiyetlerin toplum içerisinde yok olmasına sebep olabileceğini düşünmektedir. Böylelikle toplumun ahlâki yapısında bozulmaların meydana gelebileceği ya da topluma olumlu yönde sağlanacak birçok katkının önüne geçilebileceği düşünülebilir.

Ulaşılan sonuçlardan biri de laiklikle ilgilidir. Ona göre hoşgörölü ve hakikate saygısı olmayan bir laiklik anlayışı bazı grupların elinde dini hayatı yönlendiren bir maşa haline gelme ya da dinin çok sayıda alandaki etkilerini ortadan kaldırma yoluyla ciddi değişimlere neden olma gibi etkilere sebep olabilir. Millette, devlette ve sanattaki sağlam iradeyle, ahlâki değerleri koruyarak çoğulculuğu hakiki manada benimseyecek bir demokrasi anlayışı ile hakikate saygılı ve hoşgörölü bir laiklik anlayışının toplumu ileri seviyelere taşıyacağı söylenebilir.

Nurettin Topçu'nun Türk milletinin tarihini Anadolu'ya yerleşmesiyle birlikte başlattığı ifade edilebilir. Bu bağlamda ona göre bin yıllık bir tarihe sahip olan Türk milleti de çok sayıda sosyal değişmeler yaşamıştır. Yüzyıllarca dünyaya hükmederek medeniyeti önemli noktalara getirmiştir. Haçlı kuvvetleri tarafından zayıflatılmış, 17.yüzyıldan itibaren güçten düşerek büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalmıştır. Topçu için bu tehlike devletin ve milletin kurtarılması amacıyla Batılılaşmaya sarılmaktır. Topçu şekil değişiklikleriyle milletin selamete kavuşturulamayacağı görüşündedir. Kendini Batı karşısında küçük görme duygusu Türk milletine yakışmamaktadır. Milleti yaşatan kuvvet kendisini kurmuş olan yaratıcı güçlerdir. Bu güçlere sarılmak Türk milletini tekrar eski günlerine taşıyacaktır. Topçu'ya göre dünyayı doğanın kucağına atacak ve onu makinenin esaretinden kurtaracak medeniyet Anadolu'dan doğacaktır. Türk milliyetçiliği devlet olarak merkezîyetçi, otoriter ve sorumluluk sahibi devlet; din olarak İslâm dini; coğrafya

olarak Anadolu toprağı; dil olarak yüzyıllar boyunca olgunlaşan Türk dili; ekonomik sistem olaraksa tüm bireyleri çalışma ahlâkıyla seferber edecek ruhçu sosyalist sistemle yeniden ayağı kalkacaktır.

Tüm bunlar ışığında Topçu'nun sosyal değişme anlayışı açıklanmaya çalışılırsa onun insanı ikinci plana atan ve Allah'a ulaşmaya engel olan her türlü etmene karşı olduğu söylenebilir. Güçlü tasavvufi arka planının onun toplum idealini Allah'a kavuşmayı en mümkün kılacak şekilde oluşturmaya neden olduğu düşünülebilir. Bu idealin vücut bulacağı toplumsa sosyal, felsefi, siyasi, mimari, sanatsal, ekonomik ve eğitimsel temellerini çizdiği Anadolu coğrafyasında hâkim olacak Türk milletinde vücut bulacaktır. Topçu'nun büyük sanayiye karşı olduğu görülmektedir. Kapitalizmin kazanma hırsını arttırması, aile yapısını bozması ve köyleri boşaltarak kentlere göçü başlatması bunun nedeni olarak gösterilebilir. Buna karşın Topçu'nun Marx'ta olduğu gibi bir sınıf çatışmasından bahsettiğini söylemek zordur. Kendisi böyle bir toplumda yaşanacak sosyal değişmelerin insanları Allah'a yöneltecek yolları kapatacağını düşünmektedir. Yine teknolojinin insanı çalışmaktan, doğadan, içine yönelmekten ve Allah'tan uzaklaştıran yönleri de Topçu tarafından tasvip edilmemekte ve olumsuz karşılanmaktadır. Toplumda sınıf ayrımının ve gelir dağılımındaki adaletsizliklerin artmasının toplumu oluşturan bireyler arasında gizliden gizliye düşmanlıklar ortaya çıkaracağı düşünülebilir. Böyle bir durumda Merton'un sosyal değişmeyi açıklarken kullandığı anomi durumunun ortaya çıkabileceği, fırsatlara ulaşma noktasında eşit olanaklara sahip olmayan bireylerin topluma ait olma hislerini kaybedebilecekleri ve böylelikle toplumsal dayanışmanın azalabileceği bir sonuç olarak belirtilebilir. Topçu'nun Müslüman ruhçu sosyalist sistemle bunların önüne geçmek istediği ifade edilebilir. Topçu sanat ve mimariyi de yine insanları Allah'a ulaştıracak vasıtalar olarak görmekte ve onları bu doğrultuda değerlendirmektedir. Ondaki hareket felsefesinin temelinde insanı Allah'a götüren hareket, isyan ahlâkıdaysa insanın Allah'a yönelmesini engelleyen başta kendisi olmak üzere her şeye karşı isyan görülmektedir. Sonuç olarak Nurettin Topçu doğrudan bir sosyal değişme kuramı ortaya koyma çabası içerisinde olmasa da çalışmalarında değişimin çok eski çağlardan beri süregelen birçok yönüne vurgu yapmış, bu doğrultuda düşünceler ortaya koymuştur. Ayrıca gerileme içerisinde olduğunu düşündüğü Türk milletinin yeniden eski ihtişamlı günlerine dönmesini sağlamak için toplumun ve devletin birçok noktasına temas eden, çok sayıda toplumsal

kurumu içine alan sosyal değişme önerilerinde bulunmuştur. Topçu'nun bu yönüyle Türk milletinde sosyal değişimin yönünü değiştirecek fikirler öne sürdüğü ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Arasteh, A. Reza (2003), *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, 2. Baskı, Çev. Bekir Demirkol ve İbrahim Özdemir, Kitâbiyât Yayınları, Ankara.
- Ata, Bahri (2012), “Bilim ve Teknolojinin Sosyal Değişime Etkisi”, *Bilim, Teknoloji ve Sosyal Değişme*, Ed. Bahri Ata, 4. Baskı, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.
- Ayvazoğlu, Beşir (2009), “Estetik İman: Topçu’nun Sanat Felsefesi”, *Nurettin Topçu*, Ed. İsmail Kara, 1. Baskı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Azamat, Nihat (1992), “Bekkine, Abdülaziz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 5.
- Bahar, Halil İbrahim (2009), *Sosyoloji*, 3. Baskı, USAK Yayınları, Ankara.
- Bock, Kenneth (2014), “İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları”, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Ed. Tom Bottomore ve Robert Nisbet, 3. Baskı, Çev. Aydın Uğur, Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Bottomore, T. B. (2015), *Toplumbilim Sorunlarına ve Yazınına İlişkin Bir Kılavuz*, 1. Baskı, Çev. Ünsal Oskay, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Bozkurt, Veysel (2009), *Değişen Dünyada Sosyoloji*, 4. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Cahoone, Lawrence E. (2001), *Modernliğin Çıkmazı*, 1. Baskı, Çev. Ahmet Demirhan ve Erol Çatalbaş, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Callinicos, Alex (2013), *Toplum Kuramı*, 6. Baskı, Çev. Yasemin Tezgiden, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çelebi, Nilgün (2007), *Sosyoloji Notları*, 1. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Çetin, Oya Beklan (2011), “Klasik Toplumsal Değişme Kuramları 2”, *Toplumsal Değişme Kuramları*, Ed. Hatice Yeşildal, 2. Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Doğan, D. Mehmet (2009), “Nasıl Bir “Milliyetçilik”?”, *Nurettin Topçu*, Ed. İsmail Kara, 1. Baskı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Drucker, Peter F. (1994), *Kapitalist Ötesi Toplum*, 1. Baskı, Çev. Belkıs Çorakçı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Durkheim, Emile (2004), *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, 1. Baskı, Çev. Cenk Saraçoğlu, Bordo Siyah Yayınları, İstanbul.
- Durkheim, Emile (2005), *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, 1. Baskı, Çev. Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul.
- Erkilet, Alev (2007), *Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları*, 1. Basım, Hece Yayınları, Ankara.

- Erverdi, Ezel (1992), “Nurettin Topçu’nun Kısa Hayat Hikâyesi”, *Nurettin Topçu’ya Armağan*, 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Fichter, Joseph (2001), *Sosyoloji Nedir?*, 5. Baskı, Çev. Nilgün Çelebi, Atilla Kitabevi, Ankara.
- Giddens, Anthony (1994), *Modernliğin Sonuçları*, 1. Basım, Çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Giddens, Anthony (2012), *Sosyoloji*, 1. Baskı, Çev. Hüseyin Özel ve diğerleri, Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Göze, Ayferi (2009), *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 12. Bası, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Gulbenkian Komisyonu (2003), *Sosyal Bilimleri Açın*, 4. Basım, Çev. Şirin Tekeli, Metis Yayınları, İstanbul.
- Günay, Ünver ve A. Vehbi Ecer (1999), *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye*, 1. Baskı, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- Güvenç, Bozkurt (1979), *İnsan ve Kültür*, 3. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Hardt, Michael ve Antonio Negri (2003), *İmparatorluk*, 5. Basım, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Işık, Emin (1992), “Nurettin Hoca ve Din Adamları”, *Nurettin Topçu’ya Armağan*, 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- İşçi, Metin (1998), *Genel Olarak ve Türkiye’de Siyasal Değişme*, Der Yayınları, İstanbul.
- Kara, İsmail (2009), “Nurettin Topçu’nun Hayatı”, *Nurettin Topçu*, Ed. İsmail Kara, 1. Baskı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Kara, İsmail (2012), “Topçu, Nurettin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 41.
- Kara, Mustafa (1992), “Nurettin Topçu’nun Tasavvufî Düşüncesi”, *Nurettin Topçu’ya Armağan*, 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Karaman, Hüseyin (2000), *Nurettin Topçu’da Ahlâk Felsefesi*, 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Karkıner, Nadide (2011), “Klasik Toplumsal Değişme Kuramları 1”, *Toplumsal Değişme Kuramları*, Ed. Hatice Yeşildal, 2. Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Kıray, Mübeccel B. (2006), *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, 2. Baskı, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Kök, Mustafa (1995), *Nurettin Topçu’da Din Felsefesi*, 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kösemihal, Nurettin Şazi (2002), *Sosyoloji Tarihi*, 7. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.

- Marshall, Gordon (Ed.) (2005), *Sosyoloji Sözlüğü*, 2. Basım, Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Marx, Karl (2012), *Ücretli Emek ve Sermaye Ücret Fiyat ve Kâr*, 9. Baskı, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, Karl ve Friedrich Engels (2018), *Komünist Manifesto*, 1. Baskı, Çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mills, C. W. (2007), *Toplumbilimsel Düşün*, 2. Baskı, Çev. Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul.
- Mollaer, Fırat (2009a), “Nurettin Topçu için Bir Entelektüel Biyografi Denemesi”, *Nurettin Topçu*, Ed. İsmail Kara, 1. Baskı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Mollaer, Fırat (2009b), “İsyân Ahlâkı’nın Etik ve Felsefi Temelleri”, *Nurettin Topçu*, Ed. İsmail Kara, 1. Baskı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Öğün, Süleyman Seyfi (1992), *Türkiye’de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu*, 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Özer, Dursun (1992), “Nurettin Topçu’dan Bazı Hatıralar”, *Nurettin Topçu’ya Armağan*, 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Özlem, Doğan (2008), *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, 5. Basım, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Öztürk, Hüseyin (1992), “Nurettin Topçu’da Hareket Düşüncesi”, *Nurettin Topçu’ya Armağan*, 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Polama, Margaret M. (1996), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, 2. Baskı, Çev. Hayriye Erbaş, Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- Ritzer, George (2012), *Modern Sosyoloji Kuramları*, 1. Baskı, Çev. Himmet Hülür, De Ki Yayınları, Ankara.
- Ritzer, George (2013), *Klasik Sosyoloji Kuramları*, 1. Baskı, Çev. Himmet Hülür, De Ki Yayınları, Ankara.
- Sena, Cemil (1974), *Filozoflar Ansiklopedisi*, 1. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Slattey, Martin (2014), *Sosyolojide Temel Fikirler*, 6. Baskı, Çev. Özlem Balkız ve diğerleri, Sentez Yayıncılık, İstanbul.
- Smith, Anthony D. (2011), *Toplumsal Değişme Anlayışı*, 2. Basım, Çev. Ülgen Oskay, Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- Sorokin, Pitirim A. ve Arnold J. Toynbee (1964), *Sosyal Değişim Üzerine Denemeler*, Çev. Erdoğan Güçbilmez, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Swingewood, Alan (1998), *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, 1. Basım, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

- Şehsuvaroğlu, Lütfü (2002), *Nurettin Topçu*, 1.Baskı, Alternatif Yayınları, Ankara.
- Şenel, Alâeddin (1982), *İlkel Topluluktan Uygar Topluma*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Tezcan, Mahmut (1984), *Sosyal ve Kültürel Değişme*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Thalheimer, August (2013), *Diyalektik Materyalizme Giriş*, 3. Baskı, Çev. Sevinç Altınçekiç, Yordam Kitap, İstanbul.
- Tokarev, Sergei Aleksandrovich (2006), *Dünya Halklarının Dinler Tarihi*, 1. Baskı, Çev. Rauf Aksungur, Ozan Yayıncılık, İstanbul.
- Topçu, Nurettin (1966), “Âkifname’ye Dair”, *Âkifname*, Hasan Basri Çantay, Ahmed Sait Matbaası, İstanbul.
- Topçu, Nurettin (1969), “Önsöz”, *Millî Tarihimizin Adı*, Mükrimin Halil Yınanç, 1. Baskı, Hareket Yayınları, İstanbul.
- Topçu, Nurettin (1978), *Milliyetçiliğimizin Esasları*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Topçu, Nurettin (1997), *Türkiye’nin Maarif Davası*, 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Topçu, Nurettin (1998a), *Mehmet Âkif*, 2. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Topçu, Nurettin (1998b), *Var Olmak*, 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Topçu, Nurettin (2001), *Millet Mistikleri*, 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Topçu, Nurettin (2002a), *İslâm ve İnsan Mevlâna ve Tasavvuf*, 3. Basım, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Topçu, Nurettin (2002b), *Bergson*, 3. Basım, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Topçu, Nurettin (2004), *İradenin Dâvası Devlet ve Demokrasi*, 2. Basım, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Topçu, Nurettin (2006a), *İsyân Ahlâkı*, 4. Baskı, Çev. Mustafa Kök ve Musa Doğan, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Topçu, Nurettin (2006b), *Taşralı*, 4. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Topçu, Nurettin (2008a), *Psikoloji*, 2. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Topçu, Nurettin (2008b), *Ahlâk Nizâmı*, 5. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Topçu, Nurettin (2012), *Büyük Fetih*, 7. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Topçu, Nurettin (2016a), *Kültür ve Medeniyet*, 11. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Topçu, Nurettin (2016b), *Ahlâk*, 9. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Topçu, Nurettin (2017a), *Yarınki Türkiye*, 16. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Topçu, Nurettin (2017b), *Sosyoloji*, 7. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.

- Topçu, Nurettin (2018), *Felsefe*, 8. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Turhan, Mümtaz (1969), *Kültür Değişmeleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Turner, Bryan S. (2003), *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, 2. Basım, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, Anka Yayınları, İstanbul.
- Turner, Bryan S. (2014), *Klasik Sosyoloji*, 1. Baskı, Çev. İdil Çetin, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tüzeer, Mehmet Sırrı (1992), “Nurettin Topçu”, *Nurettin Topçu’ya Armağan*, 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Ülken, Hilmi Ziya (1992), *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 3.Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul.
- Yeşildal, Hatice (2013), “Toplumsal Değişme ve Küreselleşme”, *Sosyolojiye Giriş*, Ed. Nadir Suğur, 2. Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Yücel, Ayhan (1992), “Nurettin Topçu’yu Anlamak ve Anlatmak”, *Nurettin Topçu’ya Armağan*, 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Sürekli Yayınlar

- Aldı, Mustafa (2006), “Çocukların Hizmetinde Eğitime Maarif Katmak”, *Hece Dergisi*, Yıl 10, Sayı 109, ss. 290-295.
- Alver, Köksal (2006), “Anadoluculuk ve Nurettin Topçu”, *Hece Dergisi*, Yıl 10, Sayı 109, ss. 258-265.
- Aydın, Kemal (2014), “Yapısal İşlevselci Teori ve Toplumsal Tabakalaşma”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 8, ss. 213-239.
- Ayhan, Cevat (2006), “Hocamız Nurettin Topçu”, *Hece Dergisi*, Yıl 10, Sayı 109, ss.455-457.
- Baransel, Atilla (1974), “Toplumsal ve Kültürel Değişme Olarak Modernleşme”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, ss.75-90.
- Bayraktar, Levent (1998), “Bergsonculuğun Türkiye’ye Girişi ve İlk Temsilcileri”, *Felsefe Dünyası*, Sayı 28, ss. 62-72.
- Birinci, Ali (2006), “Nurettin Topçu’nun Sohbetlerinden Hatırdan Kalanlar”, *Hece Dergisi*, Yıl 10, Sayı 109, ss. 433-445.
- Cengiz, Ceyhan Akın (2017), “Bergson Felsefesinde Bilinç, Süre, Madde ve Evrim İlişkisi Bağlamında Hayat”, *Mütefekkir Dergisi*, Cilt 4, Sayı 7, ss. 79-98.
- Çolak, İhsan (1997), “Hüseyin Avni Ulaş ve Birinci Mecliste Demokrasi Mücadelesi”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı 7, ss. 92-99.
- Dhavamony, Mariasusai (2010), “Dinlerde Tanrı Anlayışı”, Çev. Fuat Aydın, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 22, ss. 189-210.
- Doğan, D. Mehmet (2006), “Nureddin Topçu ve Mehmed Âkif: İki Şahsiyet, Tek Karakter”, *Hece Dergisi*, Yıl 10, Sayı 109, ss.215-219.
- Doğan, Memet Sait (2003), “Sosyal Değişme ve Din”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı 27, ss. 41-48.
- Doğan, Memet Sait (2005), “Sosyalleşme, Sosyal Değişme ve Siyasal Sosyalleşme”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı 32, ss. 31-40.
- Elibol, Sadettin (1991), “Bergson Felsefesi ve Türkiye”, *Felsefe Dünyası*, Sayı 2, ss. 65-70.
- Erbaş, Hayriye (1999), “Gelişme Yazını ve Geleceği”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Yıl 2, Sayı 8, ss.9-25.
- Erkal, Mustafa E. (1982), “Sosyal Değişme ve Sosyal Gelişmeye Çağdaş Bir Yaklaşım”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı 31, ss. 297-328.
- Eroğlu, Ayşe (2012), “Henri Bergson’da Bilinç-Sezgi İlişkisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 27, ss. 81-102.
- Erol, Nilüfer (2011), “Toplumsal Değişme ve Eğitim: “Temel İlişkiler, Çelişkiler, Tartışmalar””, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, ss. 109-122.

- Günay, Enver (2015), “Antik Çağ Ekonomileri ve Gelenek ile Çok Tanrılı Dinlerin Etkisinde Oluşan Antik Çağdaki İktisadi Düşüncelerin Özellikleri”, *International Journal of Academic Value Studies*, Sayı 1, ss. 46-64.
- Günaydın, Yusuf Turan (2006), “Bağlanma: Abdülaziz Bekkine ve Nurettin Topçu İlişkisi”, *Hece Dergisi*, Yıl 10, Sayı 109, ss. 92-97.
- Gündoğan, Ali Osman (2000), “Nurettin Topçu”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Yıl 3, Sayı 11, ss. 89-105.
- Kara, İsmail (2016), “Ahlâk Davasına ve Muallimliğe Adanmış Bir Ömür: Nurettin Topçu”, *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, Sayı 4, ss. 6-23.
- Kara, Mustafa (2006), “Farklı Bir Münzevî Sıradışı Bir Muallim: Nurettin Topçu”, *Hece Dergisi*, Yıl 10, Sayı 109, ss. 148-155.
- Karaismailoğlu, Adnan (2006), “Gelenekte Yenileşme: Mevlânâ ve Nurettin Topçu”, *Hece Dergisi*, Yıl 10, Sayı 109, ss. 210-214.
- Karaman, Hüseyin (2009), “Nurettin Topçu’nun Felsefesinde “İsyân Ahlâkı””, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl 5, Sayı 19-20, ss. 79-90.
- Kongar, Emre (1971), “Toplumsal Değişme”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 4, ss. 63-90.
- Kongar, Emre (1981), “Yeni Yüksek Öğretim Yasası ve Anomi”, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 2, Sayı 6, ss. 161-168.
- Koştaş, Münir (1995), “Auguste Comte’un Din Sosyolojisi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 34, Sayı 1, ss. 67-74.
- Köktürk, Abdullah (2011), “Modern Öncesi Devletin Yönetim Anlayışı”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı 13, ss. 73-97.
- Kutlu, Mustafa (2006), “Suya Hasret”, *Hece Dergisi*, Yıl 10, Sayı 109, ss. 7-14.
- Moshtagh Mehr, Rahman (2012), “Mevlânâ’ya Göre Varlık ve İnsan Hayatı Kavramı II”, Çev. Kadir Turgut, *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 20, ss. 173-195.
- Okay, Orhan (2006), “Bir İdealistin Ölümü”, *Hece Dergisi*, Yıl 10, Sayı 109, ss. 448-452.
- Ozankaya, Özer (1973), “Toplumsal Değişme Üzerine Düşünceler (Yaşamı Değiştirmek, Yasayı Değiştirmektir)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 3, ss. 35-55.
- Öksüz, Enis (1974), “Sosyal Değişme”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı 12, ss. 135-160.
- Öksüz, Enis (1980), “Feodal Düzen ve Sosyal Değişmeler”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı 18, ss. 81-92.
- Özgüven, Ali (1983), “Sosyal Değişme ve Sosyal Gelişme”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı 32, ss. 165-172.

- Taş, Seyhan ve Enver Günay (2015), “Antik Çağ Toplamlarının Özellikleri, Geleneksel Statüleri ve İktisadi Yapıyı Belirleyen Kurumları”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2, ss. 141-166.
- Temelli, Mehmed (2006), “Hareket, Mistisizm ve Topçu”, *Hece Dergisi*, Yıl 10, Sayı 109, ss. 175-177.
- Topçu, Nurettin (1939a), “Hareket Felsefesi”, *Hareket Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, ss. 22-28.
- Topçu, Nurettin (1939b), “İçtimaî Sınıflar”, *Hareket Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2, ss. 60-64.
- Topçu, Nurettin (1939c), “Rönesans Hareketleri”, *Hareket Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, ss. 1-6.
- Topçu, Nurettin (1939d), “Vatandaş Ahlâkı”, *Hareket Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2, ss. 48-51.
- Topçu, Nurettin (1943a), “Mehmet Âkif”, *Hareket Dergisi*, Yıl 5, Sayı 9, ss. 271-274.
- Topçu, Nurettin (1943b), “Avrupa”, *Hareket Dergisi*, Yıl 5, Sayı 9, ss. 257-261.
- Topçu, Nurettin (1947a), “İnsanda İrade”, *Hareket Dergisi*, Yıl 2, Sayı 4, ss. 1-4.
- Topçu, Nurettin (1947b), “Mehmet Âkif”, *Hareket Dergisi*, Yıl 2, Sayı 10, ss. 8-11.
- Topçu, Nurettin (1947c), “Ahlâk Nizamı”, *Hareket Dergisi*, Yıl 2, Sayı 13, ss. 1-4.
- Topçu, Nurettin (1947d), “İradenin Davası”, *Hareket Dergisi*, Yıl 2, Sayı 12-2, ss. 3-6.
- Topçu, Nurettin (1948a), “Millette İrade”, *Hareket Dergisi*, Yıl 2, Sayı 15, ss. 6-7.
- Topçu, Nurettin (1948b), “Millette İrade Sefaletleri”, *Hareket Dergisi*, Yıl 2, Sayı 17, ss. 6-7.
- Topçu, Nurettin (1948c), “Devlette İrade”, *Hareket Dergisi*, Yıl 3, Sayı 21, ss. 2,15-16.
- Topçu, Nurettin (1948d), “Hüseyin Avni” *Hareket Dergisi*, Yıl 2, Sayı 13, ss. 2-5.
- Topçu, Nurettin (1949a), “Sanatta İrade”, *Hareket Dergisi*, Yıl 3, Sayı 25, ss. 4-5.
- Topçu, Nurettin (1949b), “Hüseyin Avnisiz Bir Yıl”, *Hareket Dergisi*, Yıl 3, Sayı 24, ss. 3-5, 16.
- Topçu, Nurettin (1953), “Adalet Dâvası”, *Hareket Dergisi*, Sayı 5, ss. 8-9.
- Tosun, Necip (2006), “Nurettin Topçu ve Sezai Karakoç’ta Mevlânâ, Yunus Emre, Mehmet Âkif Algısı ve Karşılaştırması”, *Hece Dergisi*, Yıl 10, Sayı 109, ss. 200-209.
- Ünlü, R. Barış (2010), “İmparatorluk Fikrinin Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 65, Sayı 3, ss. 237-266.
- Yıldırım, Ergün (2004), “Türkiye’de Sosyoloji Tasavvurunun Eleştirisi: Nurettin Topçu Örneği”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı 29, ss. 121-131.

Diğer Kaynaklar

Gül, Emre, “Ölümle Tehdit Edilen Bir Cumhurbaşkanı Adayı: Ali Fuat Başgil”, 4 Temmuz 2014, <https://www.dunyabulteni.net/tarihten-olaylar/olumle-tehdit-edilen-bir-cumhurbaskani-adayi-ali-fuat-basgil-h302953.html>, 11.03.2019.

İsmail Kara ile “Nurettin Topçu” üzerine yapılan görüşme, Sakarya, 26 Mayıs 2018

Sadettin Ökten ile “Nurettin Topçu” üzerine yapılan görüşme, Sakarya, 4 Nisan 2018.

Sadettin Ökten ile “Nurettin Topçu” üzerine yapılan görüşme, İstanbul, 5 Mayıs 2018.

EKLER

6.1. Mülakat Metinleri

Sadettin Ökten ile Mülakat, 04.04.2018, saat: 18.00

1. Topçu'nun moderniteye karşı bir duruşu var. Hem dünyanın geneliyle ilgili hem de Anadolu'ya yönelik değerlendirmelerinde bunu görüyoruz. Kendisi modernitenin hiç olmamasından mı yanaydı? Yoksa belirli sınırlara mı sahipti?

Kendisi önce insanlık diyordu. Biz insanlığı muhabbet, şefkat, aşk, hizmet böyle anlıyoruz. Topçu için bunları engelleyen her şey haramdır. Fıkıh cevazını verse bile onun için önemli değildir. Kendisi çok duygusal bir insandı. Ekstremist yaşıyordu. Hayatı da öyle geçmiştir. Onu okurken satır aralarının ihtiyatlı okunması gerekir. Prensip olarak dedikleri doğrudur. O da bugünleri görseydi herhalde yaşayamazdı muhtemelen. Maddeye bu kadar meyleden, bu kadar müptela olan bir toplumda insani vasıfların yaşaması mümkün değildir. Otomobil onun yaşadığı çağda bir azamet, bir kibir ve bir tahakküm sembolüydü. O da bunu görmüştü. Günümüzde artık çok sıradan hale geldi. Çünkü alıştık. Kendisi hayatın farklı safhalarında ara ara okunmalı. Ciddi çilesi olan bir adamdır ve bunun bedelini hiç gözünü kırpmadan ödemiştir. Müspet ilim ve teziyle çok üzerinde durulan bir insan. Çok duygusal bir insan. Zaman zaman ne söylediğini de bilmezdi. Ama o da güzel bir şeydir. Çok coşkulu bir insandır. Yaşanılan toprak onun gördüğü bir çerçeve, bir sembol. Esasında bizi insan olma vasıflarımızdan vazgeçmeyelim. Temel gayesi budur.

Sadettin Ökten ile Mülakat, 05.05.2018, saat: 20.40

1. Hanyalı Konya Dergisi'nde kendisinin bu topraklarda mistisizmin karşılığını bulamadığı, mistisizme dayalı Hristiyan Katolik düşüncesini oturtmaya çalıştığı, şeriatın gerekliliklerini bir kenara ittiği, siz ibadet etmeyin sadece içinizden gelerek Allah'ı arasanız da o size yeter şeklinde bir görüş yerleştirmeye çalıştığına yönelik bir eleştiri var. Siz bu konu hakkında onu tanıyan birisi olarak ne söylemek istersiniz?

Kendisi 5 vakit namazlarını kılıyordu. Nurettin Bey yapmadığı şeyi söylemez, söylemediği şeyi yapmazdı. Özü sözü bir, 5 vakit namazında bir adamdı. Ben bunun şahidiyim. Yalnız kıldığı namazı herkese göstermezdi. Namaz kılıyorsa iman etmezlik

etmez. Maliyeti ne olursa olsun inandığını yaşayan bir insandı. Eğer o ben Allah'a inanıyorum diyorsa namaz kılmaması düşünülemez.

2. Kendisi Rönesans'ı seven ve bunu öven bir isim. Sanatın toplum ve insan hayatına katkısından, Allah'ı bulmaya yardımcı olduğundan bahsediyor. Kendisinin sanatla arası nasıldı? En çok hangi türlerinden hoşlanırdı?

Yazmayı seviyordu. Nesirleri çok kuvvetlidir. Bir denemecidir. Aynı zamanda bir edebiyatçıdır. Mensur şiirde çok başarılıdır. Edebi bir çerçeve kurar. Hocanın ne dediğine değil ne demek istediğine bakmak lazım. Benim kendisiyle temas ettiğim çağda teknolojik imkânlar yoktu. Müzikle uğraştığına ben şahit olmadım ama yazılarında özellikle Beethoven'dan bahsettiğini görüyoruz. Türk müziğini tanımıyor ve bilmiyordu. Hayatının son dönemlerinde tanıdı. Ondan sonra da vefat etti.

Hocanın yaşadığı çağ, karşı karşıya kaldığı sosyal çevreyi ve o çevrenin hoca üzerindeki çok rijit baskısını da göz ardı etmemek lazım. Hiçbir şekilde bugünkü kadar bir rahatlık söz konusu değildi. Bu baskı siyasi ve zihni bir baskıydı. Devlete bakıyor baskı, cemaate bakıyor sefalet, aydınlara bakıyor hiçbir şey göremiyor. Çok şedid, ateşli, cevval, müthiş enerjik bir ruha sahip. Nurettin Bey ile uğraşmak biraz çetindir. Karşıtları var, taraftarları var. Henüz daha bu adamları rahatlıkla konuşacak bir ortama erişmedik. Mesela ben bir takım şeyler yazmak istedim daha sonra vazgeçtim. Çünkü çarşı karışıyor. Siz daha gençsiniz, belki çarşının karışması bir süre sonra geçer. Siz de yazarsınız. Çok saf, çok temiz, çok acul, hakkı savunan ve bunun bedelini ödeyen bir Müslümandı. Acayip bir adamdı. Üzerinde büyük himmet var hocanın. Hocanın ruhaniyeti sizinle beraberdir. Rüyanıza da gelir. Hayatının bir döneminde Abdülaziz Bekkine'den çok etkilendi. Ateş gibi bir adam. Soruları bitmez. Şarkta öyle adama pek rastlanmaz. En küçük bir taviz verse Ordinaryüs Profesör olurdu. Hiç tavizi yoktu. İç dünyası çok renkliydi. Başka bir tatmin aramıyordu. İslamcılık, Türkçülük, sosyalizm bunların hepsi kendisi için bir elbise gibidir. O zamanlar bunlar vardı. Onun asıl cevheri önemli. İnsan cevheri var. Allah'la doğrudan alaka kuran bir adam.

Kendisi bir işi için Maarif Müdürlüğü'ne gidiyor. Orada Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu var. Onu görüyor. Tabi bunlar Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa'ya yolladığı çok parlak talebeler. Ziyaeddin Fahri iyi bir insan ama tabi bugünkü kadar değil. "Ne oldu" diyor, "Sen hala ahlakla mı uğraşıyorsun?" Erzurumlu olduğu için şapkalı harfleri söyleyemiyordu. Topçu hoca Ziyaeddin Fahri'nin ahlak diyemeyişine hafif mizah

yapardı. O da, “Evet ahlakla uğraşıyorum” dermiş. Hep ahlâkla uğraştı ve öyle de vefat etti.

İsmail Kara ile Mülakat, 26.05.2018, saat: 21.00

1. Hocam, Nurettin Topçu’da Sosyal Değişme Düşüncesi başlıklı bir tez hazırlıyorum. Bu konuda bir tezde nelere dikkat etmem gerekir?

Tezin başlığında ahlâk olmasa bile ister istemez ahlâk konusuna girmek gerekir. Çünkü Nurettin Bey’in esas meselesi o. Daha doğrusu projesini ahlâk üzerine kuruyor. Toplum yapısını da, bireyi de, siyasi yapıyı da hatta dini de ahlâkla ilişkilendiriyor. Teknoloji karşıtlığı alet edevatla ilgili değildir. Felsefi olarak teknolojiye karşıdır. O da isyan ahlâkı ile ilgilidir. Çünkü teknoloji insanı esir alan bir şeydir.

ÖZGEÇMİŞ

Ömer Çiçek, 23 Şubat 1991’de Sakarya’da doğdu. İlköğretimini Şeker İlköğretim Okulu’nda, ortaöğretimini Şehit Üsteğmen Selçuk Esedoğlu Anadolu Lisesi’nde tamamladı. 2013 yılında Sakarya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü’nden mezun oldu. 2015 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı’nda yüksek lisans eğitimine başladı. 2016 yılından bu yana Sakarya Büyükşehir Belediyesi’nde çalışmaktadır.

